

ISBN: 978-99976-673-8-0
ISSN 2637-1901 (Online)

11. Naučno-stručna konferencija
Studenti u susret nauci – StES 2018

ZBORNIK RADOVA

**Humanističke nauke
Postidentiteti**

11th scientific conference
Students encountering science – StES 2018

PROCEEDINGS

**Humanities
Post-identity**

Banja Luka
2018.

Izdavač:
Univerzitet u Banjoj Luci

Za izdavača:
prof. dr Goran Latinović

Urednici:
Aleksandar Vučković
Aleksandra Savić
Miroslav Galić

Lektor za srpski jezik:
Aleksandra Savić

Lektor za engleski jezik:
Milica Guzijan

Štampa:
Komesgrafika, doo. Banja Luka

Tiraž:
100

Naučno-programski odbor i recenzenti:

prof. dr Vladimir Turjačanin
prof. dr Saša Šmulja
doc. dr Margareta Skopljak
prof. dr Sanja Macura
prof. dr Dragiša Vasić
prof. dr Srđan Dušanić
prof. dr Dijana Crnjak
prof. dr Milena Karapetrović
doc. dr Svetlana Borojević
doc. dr Saša Laketa
mr Željko Šarić
ma Radovan Subić.

Sadržaj:

ПРЕДГОВОР	5
Урош Микетић, Чарна Булатовић ЗАПИСИ КЊИГЕ ГОСТИЈУ ВИСОКИХ ДЕЧАНА ОД 1935. ДО 1941.	7
Marie Stepanova BORN IN BOSNIA TO ETHNICALLY CZECH FAMILIES: IDENTITY, LANGUAGE, TRADITIONS	50
Ајла Поњевић ДРУШТВЕНА КОНСТРУКЦИЈА РОДНИХ УЛОГА	59
Jana Zivanovic WHAT IS THE GENDER OF COSMOPOLITAN?	76
Ана Крстић КАТЕГОРИЈА ЖЕНСКОГ РОДА У СРПСКОМ КАО НАСЛЕДНОМ ЈЕЗИКУ СА НЕМАЧКИМ КАО ДОМИНАНТНИМ	91
Ana Keleman i Lana Lugonja SOCIJALNE DISTANCE PREMA HOMOSEKSUALNIM, BISEKSUALNIM I TRANS OSOBAMA	106
Marija Đurđević INSTASELF: KREIRANJE IDENTITETA NA DRUŠTVENIM MREŽAMA, SLUČAJ INSTAGRAMA	122
Милица Галић ИНВАЛИДИТЕТ = ИДЕНТИТЕТ (?)	137
Vesna Kovačević FUNKCIJE I PROBLEMI SAVREMENE PORODICE	152
Ћина Весић и Растко Лончар ПИТАЊЕ ПОСТИДЕНТИТЕТА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ НА ПРИМЕРУ БЕЛЕТРИСТИКЕ ПОСЛЕДЊЕ ДЕЦЕНИЈЕ 20. ВЕКА	167
Александар Матерић ДРУГОСТИ И (ПОСТ)ИДЕНТИТЕТИ – ИМАГОЛОШКИ ОСВРТ	183
Јелена Јевтић КВАНТНА ФИЗИКА И КЊИЖЕВНОСТ (МАРК ТВЕН О НИКОЛИ ТЕСЛИ)	198
Сандра Савић КОНСТРУКЦИЈЕ СА ЕКСПЛИЦИТНИМ ДЕТЕРМИНАТОРОМ	210

ПРЕДГОВОР

У различитим друштвено-политичким процесима који се одвијају око нас, питање идентитета остаје трајно мјесто спорења. Иако су проблеми који се везују за идентитет радо експлоатисани како у академском простору тако и у политичком, свједоци смо да интересовања за њега и даље не мањка.

Значајан фактор за разумијевање појма идентитета и интриге коју са собом носи представља и чињеница да је услед испреплетених локалних и глобалних промјена идентитет постао вишезначна категорија коју је немогуће описати из само једног угла. У тој мјешавини различитих групних и личних карактеристика, (само)одређење никада није било теже. Утицаји који долазе са свих страна условили су појаву разноликих поистовјеђивања која се опиру нама познатој идентификацији. Такве појаве означили смо као постидентитет, без намјере да их посматрамо у вриједносном смислу. Под постидентитетом подразумевамо ону ситуацију у којој субјективна идентификација постаје немогућа као једнозначна или у потпуности изостаје као интендирана. Субјективни идентитети, једнако као и групни, расту се и бивају замијењени животним стиливима или сличним надомјеском. Истовремено постоје чврсти обрасци некадашњег идентитета, који више није темељ каснијих идентификација, него само један од могућих поистовјеђивања. То значи да идентитет постаје украс који се може комбиновати или у потпуности одбацити и који више нема вриједност по себи.

У хуманистичким наукама овај појам може да фигурира као замјена за све појаве које се тичу (само)одређења и његових пратећих појава. Сасвим сигурно, помоћу овог појма можемо објаснити све мијене у мишљењу и погледу на свијет током посљедњих пола вијека. Сви правци који наново осмишљавају положај човјека или угрожених група у друштву могу да се погледају кроз лупу (само)идентифика-

ције, због тога што и ревидирање постојећег идентитета није ништа друго до његово одређење помоћу поређења са постојећим спектром идентитета. На крају, постидентитет је и (ауто)шовинизам као покушај ревалоризације познатог групног идентитета.

Означава ли епоха постидентитета остварење субјективне слободе која води ка изградњи новог, још неистраженог поља људског сопства, или означава крај познате слике човјечанства?

Уредништво

ЗАПИСИ КЊИГЕ ГОСТИЈУ ВИСОКИХ ДЕЧАНА ОД 1935. ДО 1941.¹

Урош Микетић, Чарна Булатовић
Филозофски факултет
Универзитет у Приштини – Косовска Митровица
urosmiketic@gmail.com

Апстракт

Дечанска књига гостију (*Споменица*), конкретно парција са освртом на период између 1935. и 1941. вредан је историјски извор о прошлости манастира Високи Дечани, свакако и о историји српског народа у ужем смислу. У конкретном временском интервалу са сигурношћу пратимо имена убележених људи, њихова места, занимања и сл. Поједини уписаници бележили су у форми краћих или дужих текстова евентуални запис (импресија). Анализа бројних читких примера показивала је, врло често, одређене садржинске сродности, што је у раду и потенцирано. Нечитки примери остали су изван нашег проучавања; познати записи дати су на крају истраживања.

Кључне речи: манастир Високи Дечани, *Споменица*, 1934–1941, уписаници, записи.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција* (ев. бр. 47023), који је одобрило и финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

УВОД

Манастир Високи Дечани представља споменик изузетне културне и историјске вредности српског народа из XIV века, уједно јасно сведочанство о припадности Косова и Метохије српском народу кроз историју. Манастир је, стицајем околности, провео већи период свог постојања у Османској империји, бивајући у целом том периоду угрожен албанским насртајима. Кратко ослобођење дочекао је 1912, а дуже 1918. припајањем Косова и Метохије Краљевини СХС, да би се 1999. и 2004. нашао изнова у домену перманентних албанских претњи по властити опстанак (опширније о албанском физичком уништавању и скрнављењу споменика српске културе у два последња наврата: Пелевић, 2007, стр. 52–204; уп. Јокић, 2004). Сем физичких покушаја да се елиминише српска културна баштина, сведоци смо и перфидних покушаја да се ови монументи представе делом албанске, чак и косоварске историје [*sic*]. Званични Београд супроставља се данас овим перфидним албанским покушајима ревизије историје.

Споменица је отворена уписивањем краља-ујединитеља Александра I Карађорђевића августа 1924, те испуњавана текстом до ослобођења од окупатора 1945. Налазила се у наосу у самој цркви, где је постављена за уписивање гостију и данашња књига утисака (Јевремовић, 1991, стр. 94–106). Отворена је у част краљевог доласка на Косово и Метохију (Пећ) ради устоличења патријарха Димитрија (Павловић). Тада је своје писано сведочанство о доласку у манастир оставио политички, црквени, војни и културни врх ондашње државе. У каснијим годинама мноштво најразличитијег света уписало се приликом посете. Наравно, забележено је највише српских гостију, али су неретка имена Хрвата, Словенаца, Муслимана, југословенских Албанаца, односно десетине странаца из разних држава света.

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДЕ

Најбитнија консултована изворна грађа била је, свакако, дечанска *Споменица*. Критичка анализа овог извора морала је, ради извесних допуна и појашњења, бити употпуњена различитим историјским изворима и литературом за одређена питања која сама отвара. У методолошком смислу инсистирали смо, првенствено, на одређењима класичног историјског метода. Рад се односи на период између 1935. и априлске окупације манастира 1941, јер каснији окупаторски период

заслужује сасвим посебно истраживање.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Укупан број прибележених (читких) записа у овом периоду био је 204. Годишњи преглед није могуће дати, јер је било и недатира-них записа, нечитких датума, или пак нелогичних примера датирања (случајеви накнадног уписивања записа на месту које хронолошки није погодно). Појам „запис“ деловао нам је пригоднији у поређењу са терминима „утисак“ или „импресија“; у историографији и постоје одређени случајеви да се краћи или дужи текст наслови са „запис“: са тим у вези, навешћемо рад *О једном дечанском запису из 1690. године* Александра Младеновића, где је дат транскрибовани и транслитерирани текст „подужег записа“ из 1690. (Младеновић, 1998, стр. 49). Сходно томе, сматрали смо термин „запис“ пригоднијим.

Уписаници у *Споменици* бележили су, готово увек, своје име, али и сопствено место и занимање (функција). Природно, домаћи аутори били су бројнији него страни у овом периоду. Гости су били људи најразличитијег друштвено-социјалног статуса; записе су бележили ђаци, студенти, трговци, учитељи, наставници, професори, црквена и војна лица и др. (*Споменица*, стр. 365, 342, 442, 311, 318, 397, 346, 348, 341). Највише гостију долазило је, логично, из данашње Србије, али и из осталих крајева ондашње државе насељених српском популацијом (*Споменица*, стр. 342, 372, 380–381, 386, 389). Уписаника из редова осталих југословенских народа било је, приметно, мање него у периоду до 1934. године; ову чињеницу тумачимо постепеним слабљењем југословенске идеологије форсиране од стране убијеног краља (спорадични примери: *Споменица*, стр. 333, 363, 392). Наиме, један од постулата шестојануарског режима из 1929. било је и промовисање југословенске идеје (Petranović, str. 176–212), што се у том периоду и примећивало на странама *Споменице* (до 1935. бројни су записи пројугословенске тенденције: *Споменица*, стр. 141, 160, 181, 218, 238, 248). Таквих тенденција у њој 1935–1941. није било, што, опет, објашњавамо замирањем идеје након краљеве погибије. Такву празнину масовно су надокнадили страни гости из разних земаља (*Споменица*, стр. 317, 359, 366).

Наша почетна хипотеза дотакла је личност страдалог краља, која је иначе врло цењена у *Споменици* закључно са октобром 1934. Наиме, претпоставили смо да је, бар, настављен сличан тренд. До 1935. Алек-

сандрова личност била је неприкосновена: сам патријарх Димитрије помолио се 1924. за „срећу Краља Александра и целога Његовог Дома“ (*Споменица*, стр. 10); на више других места упућене су молбе Богу и св. краљу за срећан живот и здравље нашег „величанства“, „Великог Мужа“ и „Узвишеног Краља Александра“ (*Споменица*, стр. 79, 183, 223). Војска коју је предводио названа је „херојском“ (*Споменица*, стр. 147), а он „осветником Косова“ који тријумфално пали свеће кнегиње Милице 1924. намењене ослободитељу Косова (*Споменица*, стр. 17–18). Неколико познатих чињеница утицало је на наше мишљење: краљ Александар одржавао је добре односе са Српском православном црквом и био осведочени верник, те вршио редовно водоосвећење дома, славио славу, постио, исповедао се, причешћивао; црква је, притом, изражавала максималну приврженост новоствореној држави и стриктно поштовала њено законодавство, инсистирајући на аутономији у сопственим редовима (Средојевић, 2013, стр. 570–574). Зато смо остали прилично изненађени чињеницом да његова насилна смрт у овом случају није ничим обележена; даљи записи готово да уопште не говоре о краљу. „Култ“ југословенског краља, који се, судећи по *Споменици*, налазио у настајању, нагло је нестао. Његово страдање поменуто је, сасвим спорадично, у једном запису у сасвим другачијем контексту – сумњиве смрти патријарха Варнаве (Росић):

„Прошло је два месеца од мученичке смрти Њ. Св. патријарха Варнаве, који је на небу заједно с Краљем Ујединитељем, погинувши од злочиначке руке (*Споменица*, стр. 406).“

Са друге стране, култ св. краља Дечанског имао је континуитет и током овог периода у *Споменици*. Велика разлика у поређењу са краљем Александром јесте што је култ св. краља био већ прихваћен у схватању српског народа као посебна вредност. Томе је понајвише допринела страдална биографија краља Дечанског, проткана легендом о чудесном исцељењу и повратку вида, чијем ширењу је врло погодновало *Житије* Григорија Цамблака из XV века. Под османлијском тиранијом култ св. краља приближио се, додатно, народу као пример беспримерног мучеништва. У националном смислу није био утемељен само код Срба, већ и код Албанаца, муслимана, Влаха и сл. Најјаче духовно упориште имао је на подручју Метохије, Косова и Повардарја (Бацковић, 2013, стр. 22–29; Вукановић, 1937, стр. 381–389; Филиповић, 1986, стр. 303–323). Бројна чуда током историје приписивана су управо њему (Богићевић и Мишев, 2014, стр. 64–73). Манастир је више пута био пастирски заштићен од св. краља. Током Српског

царства светац је кажњавао локалне насилнике сопственог дома, а након Косовске битке спречио покољ Срба окупљених у манастиру; чињеница да у османско време Високи Дечани нису претворени у џамију приписивана је управо њему и у том периоду казнио је једног насилника манастира, а крадљивцима црквене стоке послао лудило, касније и великодушно опростио злочин. Период Првог светског рата упамћен је по легенди да св. краљ није хтео напустити сопствени дом. Кола са његовим моштима у пратњи српске војске и избеглица остала су непомична, те су Срби вратили светињу у манастир. Током аустроугарске окупације 1915–1918. манастирски живот био је на издисају. Наиме, монаси су били интернирани по Мађарској, а за војне потребе окупатора наложено је скидање оловног крова са цркве. Како насилни чин није спроведен, овај факт сматра се једним од чуда св. краља. Након рата 1920. у манастиру су смештена ратна сирочад, заслугом и активношћу британских хуманитарних радника. Судећи по казивањима саме деце, св. краљ их је у сну често посећивао (Дечански монаси, 2001, стр. 28–41). Да се ово чудо стварно десило, потврдио је и сам архимандрит манастира Леонтије (Нинковић). По његовом казивању деца су испричала да их је на Крстовдан те године посећивао св. краљ у сну: био је то старац у златном оделу, беле браде до појаса, који је подизао децу рукама на сламници. Архимандрит је покушавао умирити узнемирену сирочад:

„Одмах сам осветио водицу у трпезарији и намјестио икону Св. Краља Дечанског и доцније није било ове појаве (Нинковић, 1923, стр. 53–53; о чудима св. краља опширније у: Нинковић, 1929).“

Брижљиво и континуирано неговање култа православног свеца видљиво је, сасвим јасно, и на примеру *Споменице*. Примера ради, многи ће од свеца тражити опроштај и помоћ – на једном месту извесни дечански сабрат Поповић инсистира да св. краљ буде његов „заштитник и помоћник“ у тешким данима (*Споменица*, стр. 454). Појединцима је пресудни мотив за долазак у манастир било поклоњење његовим светим моштима:

„Са својом породицом поклонио сам се моштима Светог Краља Стевана Дечанског (*Споменица*, стр. 397).“

Св. краљу Дечанском на неким од страна посвећивани су читави стихови, а један од аутора био је и игуман Макарије (Ђорђевић):

„У храму светог Краља
Где вечни санак снива,
Славан се један живот

И историја с крива.

Овде где тело своје,
Покоју вечном даде,
Долазе скрхана срца,
Доносе сломене наде....

И вера, молбе и жеље,
Једна за другом стижу....
Он сваком утеху пружа,
И чудеса се нижу....

У спомен прошлости сјајне,
За поколења даља,
Бележим ове ретке
У славу Светога Краља (*Споменица*, стр. 456).“

Јасно дефинисана група записа, у квантитативном смислу свакако видљива, инсистира током целог овог периода на ванредној лепоти манастира и историјском значају у српском народу. У литератури наилазимо на сличне квалификације (Мано-Зиси, 1934, стр. 1; Мијовић, 1977, стр. 12); у поезији и путописним сведочанствима одређења су такође таква. Неки од лепших стихова српске поезије посвећени су управо Високи Дечанима:

„Ма каква је црква у Дечане!

А тако ми свашта на свијету,

Ја мним такве нејма по свијету (Јовановић и Винавер, 1979, стр. 74).“

Познати српски национални радник, Серафим Ристић, записаће у делу *Дечански споменици* следеће:

„Јер су виши да иј виши нема

и сјајни су да иј лепши нема (Ристић, 1864, стр. 71).“

Озбиљније интересовање гостију за манастир Високи Дечани постаће упечатљиво током XVIII и XIX века. Нарочито од XVIII века манастир ће масовно фигурирати као стедиште поклоничких путовања. Најзнатнија имена која су посећивала у том контексту манастир били су надлежни архијереји, истакнуте личности, народни прваци, нижи или виши чланови јерархије, а велики је број и мање познатих гостију. Све то знатно је допринело материјалном стању манастира (Пузовић, 2012, стр. 92). Век касније постаје знатнији и број страних

гостију, који се упознају са његовом историјом, лепотом, значајем, а сазнања, често, уоквирују у путописну форму: Французи Пуквил и Ами Бус, лекар пећког паше Немац Јозеф Милер, аустријски дипломата, етнограф и путописац Јохан Георг Фонхан, а свакако најдетаљније руски дипломата, лингвиста и историчар Александар Фјодоровић Гиљфердинг (Бацковић, 2013, стр. 159–160). За сам манастир необично су значајна и три путописа настала у распону од осам деценија (1866–1941.). Реч је о записима богатих дама из отменог друштва: Мјур Макензи и Паулине Ирби, Едит Дарам и Ребеке Вест. Њихови списи, не само о манастиру, оставили су велики утицај на формирање слике о Балкану у западном свету (Ристановић, 2018, стр. 469–483; уп. рад истог аутора *Књига гостију манастира Високи Дечани (1924–1945) као историјски извор*, 2015). Историчар Душан Батаковић, велики познавалац историје манастира, укратко закључује:

„Сви путописци који су походили задужбину Стефана Дечанског, остајали су задивљени њеном лепотом – једни складом архитектуре и очуваношћу живописа, други лепотом икона, скулптуралних украса, богатством ризнице и бројем илуминарних рукописа (Батаковић, 1989, стр. 7).“

У конкретном примеру *Споменице* записи, врло често, потенцирају монументалност манастира, ословљавајући га и најлепшим епитетима – дакле, он фигурира уједно као славни, велики, знаменити, древни, заслужни монумент (*Споменица*, стр. 304, 315, 366, 469, 338), па чак и дични, најбољи и најчувенији манастир (*Споменица*, стр. 428, 434). Парох Никола Стевановић слободан је назвати га „светињом над светињама“ (*Споменица*, стр. 442), а једном посетиоцу он симболизује „рај“ (*Споменица*, стр. 446).

Аутори записа српске провенијенције потенцирали су чињеницу да је манастир место славне прошлости овог народа. Према њима, овај „доказ високих стремљења наше прошлости“ (*Споменица*, стр. 366) чини гордим „при помисли на прошлост и садашњост српскога народа (*Споменица*, стр. 302)“; сем тога, одавде се, осећа „славна прошлост и велика будућност (*Споменица*, стр. 340)“. Са тим у вези, и скопски митрополит Јосиф (Џвијовић) позива Србе да „изврше у будућности и већа дела на славу бога и српског рода (*Споменица*, стр. 440).“ Гости су, дакле, веома поносни што манастир припада српском народу, што се потврђује и из овог примера

„Боже мој! Шта би ми Срби још дали културној историји да нас бујица Агарјана није спречила (*Споменица*, стр. 438)!..“

Зато и не чуди што се одавде упућује и позив за васкрс српске државе (*Споменица*, стр. 356–357).

Аутори су, понекад, били инспирисани појединим познатим Његошевим стиховима. Да ли се тиме позивало на мудрост и просвећеност, остаје у домену нашег нагађања. Ипак, често позивање на Његоша свакако не изненађује; косовски мит био је један од постулата његовог писања, али и један од темеља ондашње црногорске националнополитичке идеологије и стратегије, где се вишеструко осећао и доживљавао (Јовановић, 1990, стр. 19).

Бројни аутори у *Споменици* инсистирали су на врло познатом гостопримству манастирске управе и братства. Таквих записа било је у континуитету у овом периоду. Своју писмену захвалност остављали су и колективи ђака и старешина бројних образовних институција: Гимназије у Паланци, Мушке реалне гимназије у Крагујевцу, Треће реалне мушке гимназије у Београду, Прокупачке гимназије, Грађанске школе из Урошевца, Пете мушке гимназије из Београда, Смедеревске гимназије, Пећке гимназије (*Споменица*, стр. 379–380, 383, 385–386, 406). Настојатељима манастира, најпре архимандриту Дионисију, касније игуману Јовану (*Споменица*, стр. 385, 452), посебно се захваљивало на гостопримству. Чувено дечанско гостопримство похвалили су и странци. Примера ради, ађутант Хермана Геринга, Х. Волтер, нашавши се у манастиру у својству његовог опуномоћеника, доживео је, како је сам записао, врло пријатне моменте у манастиру:

„Због једне техничке несреће био је пруски претседник Министер Г. генерал Херман Геринг на жалост спречен да прими ваше понуђено гостољубље у старом манастиру Дечани. У његово име ја сам имао част за кратко време да проведем најинтересантније часове код игумана манастира и да будем ваш гост. Овом приликом видео сам како је било све припремно да нас Немце што боље дочекате и угостите (*Споменица*, стр. 303).“

Овај запис стране провенијенције само је један од десетак нама доступних читких текстова у *Споменици*. Најприметнији су записи немачке (аустријске) провенијенције, а сасвим ретко било је и енглеских или француских. Оно што је, међутим, заједничко јесте потенцирање велелепности и значаја манастира, а са друге стране правог домаћинског односа према гостима (*Споменица*, стр. 364, 368, 388, 394, 422, 424, 427, 441–442, 444).

Анализирани записи једва да нас и информишу о појединим битнијим догађајима и аспектима у животу манастира. Вршење службе,

промене на месту управника, пренос тела жичког владике Саве Дечанца (Бараћ) 1936, научно-културна сарадња и функционисање Монашке школе, јесу питања које сама *Споменица* отвара, пружајући и недовољне одговоре.

Када је о служби реч, навешћемо запис који потписује Учитељска школа у Скопљу, приликом посете 1936:

„(...) после св. службе и топлих молитава, искреном гостопримљивошћу дочекани, одлазимо из овог знаменитог светилишта са трајним и неизгладивим утисцима (*Споменица*, стр. 366).“

Пренос тела жичког владике Дечанца ради његове поновне сахране из манастира Жиче у Високе Дечане (*Споменица*, стр. 343) симболизовао је врло важан догађај за манастир, имајући у виду владин допринос промовисању питања страдања српског народа и цркве крајем XIX и у првој половини XX века на Косову и Метохији (владика је аутор познатог апела *Помозимо Високим Дечанима*: Бараћ, 1902; исти потписује и две кратке брошуре *Дечани и српски народ*, књ. 1–2, 1904–1905; о његовој борби за српски народ почетком XX века: Батаковић, 1988, стр. 195–204). Његово тело пренето је на Видовдан 1936. у пратњи црногорског митрополита Гаврила (Дожић) и жичког епископа Николаја (Велимировић) из манастира Жиче у Високе Дечане, што је била и жеља по тестаменту. Сандук са костима остављен је неколико дана у манастиру ради целивања; каснијој пригодној свечаности сахране присуствовало је мноштво народа, изасланици краља и Министарства војске и морнарице, односно црквени великодостојници. Сахрањен је у гробу који се са спољне стране налази уз сами олтар манастира, 5. јула. Касније је братство, по добро познатом обичају, приредило ручак гостима (Нема аутора, *Политика*, бр. 10099 од 6. јула 1936, стр. 1).

Научно-културна сарадња манастира са другим институцијама одржавана је у овом периоду. Да су везе постојале, сведочи и настанак капиталне студије *Манастир Дечани* 1941: (Петковић и Бошковић, 1941). Манастир је, по сазнањима које даје *Споменица*, сарађивао са Музејом кнеза Павла из Београда, чији препаратор је „снимио велики број фрески и скулптуре Високих Дечана (*Споменица*, стр. 404).“

Подаци о врло важној манастирској институцији, Монашкој школи, врло су штур и недовољни. Највише што сазнајемо на основу *Споменице* указује на њено функционисање (1937.):

„Баци монашке школе почели да похађају часове (*Споменица*, стр. 413).“

У том контексту требало би напоменути да је Монашка школа почела са радом неколико година раније, конкретно 1932, као монашко-пољопривредна школа. Повод њеног отварања било је затварање установе исте врсте у манастиру Раковица (прва монашка школа у Србији отворена 1906. ради решавања битног проблема недостатка образованијег монаштва: Пузовић, 2011, стр. 268–278). Поједини духовни учитељи из овог манастира прешли су касније у Монашку школу у Дечанима или је посећивали. Главни удео у финансирању дечанске установе имало је завештање раније поменутог жичког владике, по чијем тестаменту ће знатан новчани део припасти школи. Рад ове установе прекинуће Други светски рат (Јевремовић, 1991, стр. 94–106; Нема аутора, *Политика*, бр. 10099 од 6. јула 1936, стр. 1).

Време непосредно пред избијање сукоба у Краљевини Југославији 1941. даје пак више података о ђацима Монашке школе. Сведочанство о овом времену оставили су махом њени несвршени или свршени ђаци. То су уједно последњи српски уписаници пред долазак страних италијанских окупатора априла месеца. Аутори ових десетак записа изражавају осећање туге и бола због напуштања манастира пред италијанским окупатором и нарочито дивљачним албанским екстремистима. Истовремено, са њихове стране упућиване су молбе за опрост св. краљу због напуштања његове задужбине у тако драматичним тренуцима. Манастир ипак није опустео, јер су појединци остали пред непријатељем (*Споменица*, стр. 467–471). Запис на првој следећој страни, датиран 25. маја, јесте италијанске провенијенције (*Споменица*, стр. 472). Период југословенске власти се завршио, јер је италијански окупатор запосео ове области. У запису се тај факт, међутим, не наговештава:

„Il bel convent 'Deciana' esituato in una posizione meravigliosa ed etenuto dai padri che sono squisitamente gentili ed ospitali. Nei suoi pressivie, poi, una bella donte di asqua acetosa, che vale la pena bere. In detto convento, sino ad oggi, sono gia venuto due volte e sono sempre rimasto soddisfattissimo di ogni cosa (*Споменица*, стр. 472).“

Превод:

„Традиционално гостопримство овдашњих људи у манастиру најлепше је демонстрирано. Као први италијански официр у овом манастиру урадио сам све да га заштитим од пљачкања, те знам да кад год будем овамо долазио сматраће ме пријатељем.“

Записи аутора од 1935. до априла 1941.

1. 269. 27. април 1935, Планинско друштво у Београду, 27. април:
„Чланови Српског Планинског Друштва из Београда захвални
за указано гостопримство“ стр. 297

2. 29. април 1935, нечитко:

„29. IV. 1935 посетио ову царску задужбину“ стр. 297

3. 17. мај 1935, немачки дипломата Erich von Luckwald:

„der die hochinteressant und lehrreiche Stunde in dem historischen
Denkmal jugoslawischer Geschichte nicht vergessen wird“ стр. 300

Превод:

„неће заборавити врло интересантну и информативну лекцију о
југословенској историји научену у манастиру“ стр. 300

4. 17. мај 1935, Felicitas von Luckwald:

„Auch ich danke für interessante Stunden (...), die mir wieder
zeigten, dass man im wahren christlichen Glauben über alle Nationen und
Religionen hinweg in anderen den Freund finden kann“ стр. 300

Превод:

„Захваљујем, такође, на интересантним часовима (...), изнова схва-
тајући да неко може пронаћи пријатеље у другима, без обзира на
нацију или религију којој припада, у правој хришћанској вери“ стр.
300

5. 19. мај 1935, наставник у пензији Мирко Магарашевић:

„Сматрајући своју патриотску и православно хришћанску дужност
посетио свете обитељи“ стр. 301

6. 25. мај 1935, председник суда у пензији Саво Церовић:

„Моја посјета данашња (25. V. 1935) славном манастиру Дечанима
испуњава моју душу најбољим импресијама и чини ме гордим при
помисли на прошлост и садашњост српскога народа“ стр. 302

7. 28. мај 1935, ађутант Хермана Геринга Х. Волтер:

„Durch technischen Unfall war der preußische Ministerpräsident
General Hermann Göring leider nicht in der Lage, von der ihm angebotenen
Gastfreundschaft im alten Kloster Dedchani Gebrauch zu machen. Statt
seiner wurde mir die Auszeichnung zuteil, auf kurze, hochinteressante
Stunden beim Abt des Klosters zu Gast zu sein, und dabei zu sehen, wie

sehr man uns Deutsche hier zu ehren bereit war“ стр. 302

Превод (сам аутор сачинио):

„Због једне техничке несреће био је пруски претседник Министер Г. генерал Херман Геринг на жалост спречен да прими ваше понуђено гостољубље у старом манастиру Дечани. У његово име ја сам имао част за кратко време да проведем најинтересантније часове код игумана манастира и да будем ваш гост. Овом приликом видео сам како је било све припремно да нас Немце што боље дочекате и угостите“ стр. 303

8. 2. јун 1935, нечитко:

„Своју давнашњу жељу, да посетим и видим славни манастир Високи Дечани, данас испуних и целивах мошти Светог Великог Краља Дечанског“ стр. 304

9. 9. јун 1935, ученик Слободан Д. Марковић:

„1935 у пролеће био са старатајком Милицом (...) Протић њен унук Слободан Д. Марковић, ученик“ стр. 305

10. јун 1935, нечитко:

„Поклонише се сени и посетише манастир св. Високе Дечане (...)“ стр. 305

11. нејасно, нечитко:

„Са усхићењем, пун среће што у слободи долазим у ово свето место, посетио сам Високе Дечане“ стр. 305

12. 15. јул 1935, нечитко:

„За време свог боравка од два месеца у В. Дечанима као управник Дечијег опоравилишта дивећи се старовековној култури и раскошној природи вечито ћу се и са пиететом сећати најлепшег кутка наше отаџбине, остајући захвалан управи и старешинству Манастира на усрдном гостопримству“ стр. 308–309

13. 15. јул 1935, Милорад Веснић:

„У обиласку синова у дејем опоравилишту код Високих Дечана, дивим се Богом даној природи околине Високих Дечана и самом манастиру, те сам захвалан на гостопримству од стране старешинства управе манастира“ стр. 309

14. недатирано, нечитко:

„Кроз поштовање прошлости иде се лепшој будућности“ стр. 309

15. 22. јул 1935, учитељи из Зетске бановине:

„Дана 22 јула 1935 године посетише ову велику национално-вјерску светињу претставници учитеља Зетске бановине (...)“

стр. 311

16. 28. август 1935, игуман Пећке Патријаршије Доситеј (Стефановић):

„(...) и хвала свевишњем творцу, који ме удостоји велике своје доброте и своје божанске љубави, те данас одслужих св литургију у овој нашој древной и Богом увенчаној светињи“ стр. 313

17. септембар 1935, нечитко:

„Света цркво,

Свети Боже.

Света славо,

нашег рода;

Без тебе је,

све немоћно,

у теби је разонода.

У теби је

спас и слава,

Увек била

и остала.

У теби ће

цветат љубав,

Баш онаква,

како ваља.

а У теби

лежи, сав спас

и за народ,

и за Краља“ стр. 314

18. септембар 1935, Михаило Тодоровић:

„Задивљен овим великим спомеником наше српске средњовековне славе, културе и моћи, задужбином светог Стевана Дечанског и силног цара Душана срећан сам што ми се данас дала прилика да разгледам ову задужбину наших највећих владара са уверењем у нашу велику и срећну будућност. Под мудрог управом овај велики свети храм наш биће сачуван за наша идућа поколења (...)“ стр. 315

19. 15. октобар 1935, Женска гимназија у Крагујевцу:

„15 – X – 1935 године овај манастир посетила једна група ученица и наставница Женске гимназије у Крагујевцу“ стр. 318

20. 20. октобар 1935, намесник Високих Дечана Димитрије:

„После петнаест година од дана када примих монашки подвиг у овој светој обитељи као свршени ученик Монашке школе из Раковице–Београд, данас добих декрет о постављењу за намесника ове свете лавре.

Благодарном Богу и светом славном ктитору ове Лавре – св. Краљу Стефану, који ме удостојише овог великог положаја.

Моје младалачке идеје – стараћу се да их у овој светој лаври испољим, својим радом и трудом – а све у име Бога“ стр. 318

21. 23. октобар 1935, начелник Дреничког среза Живко Косовић:

„Дана 23 октобра 1935 г. били смо срећни да посјетимо овај свети храм и помолимо се искрено Богу за вечност ове свете лавре за срећу намученог и славом овенчаног српског народа“ стр. 320

22. 17. јануар 1936, Коло српских сестара у Ђаковици:

„Коло Српских Сестара из Ђаковице, приликом предаје прилога у топлом зимском вешу и оделу за ученике и ученице осн. школе у Дечанима, од Главног Одбора Кола Срп – Сест. из Беог.“ стр. 323

23. трећи дан Ускрса, Богословија у Призрену:

„Трећег дана Васкрса 1936. год. помолили су се Богу у овој св лаври ученици Богословије Призренске“ стр. 326

24. 17. април 1936, Гимназија у Панчеву:

„Ученици и наставници гимназије у Панчеву посетили су ову св. обитељ“ стр. 328

25. 21. мај 1936, нечитко:

„Са посете манастира Дечани“ стр. 334

26. 2. јул 1936, извесни виши саветник Министарства социјалне политике и народног здравља:

„Свратисмо у овај, славом увенчани манастир старе српске славе, да се захвалимо свемоћном Богу за успешно завршен посао у руднику „трепче“ на задовољство и једне и друге стране“ стр. 337

27. 9. јул 1936, извесни директор гимназије у пензији:

„Нека је слава свевишњем Богу што (...) видим наше славне и заслужне Дечане“ стр. 338

28. 15. јун 1936, нејасно:

„На дан 2 / 15 – VI – 1936 године посетили овај свети храм“ стр. 339

29. 18. јун 1936, референт Централног пресбирео Аритон Михаиловић:

„Под овом кулом светиљом – Манастира Свет. Дечана – јасније видим и осећам славну прошлост свога народа и његову велику будућност. Животворна светлост нека обасјава непрекидно наше духовне хоризонте попут оних великана који жртвоваше све за опште добро“ стр. 340

30. 25. јун 1936, народни посланик Милан Прибићевић:

„Први пут у Дечанима, пун поштовања према овом споменику (...) културе, коју је тужна судбина Балкана у повоју урнисала, али је споменик овај остао, из рушевина тадашњег доба, нас храбрећи за нове тешке борбе савремености, као досада тако и одсада до краја живота Балкана и српства, кога краја неће никада бити него стварања новог, све више и увек новог (...)“ стр. 340

31. 3. јул 1936, извесни генерал (командант Граничне трупе):

„3 јула 1936 год. приликом обиласка границе, посети ову нашу (...) светињу и поклони се моштима Светог Краља“ стр. 341

32. 3. јул 1936, извесни начелник штаба Граничне трупе:

„3 јула 1936 год. у пратњи Команданта Граничне трупе остварих давну жељу, поклоних се Св. Краљу и са одушевљењем напустих овај Свети Дом“ стр. 341

33. 3. јул 1936, нечитко:

„3. Јула 1936 године, поклоних се св. Краљу“ стр. 341

34. 4. јул 1936, студенти историје Београдског универзитета:

„Студенти и студенткиње националне историје са Београдског Универзитета посетили су манастир Високе Дечане 4 јула 1936 године“ стр. 342

35. 5. јул 1936, извесни пешадијски пуковник:

„У спомен на дан преноса тела пок. Архијереја Саве Дечанца из Жиче у манастир Дечане“ стр. 343

36. 27. јул 1936, нечитко:

„Сетих се речи Евгеније монахиње, негда бивше Књегиње Милице,

у њеној повељи овом истом манастиру, по Косовској битци, (...) па бих хтео да ове речи увек пред очима оних који управљају земљом и народом, као и самим народом, буде, – да исти узроци не би довели до истих последица“ стр. 345

37. 25. јул 1936, саобраћајни чиновник Сава Стојановић:

„После отварања пруге Приштина–Пећ дошао сам први пут у овај наш свети Храм, да се као прави православац, а иначе као први саобраћајни чиновник жел. ст. Пећ посветим Господу Богу“

стр. 346

38. 20. јул 1936, Јован Сарачевић:

„Ко може доћи у Св. Дечане и видевши нетрулежне мошти Св. Краља Дечанског и његову велелепну задужбину, а да се не сети вечног светог живота и подвига, и кроз то не сагледа ништавило овог живота и осети подстицај за вечни небески живот којег је се удостојио и Св. Краљ Стеван Дечански радујући се у велико царству Христа Својега. Св. Стеване Дечански, моли Бога о нас грешних“ стр. 347–348

39. 2. август 1936, свештеник Драгутин Булић:

„У данима кад се ствара вештачки мир, а миротворци овога света оскудни душевним миром, заборавише књигу вечног мира, за вечни мир св. Јеванђеље Христово, јер је мир Господа Христа једини темељ: вери, љубави и слози међу људима у свету кога су Немањићи стварали са Христом и у цркви Христовој“ стр. 348

40. 4. август 1936, учитељ у пензији Теодосије Крстић из Скопља:

„Одавнашња жеља да посетим манастир св. Краља Стевана Дечанског, испунио сам данас 4 августа 1936 г.“ стр. 348

41. 9. августа 1936, више лица:

„Посетили манастир Високе Дечане“ стр. 350

42. 9. август 1936, шеф железничке станице у Пећи Раста Варађанин – Топаловић:

„Моја давнашња жеља била је да видим светињу српског православања „Високе Дечане“. Та ми се жеља данас испунила, хвала милостивом Богу“ стр. 350

43. 12. август 1936, народни посланик Никола Јовановић:

„Године 1912 (...) на кубе Патријаршије залепршао се барјак јуначки ровачког и ускочког (...) Црног. војске. Био сам учесник у тим догађајима ослобођења у Ровачком баталиону. Први пут посје-

тио сам сјајне Дечане 1912 и поклонио се цару и Краљу, великом светитељу, св. Стефану. Храм велики а у стилу Манастира Мораче и великој сличности. (...) Радостан сам што сам доживио и то дјело, да се Манастир Морача, који је некад био чувар (...) овог манастира, веже добрим путем кроз чувене Платије, на чему Богу и св. Стевану благодарим (...)“ стр. 352

44. 13. август 1936, историчар Владан Ђорђевић:

„Задивљен сам овим старим српским манастиром и величанственом српском средњовековном архитектуром и историјском величином“ стр. 352

45. 19. август 1936, нечитко:

„Данас 19 – VIII на Преображење видех и целивах Св. Краља молећи се Богу за здравље моје и мојих“ стр. 353

46. 29. август 1936, учитељ Милош Вучковић:

„Царска Лавра „Високи Дечани“ одувек је претстављала жижу културно-просветног и националног рада свих Хришћана наше народности, те је се као успомена на такав и данас задржала у народу; тако је јучерањи сабор – о великој Госпођи – био величанствени израз народне расне снаге и одушевљења неколико хиљада гостију. Нека се и у будуће на овом извору напајају нова покољења (...)“ стр. 354

47. 10. септембар 1936, бан Зетске бановине Милош Иванишевић:

„Милош баца у несвијест људе
Ал’ у пјанство неко прећерано
О, Милоше, ко ти не завиди?
Ти си жртва благородног чувства,
Војинствени гениј светојући,
Гром стравични те круне разграба!
Величанство витешке ти душе
Надмашује бесмртне подвиге
Дивне Спарте и великог Рима,
сва витештва њина блистатељна
Твоја сјајна мишица помрачује.
Шта Леонид оће и Сцевола
Кад Обилић стане на поприште?
Ова мишица једнијем ударом
Престол сруши а царства уздрма.
Паде Милош чудо витезових....

Бог се драги на Србе разљути
За њихова смртна прегрешења

Први пут сам посетио ову стару српску задужбину као професор Богословско—учитељске школе у Призрену 1909 године када је Мехмед V цар турски посетио Косово. (...) Тада сам посетио и нашу Патријаршију и М. Високе Дечане и сви се дивили некадањем сјају и величини и побожно смо се молили Богу за васкрсење српске државе (...)“ стр. 356—357

48. 10. септембар 1936, више епископа:

„Са задовољством и радошћу дочекасмо преставнике братске Бугарске цркве, његово Великосвештенство митрополит Софијски (...), (...) митрополита (...) Пајсија и остале чланове Бугарске делегације, који су дошли да у братској љубави учине посету нашој Српској Цркви.

Нека Господ Бог и св. Стеван Дечански и сви божји уписници (...) братску слогу и љубав међу нашим св. (...) црквама и међу два братска једнокрвна и једноверна Народа Срба и Бугара на славу Божју и добро целог Словенства“ стр. 358

49. недатирано, нејасно:

„Крстом својим, Спаситељу Христе,
На пут своје истине нас води,
из вражје нас мреже ослободи!
О васкрсли, — свети твоји моле, —
Пружи руку, нас подигни луде,
Које греси оборише доле,
Господару, који волиш људе“ стр. 358

50. 17. септембар 1936, Учитељска школа у Урошевцу:

„17 септембра 1936 године, са својим ученицима, посетили су ову славну светињу нашега народа (...)“ стр. 362

51. 20. септембар 1936, Богословија у Призрену:

„20 септ. 36 г. поклонили се св. моштима ученици V р. призренске богословије са раз. старешином“ стр. 362

52. 21. септембар 1936, Државна реална гимназија у Старом Бечеју:

„21-ог септембра посетила је Држ. реална гимназија из Старог Бечеја екскурсијом и Високе Дечане дивећи им се и клањајући се моштима светог краља Дечанског“ стр. 363

53. 21. септембар 1936, конгрес Савеза градова Југославије:

„21 септембра 1936 год., при повратку са Конгреса Савеза градова Краљ. Југославије са Цетиња, диве се сугестивној успомени наше средњовековне културе – Високим Дечанима“ стр. 363

54. 22. септембар 1936, учесници конгреса Савеза градова Југославије:

„Учесници Конгреса Савеза Градова на путу са Цетиња за Београд посетили су Високе Дечане“ стр. 363

55. 24. септембар 1936, извесни пешадијски капетан:

„24. септембар 1936 год посетили су Високе Дечане авијатичари 3. ваздухопловног пука 71 ексадриле, под водством авиј. кап. II класе (...)“ стр. 364

56. 25. септембар 1936, нечитко:

„En compagnie de la famille Smilianitch, j'ai admiré ce grand souvenir des temps passée qui interessent au plus haut point l'histoire des peuples serbe et yougoslave; en souvenir de cette visite“ стр. 364

Превод:

„У пратњи породице Смиљанић дивио сам се овом великом споменику прошлих времена, од највећег интереса за историју српског и југословенског народа; у сећању на ту посету“ стр. 364

57. 25. септембар 1936, Мил. Смиљанић:

„Мил Д Смиљанић (...) са фамилијом, у знак великом дивљења према задужбини Дечанског“ стр. 364

58. 26. септембар 1936, Гимназија у Чачку:

„Драгомир М. Марковић, директор гимназије у Чачку, посети манастир – Високе Дечане са наставницима – цама и ученицима“ стр. 364

59. 26. септембар 1936, протођакон Михаило М. Поповић из Чачка

„13 – 26 – IX – 1936. год. са екскурзијом ђака VII и VIII разреда чачанске реалне гимназије – посетио цар. ларву Високих дечана, дивећи се њеним лепотама и вредностима“ стр. 365

60. 26. септембар 1936, нејасно:

„26 – IX – 1936 год. посети овај славни споменик српске прошлости са вером у велику будућност српског народа“ стр. 365

61. 27. септембар 1936, Мушка учитељска школа у Јагодини:

„14 – 27 септембра 1936. г. 25 ученика Мушке учитељске школе у

Јагодини посетили су Високе Дечане и напојили се светлошћу овога храма“ стр. 365

62. 27. септембар 1936, група официра:

„Официри 28. арт. и 31. пешад. пука посетили знаменитости Манастира 27. септембра 1936. год.“ стр. 365

63. 29. септембар 1936, нечитко:

„Велелепна задужбина славних Немањића Високи Дечани несумњиви су доказ високих стремљења наше прошлости; доказ да је наш народ имао јаких способности и да их и сада има“ стр. 366

64. 4. октобар 1936, Учитељска школа у Скопљу:

„Усхићени сјајном задужбином Св. Стефана Дечанског, осетивши у њој живи дах наше славне прошлости и загрејавши своје душе после св. службе и топлих молитава, искреном гостопримљивошћу дочекани, одлазимо из овог знаменитог светилишта са трајним и неизгладивим утисцима“ стр. 366

65. 5. октобар 1936, дивизијски генерал Рад. Златановић:

„Посетио манастир 5. X. 1936. год.“ стр. 366

66. 5. октобар 1936, извесни пешадијски мајор:

„Посетио манастир – 5. октобра 1936 год.“ стр. 367

67. 11. октобар 1936, Учитељска школа у Херцег Новом:

„Дана, 11 окт. 1936 посетисмо овај велелепни храм директор с наставницима и ученицима II и V р. учитељске школе у Херцег новом“ стр. 367

68. недатирано, монах Серафим:

„После проведених 4 године у м–ру Царске Лавре – Високим Дечанима као ђак– ученик Монашке школе коју сам исту завршио 1937 године опет дођох, (из м–ра Рајновца код Београда где сам сабрат,) у Високе Дечане и добро прођох“ стр. 370

69. 29. октобар 1936, монах и студент теологије Јелисеј Поповић:

„После шест месеци проведених, у најбољем молитвеном расположењу, на овом парчету Неба, отискујем се поново на пучину овога света ради челичења себе, за служење Господу Богу и своме ближњем. Свети Краљу мучениче, Стеване Дечански, буди ми заштитник и молитвеник пред (...) Господом Исусом, да не би претрпео бродолом на овом опасном путу и узбурканом мору данашњег света“ стр. 371–372

70. 7. новембар 1936, јеромонах Михаило:

„Проведох у овој обитељи три године као испушеник, монах и јеромонах и као наставник Монашке школе. Данас, не по својој вољи него по невољи, напуштам ову Царску Лавру и Дом Светога Краља Стефана Дечанског и идем за наставника и васпитача сарајевске богословије са молитвом Светоме Краљу да ме нелиши своје помоћи на тешкоме путу и са молбом братији овог Дома Божјег да ме не заборави у својим светим молитвама. – Простите и благословите (...)“ стр. 372

71. недатирано, нечитко:

„После толико година проведених у Ђаковици дођох да видим овај чувени (...) манастир који ми остаде за вечитих дана да желим још који пут да дођем“ стр. 373

72. 12. март 1937, нечитко:

„У надама живи велики народ, вођен највећим Синовима јуначке врлине“ стр. 375

73. 11. април 1937, друштво „Путник“:

„Чиновници Друштва Путник из Југославије, Беча и Прага, посетили су овај манастир – царску Лавру – њих 20 чиновника (...)“ стр. 377

74. 25. април 1937, Женска гимназија у Скопљу:

„25 – IV – 1937. Радосава К. Стефановић, професор женске гимназије из Скопља, као вођ екскурзије 70 ученица старијих разреда“ стр. 379

75. 26. април 1937, Гимназија у Паланци:

„Паланачка гимназија (74 ученика и 4 наставника) дођоше данас 26 – IV – 1937 године да се поклоне моштима св. Стевана и диве лепоти и слави Немањића. Срдачно захвални управи на дивном пријему пуних срца радошћу (...) одосмо“ стр. 379

76. 27. април 1937, Мушка реална гимназија у Крагујевцу:

„78 ученика VI разреда Мушке реалне гимназије у Крагујевцу, које воде њихове разредне старешине, дошли су да се поклоне моштима нашег краља мученика св. Стевана Дечанског, који је украсио нашу српску православну цркву (...) бисером који светло сија (...) у ланцу Немањићких задужбина.

Наставници и ученици су задивљени величином ове наше светиње и од срца су захвални сусретљивости и поверењу која им је указана

у манастиру и носе најлепше утиске, који ће остати незаборавни“ стр. 380

77. 29. април 1937, Трећа реална мушка гимназија у Београду:

„Ученици треће мушке реалне гимназије у Београду, њих 35, под вођством Николе М. Поповића, проф. и г. Милуна М. Радовића, директора гимназије у Пећи, као и г. Радована Меденице, суплента гимназије у Пећи, који су били наши љубазни домаћини, посетили смо Високе Дечане 29 априла 1937 год“ стр. 380

78. 30. април 1937, Немачка школа у Београду:

„Приликом посете славног манастира Високих Дечана и несравњене љубазности његовог старешине и целокупног монаштва – наставници – е немач. срп. школе из Београда – осећају дужност (...) захвалности“ стр. 381

79. 2. мај 1937, инжењер Небојша Несторовић:

„Обишао после седам година на сам дан Христовог Воскрсења“ стр. 382

80. 8. мај 1937, Грађанска школа у Кочанима:

„8 маја 1937 год. посетисмо овај монументални манастир са ђацима грађанске школе из Кочана и захвални смо управи на (...) љубазности (...)“ стр. 383

81. 10. мај 1937, Гимназија у Прокупљу:

„Поклоњење Светом месту учинили су ученици и ученице Прокупчке гимназије на дан 10 маја 1937. год. под вођством својих наставника. Свесрдна захвалност управи и братству на лепом гостопримству“ стр. 383

82. 1937. година, нечитко:

„Für den freundlichen Empfang meinen besten Dank, ich werde dessen stets gedenken“ стр. 384

Превод:

„Заувећ ћу памтити пријатељски дочек и желим да вам се много захвалим“ стр. 384

83. 15. мај 1937, Грађанска школа у Урошевцу:

„Данас 15 маја 1937 године посетила је Грађанска школа из Урошевца славни манастир Дечане. У души деце блистао је осећај поноса на своју прошлост и великане који знадоше оставити најдостојнији траг своје моћи и величине. Пријем на који је школа наишла био је братски.

Зато благодаримо арх. Дионисију и осталом братству (...)“ стр. 385

84. 17. мај 1937, нечитко:

„Хвала на предусретљивости и усрдном гостопримству“ стр. 385

85. 20. мај 1937, Пета мушка гимназија у Београду:

„20 маја 1937 године посетили су манастир Дечане ученици VI. разреда V. мушке гимназије из Београда (...). Уз захвалност на пријему (...)“ стр. 386

86. 21. мај 1937, извесни суплент Арсенијевић:

„Црква нас је одржала, њојзи хвала“ стр. 386

87. нејасно, нечитко:

„Из грмена великога лафу изаћ трудно није (...)“ стр. 386

88. нејасно, нечитко:

„(...) Ал’ тиранству стати ногом за врат (...)“ стр. 387

89. 22. мај 1937, официр (историчар, публициста) Adalbert Prinz von Bayern:

„Wir danken herzlichst für die große Gastfreundschaft“ стр. 388

Превод:

„Срдачно захваљујемо на лепом дочеку“ стр. 388

90. 22. мај 1937, нечитко:

„(...) mit der tiefsten Dankbarkeit für diese (...) Aufnahme möge die Freundschaft zwischen Österreich und Jugoslawien so dauerhaft sein wie die Steine der Kirche“ стр. 388

Превод:

„(...) дубоко смо захвални на овом (...) пријему. Пријатељство између Аустрије и Југославије може бити јако као камење ове цркве“ стр. 388

91. 29. мај 1937, Трећа женска гимназија у Београду:

„Ученице VI разреда III женске гимн. у Београду посетиле су манастир Дечане са својим наставницама (...)“ стр. 389

92. 30. мај 1937, Женска реална гимназија „Краљица Марија“ у Београду:

„Ученице VII разреда женске реалне гимназије „Краљице Марије“ у Београду посетиле су манастир Дечане са својим наставницама (...)“ стр. 390

93. нечитко, извесна Љубица:

„Заиста је штета умрети а не видети овај спомен славе и величине наше прошлости“ стр. 390

94. недатирано, суплент М. Марковић:

„На овом месту где су велики покајници засновали прву идеју братства и слоге свих Словена, ми њихови потомци, који смо доживели њихову високу замисао, нашли смо се овде код њихових сени да и овом приликом (...) у глас: Слава Великим пионирима моћне Југославије“ стр. 392

95. 13. јун 1937, Душан Радоичић из Сарајева:

„Поклањајући се нашој великој срп. православ. светињи стављам скромни потпис (...), молећи Бога за здравље и срећу српског правосл. народа“ стр. 392

96. 17. јун 1937, Народно позориште Зетске бановине:

„Чланови Народ. поз. Зет банов посјетили овај св. храм“ стр. 393

97. 27. јун 1937, немачки политичар Walther Schreiber:

„Mit tiefer Ergriffenheit haben wir die weihevollen Schönheit dieses Nationalheiligtums erlebt. Wir danken den selbstlosen Betreuern und Bewahrern einer alten, großen Kultur. Auch für die genossene Gastfreundschaft unser aller innigsten Dank“ стр. 394

Превод:

„Са најдубљим осећањем осетили смо свету лепоту овог националног светилишта. Захваљујемо се неговатељима и чуварима велике, древне културе. Топло се захваљујемо на указаном гостопримству“ стр. 394

98. 30. јун 1937, јеромонах Димитрије:

„У времену од (...) 1932. год. па до (...) 33 год.. провео сам у овој светој обитељи време као ђак монашке школе. Од (...) 1935 г. па до данас као монах и намесник (...). Одлазим сада у моју стару епархију Горњо Карловачку по благослову Његовог Преосвештенства Епископа Господина Серафима.

Остављам Високе Дечане, ову нашу стару Српску и знамениту Лавру са најлепшим сећањима на ђачки живот и прве монашке дане.

Благодаран сам богу, св. Краљу Стефану, настојатељу архимандриту Хаџи Дионисију и целом братству (...)“ стр. 395

99. 18. јул 1937, Саво Симоновић:

„Саво Симоновић (...) посетио манастир са американским конзулом и госпођом Морхад, те продужује са њима у Албанију, Италију и Француску, са аутомобилом“ стр. 396

100. недатирано, професор Бранко Ђурковић из Београда:

„Посетили смо овај величанствени манастир и наишли на необичну љубазност и предусретљивост, зашто смо необично задовољни и захвални“ стр. 397

101. 19. јул 1937, породица свештеника Радивоја Пилића:

„Са својом породицом поклонио сам се моштима Светог Краља Стевана Дечанског“ стр. 397

102. 370. 22. јул 1937, извесни железнички чиновник са породицом:

„Данас 22 / VII 937 (...) после дугог чекања, да видим овај манастир, најзад ми се та жеља остварила и манастир посетих са својом целом породицом“ стр. 397

103. 23. јул 1937, директор Гимназије у Лесковцу Владислав Росић:

„Дана 23 – VII – 1937. г. посетио ову св. обитељ са женом“
стр. 397

104. 24. јул 1937, Никола Вукадиновић:

„Престави се Господу + Њ. Св. Патријарх Варнава, мученик за правду“ стр. 398

105. нечитко:

„Поштуј оца свог и матер своју да ти добро буде и да дуговечан будеш на земљи. Поштуј ову светињу, Србине брате и Српкињо сестро, да будете срећни и овде на земљи и тамо на небу, где су венци, где је слава, где је српски пастир Сава“ стр. 398

106. август 1937. године, извесни народни посланик:

„Приликом посете манастира В. Дечани на дан славе свете госпође 1937 године.

Хвала нек је управнику,
и Великом победнику,
Кад служи на олтару,
и у Вери одржава
задужбину ову стару.
у знак признања, и похвале“ стр. 402

107. 27. август 1937, породица професора М. Миљковића:

„Професор у пенз. М. Миљковић са супругом Милевом и ћерком Јелицом посетили свету обитељ „Високе Дечане“ 27. августа (...) у недељу после Велике Госпојине“ стр. 402

108. 2. септембар 1937, породица апотекара Дра. Лазића из Београда:

„Обишао манастир Дечане и са својом децом Вујком и Милошем помолио се Богу“ стр. 403

109. 10. септембар 1937, дивизијски генерал Рад. Златановић:

„Посетио манастир 10. IX. 937. год.“ стр. 403

110. 10. септембар 1937, извесни капетан:

„Посету овом светом манастиру извршио“ стр. 403

111. 12. септембар 1937, ученик Богословије и сабрат Високих Дечана Антоније Милисављевић:

„При поласку у богословију, остављам своје име за успомену свога боравка у Вис. Дечанима“ стр. 404

112. 12. септембар 1937, извесни службеник Музеја кнеза Павла у Београду:

„Бранимир (...) препаратор музеја кнеза Павла из Београда снимио велики број фрески и скулптуре Високих Дечана“ стр. 404

113. 19. септембар 1937, Богословија у Призрену:

„19 септембра 1937 године поклонили су се Светом Краљу и Богу се помолила група ученика призренске богословије са наставницима (...)“ стр. 405

114. недатирано, професор Богословије у Битољу јеромонах Амвросије:

„Јеромонах Амвросије, проф. Богословије у Битољу поклони се овој светињи и рече: богу хвала“ стр. 405

115. 21. септембар 1937, суплент П. Трифуновић:

„Посетио св. обитељ и поклонио се св. моштима на дан свога рукоположења (...)“ стр. 405

116. 24. септембар 1937, нејасно:

„Прошло је два месеца од мученичке смрти Њ. Св. патријарха Варнаве, који је на небу заједно с Краљем Ујединитељем, погинувши од злочиначке руке“ стр. 406

117. 25. септембар 1937, Гимназија у Смедереву:

„Четрдесет ученика VIII разреда гимназије у Смедереву посетили су манастир Дечане са својим наставницима (...) присуствовали су вечерњу у манастиру и послужени вечером“ стр. 406

118. 28. септембар 1937, протојереј Коста Т. Луковић:

„Слава Ти и хвала Господе, Теби и Твоме угоднику Светоме Краљу Дечанском, што ме удостојисте и по четврти пут да се помолим Господу у овој прекрасној светињи“ стр. 407

119. недатирано, верски достојанственик М. Мар Василије:

„Његова Светост М (...) Мар Василије, Католикос православне сиријске цркве у Јужној Индији и у њеној пустињи Високо преподобни отац архимандрит Алексије старешина манастира Витаније у Јужној Индији“ стр. 407

120. нечитко, непознат аутор:

„Ко вјечито хоће да живује,
Мученик је овога свијета..
О, преблаги, тихи учитељу!
Слатка ли је света бистра вода
С источника твога бесмртнога!
Од твога су свјетлога погледа
Уплашене мраке ишчезнуле,
Од твога су хора свештенога
(...) срушени олтари.
Васкрсењем смрт си поразио:
Небо твојом хвалом одјекује,
Земља слави свога Спаситеља“ стр. 408

121. недатирано, нечитко:

„Дечани надмашују, све оно што је за њих речено“ стр. 409

122. 10. октобар 1937, народни гуслар Илија:

„Из светих нам старинских Дечана
Где је лавра Немањићка стара
Ту је пјесма за сваког гуслара
На времена посјећа нас стара
На Косово и на Немањиће
Душевно нам најмилије пиће.
Манастири и криво гудало
то је српски народ сачувало
па тај олтар да се не угаси

јер судбину лично име спаси“ стр. 411

123. 16. октобар 1937, Гимназија у Призрену:

„Екскурзија призренске гимназије у „светиште“ српства“ стр. 412

124. недатирано, нејасно:

„Нека је на многаја љета, за корист отаџбине и у славу светосавске српске Правосл. Цркве“ стр. 413

125. 2. новембар 1937, ђаци Монашке школе:

„Ђаци монашке школе почели да похађају часове XI - 2 - 1937“ стр. 413

126. 22. март 1938, потпуковник Данило Дебељковић:

„Данило (...) Дебељковић (...) поклонио се моштима св Стевана“ стр. 414

127. 16. април 1938, Седма мушка реална гимназија у Београду:

„Данас 16 / IV /38 посетила је VII Мушка реална гим. из Београда, манастир Високи дечани са професорима (...)“ стр. 415

128. 24. новембар 1938, извесни професор из Битоља:

„Посетих ову Свету лавру и насладих се лепим певањем у цркви и дивним гостољубљем братије, те им топло захваљујем“ стр. 416

129. Ускрс 1938, извесни војни лекар:

„У друштву са земљом путујући око сунца, стигосмо у Лавру св. М-ра Дечана на дан Ускрса 1938 год. у нади да ћемо једног дана Устати у друштву Марса“ стр. 417

130. недатирано, Богословија у Сарајеву:

„Екскурзија срп. прав. богословије у сарајеву“ стр. 418

131. недатирано, Богословија у Сарајеву:

„Екскурзисти од 30 ученика шестог разреда богословије св. Саве у Сарајеву“ стр. 418

132. мај 1938, Женска гимназија у Београду:

„Данас су ученице (...) жен. гимназије из Београда посетиле манастир Дечане са госпођом (...)“ стр. 418

133. мај 1938, IV женска гимназија у Београду:

„Dilige proximum tuum sicut te ipsum“ стр. 419

Превод:

„Љуби ближњег свог као себе“ стр. 419

134. недатирано, извесни јеромонах:

„Посетио св. царску лавру В. Дечане, помолио се богу и св. Краљу: грешни и смирили (...)“ стр. 419

135. недатирано, нејасно:

„Наш народ има две неоцењиве предности: цркву и поезију.

За поезију је Змај рекао:

„Песма нас је одржала
њојзи хвала“

ми можемо рећи и
црква нас је одржала
њојзи хвала“ стр. 420

136. 23. мај 1938, више лица:

„Eine deutsche Reisegesellschaft hat heute diese alte Kunst - und Kulturstätte bewundert und erfahren, wie sehr man deutsches Wesen hier schätzt. – Für die Gastfreundschaft danken wir und werden gerne des hiesigen Aufenthaltes gedenken“ стр. 422

Превод:

„Немачка туристичка група дивила се данас овом древном месту уметности и културе. Искусили смо колико је немачки карактер цењен овде“ стр. 422

137. 3. јун 1938, наставник Богословије у Призрену јеромонах Василије:

„Поклоних се светом Краљу на дан Св. (...) Валентина и Јелене“ стр. 423

138. 8. јун 1938, нечитко:

„Посетих и поклони Св. Храму на дан 8 јуна 1938 године“ стр. 423

139. 8. јун 1938, нечитко:

„Посетио сам Св. Храм Манастир Лавре Високих Дечана на дан 8 јуна 1938 године“ стр. 423

140. Спасовдан 1938, архимандрит Јустин:

„Ако на многострадалној и крстоносној земљи Српској има парче неба, онда је то, на првом месту, ова света задужбина светог краља српског Стефана Дечанског, великог Чудотворца, печалника и молитвеника за сав род Српски, у који Господ сведржитељ убраја и мене грешног архимандрита Јустина“ стр. 424

141. 11. јун 1938, Josef Arens, Beta Arens:

„Nach neun Jahren ein unvergessliches Wiedersehen mit Dečani. Schwer ist der Abschied vom erhabensten aller südslawischen Klöster“ стр. 424

Превод:

„Након девет година недоласка прославио сам поновни долазак у Дечане. Тешко је рећи збогом најупечатљивијем манастиру Јужних Словена“ стр. 424

142. 14. јун 1938, нечитко:

„Mit großer Dankbarkeit“ стр. 424

Превод:

„Са захвалношћу“ стр. 424

143. нејасно, Филозофски факултет у Скопљу:

„Студенти скопског филозофског факултета са задовољством сећају се боравка у Дечанима“ стр. 425

144. епископ Дионисије (Миливојевић), 23. јун 1938:

„(...) архимандрит Дионисије је изабран за епископа“ стр. 425

145. 26. јун 1938, немачки државни секретар Wilhelm Kleinmann:

„Ich bin stolz aus dem Mund des Abts dieses Klosters solch herzliche Freundschaft zum deutschen Volk gehört zu haben“ стр. 425

Превод:

„Поносно слушао речи срдачног пријатељства оца манастира упућене немачком Волку“ стр. 425

146. 27. јун 1938, Удружење југословенских пољопривредних стручњака:

„Царску Лавру Високе Дечане, посјетили су чланови удружења Југословенских пољопривредних стручњака (...) дана 27 јуна 1938 год“ стр. 426

147. 27. јун 1938, више лица:

„Mit großem Interesse haben wir die einzigartigen Kunstwerke bewundert und danken für die freundliche Führung“ стр. 427

Превод:

„Са великим интересовањем дивили смо се јединственим уметничким делима и врло смо захвални на пријатељском држању“ стр. 427

148. недатирано, извесни адвокат из Београда:

„За успомену посете дичног историјског националног поноса“
стр. 428

149. нејасно, извесни судија:

„Захвални (...) Г. Дионисију на гостопримству приликом прослављања судско— адвокатских традиционалних дана 30 јуна 1938 године“ стр. 429

150. 6. јул 1938, Амвросије:

„стигла вест Амвросије има да иде у м. р св. Саве у Либертвилу, близу Чикага, да служи у њему вечерње и јутрење и св. литургију, у славу св. православља и спасење целог српског рода. Боже дај и помози. Амин“ стр. 431

151. 8. јул 1938, породица народног посланика Михаила Љешевића:

„Дана 8 – VII – 1938 године са страхопоштовањем према овом светом дому, радостан и поносан на стару српску славу и величину, дође и помоли се Богу, у Високим дечанима, са својом породицом“ стр. 432

152. 10. јул 1938, учитељ Недељко Брзак:

„Посетио манастир Високе Дечане 10 VII 1938 год.“ стр. 433

153. 13. јул 1938, нечитко:

„Нарочито ми задовољство (...) када ми се пружила прилика да посетим манастир Високи Дечани, (...) један од најбољих и најчувенијих манастира“ стр. 434

154. 21. јул 1938, Државна саобраћајна железничка школа у Београду:

„Данас 21 – VII – 938 год, посетили су задужбину Дечанског Краља и помолили се Богу свршени ученици држав. саобраћ. железничке школе из Београда“ стр. 435

155. нечитко, 24. јул 1938:

„Данас 24. VII. 1938. посетисмо Царску Лавру“ стр. 435

156. 25. јул 1938, породица професора Лазара Пантелића:

„После толико времена испунила ми се најзад жеља да данас, 25. јула 1938 год. уђем у овај Свети српски храм – Царску Лавру Високе Дечане и то са својом породицом“ стр. 436

157. 29. јул 1938, јеромонах Димитрије:

„29 – VII – 1938. г. поклони се светињи овој, свом старом мана-

стиру, као његов пострижник, који дођох са запада наше домовине да учествујем у престојећим свечаностима устоличења Њ. Св. Патријарха, и да примим духовног блага за ново време живота (...)“ стр. 437

158. недатирано, архимандрит Владимир:

„Дођох и удостојих се да видим светло лице Старе Србије“

стр. 437

159. недатирано, професор у пензији Радован Казимировић:

„Дошао сам после устоличења Њ. С. Патријарха Гаврила у Пећи, 2 авг. 1938 год. и задивљено стао пред овом нашом светињом и помислио:

Боже мој! Шта би ми Срби још дали културној историји да нас бујица Агарјана није спречила“ стр. 438

160. 3. август 1938, будимљански епископ Николај Јокановић:

„Приликом (...) Његове Светости Срп. патрија господина Гаврила дана 1. августа 1938 на св. Илију посјетих први пут Пећку Патријаршију и Високе Дечане дана 3 августа 1938“ стр. 439

161. 3. август 1938, нечитко:

„(...) члан цркв. суда у пензији са супругом (...) и ћерком (...) по трећи пут посети ову нашу славну Св. обитељ, којој поклонисмо из дубине срца и душе на дан (...)“ стр. 440

162. август 1938, митрополит скопски Јосиф (Цвијовић):

„Посетили манастир св. Дечане – српску светињу приликом устоличења Њ. Светости Патријарха Гаврила у Пећи и поново се дивили лепоти ове обитељи из српске славне прошлости. Дај Боже, да Срби изврше у будућности и већа дела на славу бога и српског рода“ стр. 440

163. 6–7. август 1938, извесни посетиоци из Немачке:

„33 junge Deutsche aus Nürnberg werden stets in großer Dankbarkeit sich an die Gastfreundschaft der freundlichen Mönche des Klosters Dečani erinnern“ стр. 441

Превод:

„У знак захвалности на гостопримству дечанске манастирске браће 33 млада Немца из Нирнберга заувек ће се сећати“ стр. 441

164. 8. август 1938, нечитко:

„We were most interested in add that we ran very gratefull for so much kind hospitality“ стр. 442

Превод:

„Са највећим интересовањем записујемо да смо врло задовољни тако љубазним гостопримством“ стр. 442

165. 8. август 1938, трговац Коста Веселиновић из Ниша:

„Посетијосам ову светињу коју подигоше наши владари да се српски народ моли Богу у њој за своје здравље и спасење. Нека им је част и хвала“ стр. 442

166. 10. август 1938, парох Никола Стевановић:

„Посетио „светињу над светињама“ - „песму хвале“ (...) лавру Високих Дечана (...) са својом фамилијом“ стр. 442

167. 13. август 1938, извесни наредник Вујовић:

„На дан свога венчања у високим Дечанима осећајући се необично задовољно што ме је Бог удостојио да овај свети чин буде обављен баш у овој нашој стародревној верској (...) светињи, нека је слава Богу и светом Краљу Стевану Дечанском“ стр. 442–443

168. 22. август 1938, више лица:

„Die Besichtigung der Klosterkirche mit ihren wahren Schätzen altserbischer Kunst war ein Erlebnis, das man nicht vergisst. Für die erwiesene Gastfreundschaft danken wir herzlich“ стр. 444

Превод:

„Разгледање манастирске цркве са свим богатствима српске уметности било је незаборавно искуство. Захвални на указаном гостопримству“ стр. 444

169. недатирано, нечитко:

„Незаборавне утиске уопште о Дечанима носим у својој већ мало успокојеној души“ стр. 446

170. нејасно, нечитко:

„Дођите и Ви остали грешници и покајте се јер ће Вам бити опроштено. Ви не знате што Вас очекује овде (...) Има два раја, а други то су Дечани“ стр. 446

171. 26. август 1936, бивши министар у пензији Војислав Јањић:

„Поносан сам да је мој народ тај који поседује Дечане“ стр. 447

172. 28. август 1938, нечитко:

„На дан Велике Госпојине, седео сам у вишем кругу драгих нам гостију“ стр. 447

173. 18. септембар 1938, јеромонах Георгије:

„У овој Св. обитељи (...) као сабрат св лавре где сам се и замо-
нашио 1935 г и постао наст. (...). После трогодишњег службовања
у Монашкој школи одлучио сам да напустим ово св место“ стр. 450

174. 29. август 1938, нечитко:

„Покоравајаћи се Божјој вољи, примио сам дужност настојатеља
Царске Лавре Високи Дечани и топло се молим Св. краљу да ми
пружи своју свету помоћ у вршењу (...) у његовој задужбини - светој
обитељи Дечанској“ стр. 451

175. нејасно, јеромонах Амвросије:

„(...) У теби видех лепоту која ће спасти
свет и благодарим ти на том дару.

Као што се оци наши радоваше видећи
успех хришћанства, и у радости плакаху,
тако се и ја радовах и плаках видећи у
теби оваплоћен успех хришћанства. Пут
спасења нам је у љубави према теби, у чувању
тебе као зенице својих очију. Свети краљ, кога
ослепише, даде нам ове зенице. Слава ти,
Христе, спаситељу и украситељу свих створова“ стр. 451

176. 14. октобар 1938, нејасно:

„Полазим одавде са захвалношћу према пажњи дивне братије ове
свете Лавре, а на првом месту оца игумана Јована (...)“ стр. 452

177. 19. октобар 1938, нејасно:

„Стигосмо у овај величанствени манастир, нашу велику нацио-
налну светињу, поклонисмо се сенима нашег владара и наиђосмо на
велику предусетљивост браће из манастира“ стр. 452

178. 4. октобар 1938, ректор Богословије на Цетињу:

„4 октобра 1938 год. посјетио св. Дечане (...)“ стр. 453

179. 4. октобар 1938, игуман Пећке патријаршије Доситеј
(Стефановић):

„Захвалан сам (...) да и овом приликом посетим ову велику нацио-
налну и црквену светињу и поклоним се нашим великим светињама“
стр. 453

180. 20. јун 1939, извесни свршени студент Монашке школе:

„Овде твоје тело (...) лежи
Њега: дани, године, не руше,
Својим ме духом за спас вежи
Ох, ја ти се клањам из дубине душе.
Буди ми помоћ у доњем животу
Твојом ме руком води.... води....
Да љубим само Божију красоту
Од свега другог ти ме ослободи,
Стефане Свети, у вечном животу“ стр. 453

181. нечитко, дечански сабрат Поповић:

„Хвала ти, Господе, (...) да у овој Св. Обитељи проживим четири године. Пред полазак мој из ове св. обитељи у којој леже Мошти Св. Краља Стефана Дечанског, ја недостојни твој слуга, молим Ти се буди ми заштитник и помоћник у све дане мога живота. Свети Краљу, твој слуга моли Ти се (...)“ стр. 454

182. 7. децембар 1938, игуман Пећке патријаршије Доситеј (Стефановић):

„Пред полазак из Свете Пећке Патријаршије на нову настојатељску дужност манастир Раковицу дођох да се поклоним Светом Краљу Дечанском и осталим светима а манастира Дечанима да се простим са братијом дечанском“ стр. 455

183. 16. јун 1939, свршени ученик Монашке школе Марко Стојадиновић:

„Хвала Ти светли Краљу, који си дозволио да и ја недостојни проживим под овим светлим кровом Твојим четири године. Молим Ти се, буди ми од помоћи и сада кад одлазим и кад одем из ове твоје светиње, која је многима повратила веру и дала воље за живот“ стр. 455

184. 23. април 1939. године, игуман Макарије (Ђорђевић):

„У храму светог Краља
Где вечни санак снива,
Славан се један живот
И историја скрива.

Овде где тело своје,
Покоју вечном даде,
Долазе скрхана срца,

Доносе сломљене наде....

И вера, молбе и жеље,
Једна за другом стижу....
Он сваком утеху пружа,
И чудеса се нижу....

У спомен прошлости сјајне,
За поколења даља,
Бележим ове ретке
У славу Светога Краља“ стр. 456

185. 23. април 1939, игуман Макарије (Ђорђевић):

„Ми никада нећемо умрети ако смо оставили светао траг свога живљења. Овде где је Стефан Дечански живео и делао прошлост није прошлост; – она је садашњост, јер шта је време у односу на прошлост? Јуче је прошлост, сутра је будућност. За малог свакидашњег човека „јуче“ је даља прошлост но што је за нас све прошлост, живот Стефана Дечанског; светли зрак његове побожности и славе, сија кроз прошлост, садашњост и будућност, и осветљава мученички живот и тешку борбу Србина за веру и отаџбину“ стр. 457

186. 6. мај 1939, пешадијски капетан Иван Ј. Видић:

„Данас је трећи ђурђевски уранак који посећам у царској Лаври Светога Краља чије старине имам част да чувам са својим светлим оружјем и својим храбрим и смелим граничарима од некрста“ стр. 457

187. 4. јул 1939, Гимназија у Котору:

„Дана 4 – VII – 1939 православни ученици которске гимназије посјетили су ову славну нашу задужбину и на читав дан били њени гости“ стр. 458

188. 12. јул 1939, богослов Лука Вујошевић, извесни богослов Вујадиновић:

„Посетили су Царску Лавру Високи Дечани Вујошевић Лука богослов са Цетиња и Вујадиновић (...) богослов из Призрена“ стр. 459

189. недатирано, „Вујошевић, Вујадиновић“:

„Све пропада и све назад страда
добро дјело тек остаје цјело“ стр. 459

190. 20. август 1939, породица вероучитеља Спасоја Јовановића:

„Посетио славни и знаменити манастир „Високе Дечане““ стр. 460
191. 15. септембар 1946, вероучитељ Лазар Бабић из Београда:

„Шестолетни Дечани Краља нашег св. Стефана и целога напаћенога рода нашег сачувани су у овом страшном рату 1939-1945 год. великим напорима и ужасним понижењима архимандрита Теодосија (...) и његовог братства“ стр. 461

192. 20. април 1940, Пећка гимназија, настојатељ Пећке патријаршије:

„Свету Лавру В. Дечане посетили су матуранти Пећке гимназије са својим професорима и са настојатељем м. св. Патријаршије.

Овом приликом се осетило старо гостопримство (...), који су нас све братски угостили и духовно и телесно – Ученици су осетили да говоре лекари из ових светих зграда и (...) предела и одушевили су се на овом светом извору национализмом, вером и љубављу“ стр. 462

193. 1940. година, ученик Монашке школе Војислав Танкосић:

„Велика дела наше народне прошлости, данас у св. лаври В. Дечанима оживљеше у мени ненадмашена сјећања, из којих избија завјет наших националних величина и светиње. Зато, скинимо са своје душе све што је прљаво, што мучи и што притискује душу нашу на земљу, јер је заиста свето место у коме живимо и где проведех две године као ђак Мон. шк. под заштитом св. Краља Дечанског“ стр. 462

194. 23. мај 1940, извесни генерал:

„Први пут обишао и видео манастир“ стр. 463

195. 23. април 1941, ученик Петар Ивковић:

„23. април 1941 године, напустио ову свету обитељ заједно са својим друговима бежећи испред непријатељске најезде“ стр. 467

196. 23. април 1941, свршени ђак Монашке школе Мирослав Јовановић:

„Данас, када напуштам ову св Обитељ у којој сам као ђак Монашке школе провео своје школовање упућујем молбу и молитву Св. Краљу Дечанском, да моли Свевишњег творца, да ми опрости“ стр. 467

197. 23. април 1941, ђак Монашке школе Сретен Ракић:

„Напуштајући св. лавру Дечане у којој је сахрањен (...) мученик св. Стефан молим га да ми опрости све моје грехе учињене у овој св. обитељи“ стр. 467

198. 24. април 1941, извесни свршени ученик Монашке школе:

„Дивна историска светиња, шестолетни Дечани, срасли су уз моје срце као зачарана успомена на прошлост српског народа и св. краља стефана, који је оставио овај величанствени споменик да, својим хладним кутовима, греје душе будућих хришћанских поколења и прича им о (...) слави српског народа...

Ушао сам у храм и запалио сам свећу. Помолио сам се Богу и св. краљу Стефану да ми опросте, што сам (....) подлегао искушењу те напуштам ову светињу услед сурових душмана који нас нападају. Пошао сам из храма и последњи пут осетих (...) тихи мирис (...)“ стр. 468

199. 24. април 1941, извесни свршени ученик Монашке школе:

„О Свети Краљу Стефане Дечански опрости мени грешном и слабом слуги твојем, што напуштам овај твој дивни храм“ стр. 469

200. 24. април 1941, извесни свршени ученик Монашке школе:

„У тешкој ратној ситуацији напуштам ову свету обитељ склањајући од азијатских пљачкаша. Уверен сам да ће Св. Краљ да сачува ову древну задужбину исто као што је сачувао 600 година (...)“ стр. 469

201. 24. април 1941, Душан Влатковић:

„У ово тешко време 1941 г. растајем се (...) св. Краљу сачувај твој народ и твој дом. (...) Збогом Лавро Високи Дечани, збогом духовни изворе где сам четири године напајао моју душу. Никада Те заборавити нећу“ стр. 469

202. 24. април 1941, монах Лавронтије:

„Живећи четири године у овој великој светињи у весељу и духовном расположењу. Напуштам овај свети Манастир услед овог тешког и великог рата“ стр. 470

203. недатирано, извесни свршени монах:

„Живећи у овој дивној и величанственој природи која је у стању да, и свакога задовољи, да путника заустави да се одмори у дивном хладу високих борова, да сликару прикаже најлепшу слику да обожаваоцу природе да све што захтева, да песник добије инспирацију за писање песама итд. био сам очаран њоме вечито сам мислио на тренутак кад ћу овај земаљски рај морати напустити и након завршене монашке школе и одлазим у свој крај! Радо бих остао још који дан, али дивљи Арнаути надиру све ближе манастиру и пале све што се српско зове те стога и ја журим да се пребацим што даље из ове мутне атмосфере те журећи пишем нечитко редаке молећи се Богу и св. Краљу да буде

и мени и В. Дечанима у помоћи

Данас кад се бура целим светом диже
и бесна руља долази све ближе и ближе
Кад' Арнаути са свих страна лете
Сиротињу киње руше цркве свете
Ја остављам дивне Високе Дечане
Прости св. Краљу, прости св храмe
Освети Краљу св. Стефане
Сачувај и спаси Високе Дечане
Сачувај чувара вере православне
Сачувај споменик прошлости давне
Помози српском (...) роду
Да себи створи поново слободу

Писано приликом прогласа независне Албаније којом су приликом у овим крајевима над Србима вршена насиља нечувена од стране Арнаута“ стр. 471

204. 24. април 1941, „грешни монах“ Недељко М. Ковачина:

„Још један „херцеговац–мостарац“, Недељко М. Ковачина, уписује се у ову књигу, у овим тешким данима. По свршетку III–ег разр. монашке школе, с помоћу Божјом и св. Краља Стефана, примио сам монашки чин и остао у Св. Дечанима“ стр. 471

ЗАКЉУЧАК

Споменица манастира Високи Дечани, њена парција између 1935. и априла 1941, пружа изворне податке о различитим аспектима историје овог здања. Имена бројних посетилаца остала су нам сачувана, као и датуми њиховог уписивања. Манастир је, судећи по бројним убележеним записима, уживао велико поштовање међу гостима најразличитијег друштвеног статуса, како због свог значаја и лепоте, тако и познате гостопримљивости тамошњег братства. Култ св. краља Дечанског, манастирског ктитора, био је изразито потенциран код гостију – у поређењу са њим, личност другог великог манастирског покровитеља краља Александра Карађорђевића није, изненађујуће, била предмет ових записа као у ранијем периоду. Коначно, у овом кратком временском раздобљу бележимо промене на месту управника манастира и пренос посмртних остатака владике Саве Дечанца у Високе Дечане; истовремено у несметаним приликама функционише Монашка школа,

а манастир одржава извесну научно-културну сарадњу. Одређени развој у југословенској држави прекинут је доласком италијанског окупатора априла 1941. Даљи развитак до ослобођења кретао се у сасвим другачијим условима перманентне албанске опасности, али манастир, судећи по *Споменици*, ни тада није запустео.

ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Књига гостију манастира Високи Дечани 1924–1945, Архив манастира Високи Дечани.

Списак литературе:

- Бараћ, С. (1904): Дечани и српски народ. Књ. 1. Штампарија Бојовића и Мићића. Београд.
- Бараћ, С. (1904): Дечани и српски народ. Књ. 2. Штампарија Бојовића и Мићића. Београд.
- Бараћ, С. (1902): Помозимо Високим Дечанима!. Електрична Штампарија Тодора К. Наумовића. Београд.
- Батаковић, Д. Т. (1989): Дечанско питање. Просвета. Београд.
- Батаковић, Д. Т. (1988): Представка жичког епископа Саве о Високим Дечанима 1909. године. Филолошки факултет. Београд.
- Бацковић, М. (2013): Дечанска хроника. Музеј. Приштина.
- Богићевић, А. и Мишев Р. (2014): Дечанске и друге приче. Манастир Светог Луке. Бошњане–Темнић.
- Вукановић, Т. (1937): О култу Стевана Дечанског у Метохији. „Немања“ задужбинска штампарија Вардарске бановине. Скопље.
- Дечански монаси. (ур.). (2001): Житије и подвизи светог великомученика Стефана Дечанског краља српског. Манастир Високи Дечани. Дечани.
- Јевремовић, З. (1991): Исповести ђака Монашке школе св. Краљу дечанском априла 1941. године. Баштина. Бр. 2/1991. Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана. Приштина–Лепосавић. стр. 94–106.
- Јовановић, В. М. и Винавер, С. (1979): Српске народне песме : епске

- : антологија Војислава М. Јовановића. Слово љубве. Београд.
- Јовановић, Р. (1990): Косовски мит у националнополитичкој идеологији и стратегији Црне Горе половином XIX вијека. У: Бабовић, М. (ур.), Косовски бој у историји, традицији и стваралаштву Црне Горе : зборник радова : радови са научног скупа одржаног у организацији Црногорске академије наука и умјетности, Историјског института СР Црне Горе и Филозофског факултета у Никшићу. ЦАНУ—Стручна књига. Титоград—Београд.
- Јокић, Б. (ур.). (2004): Мартовски погром. Министарство културе Републике Србије — Музеј у Приштини (са измештеним средиштем). Београд.
- Мано—Зиси, Ђ. (1934): Дечани. Друштво пријатеља старина Народни музеј. Београд.
- Мијовић, П. (1977): Дечани. Југославија. Београд.
- Нинковић, Л. (1923): Српска лавра Високи Дечани. Штампарија „Дукађин“. Пећ.
- Нинковић, Л. (1929): Чудеса Св. Стефана, краља Дечанског. Српска манастирска штампарија. Сремски Карловци.
- Пелевић, Б. (2007): Распето Косово и Метохија : света српска земља. Evro—Giunti. Београд.
- Петковић, В. Р. и Бошковић, Ђ. (1941): Манастир Дечани. Књ. 1. Foundationis Mich. Pupin. Београд.
- Petranović, B. (1988): Istorija Jugoslavije 1918–1988. Knj. 1. Nolit. Beograd.
- Пузовић, Љ. (2012): Манастир Високи Дечани као стециште поклоничких путовања у XVIII веку. Богославље : орган Православног богословског факултета у Београду. Бр. 2/2012. Богословски факултет Српске православне цркве. Београд. стр. 92–104.
- Пузовић, П. (2011): Монашка школа у манастиру Раковица. Православни богословски факултет Универзитета — Институт за теолошка истраживања. Београд.
- Ристановић, П. (2015): Књига гостију манастира Високи Дечани (1924–1945) као историјски извор. Баштина. Св. 39. Институт за српску културу. Приштина—Лепосавић. стр. 77–99.
- Ристановић, П. (2018): Три слике царске лавре : Манастир Високи Дечани у путописима Мјур Макензи и Паулине Ирби, Едит Дарам и Ребеке Вест. У: Танчић, Д. и др. (ур.). Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности : (међународни тематски зборник). Институт за српску културу. Приштина [тј.] Лепосавић.

стр. 469–483

Ристић, С. (1864): Дечански споменици. Државна штампарија. Београд.

Средојевић, А. (2013): Патријарх српски Димитрије Павловић (1920–1930). Докторска дисертација. Универзитет у Београду. Београд.

Филиповић, М. С. (1986): Трачки коњаник : студије из духовне културе. Просвета. Београд.

Штампа:

Политика. бр. 10099 од 6. јула 1936. Београд. стр. 1.

THE RECORDS OF VISOKI DECANI'S GUESTBOOK FROM 1934 TO 1941

Uros Miketic, Carna Bulatovic

Faculty of Philosophy

University of Priština

urosmiketic@gmail.com

Abstract

Decani's guestbook (*Spomenica*), in particular the part with reference to the period between 1935 and 1941 is a valuable historical source of the past of Visoki Dečani Monastery, and also the history of the Serbian people in a narrow sense. In the observed time interval, we are following the names of the recorded people, places, interests, etc. Some authors recorded a possible record (impression) in the form of shorter or longer texts. The analysis of a number of readable examples very often shows certain inherent similarities which are pointed out in this paper. Unreadable examples have remained beyond our study; the known records are given at the end of the study.

Keywords: Visoki Decani Monastery, *Spomenica*, 1934–1941, authors, records

BORN IN BOSNIA TO ETHNICALLY CZECH FAMILIES: IDENTITY, LANGUAGE, TRADITIONS

Marie Štěpánová
Faculty of Arts
Charles University
stepanovamarie@gmail.com

Abstract

The paper “Born in Bosnia to Ethnically Czech Families: Identity, Language, Traditions” examines what remains of Czech identity in Czech families who have not seen the land of their ancestors for almost one and a half centuries and who were widely forgotten by their homeland. Numbers of the Czech population, which is already a minority in north of the Republic of Srpska (Bosnia and Herzegovina), are declining: assimilation is stronger every day. Nevertheless, some ethnic Czechs born in local communities, in villages in rural areas near the Sava River with a formerly ethnic Czech majority still preserve the language, religions, traditions, culture and identity of their ancestors from Bohemia and Moravia, who came to the area at the beginning of the 1890s, after living in Volhynia in Imperial Russia (current Ukraine) for two decades. The paper summarizes briefly the factors influencing the preservation of heritage language and identity remains, and presents specific traditions during the year, reflected in dozens of hours of recordings with the Czechs from Bosnian villages.

Keywords: emigration, identity, minority, culture

Born in the last Czech villages of the Republic Srpska in Bosnia and Herzegovina, they have not lived in the Czech Lands (Bohemia and Moravia) for approximately 140 years. They still preserve the language and culture of their ancestors many generations later. This Czech diaspora is one of the most forgotten by researches as well as the public in the Czech Republic and the world.

Language and culture of ethnic Czech communities abroad are two of the most valuable, vulnerable and neglected topics of basic and applied

linguistic research. Traditional communities are rapidly disappearing, especially as they lose the oldest and - from the research point of view - most crucial generation. Moreover, the stories from members of these traditional enclaves as well as from emigrants are both powerful and moving.

Based on specialized literature,¹ public and private archives², own experience from researching and teaching in the Balkans, and especially the transcriptions of long original semi-structured autobiographical interviews with the oldest speakers of the Czech language from the Bosnian countryside,³ this text focuses on certain factors that might have influenced, maintained and shifted the language, culture and identity.

The efforts of this ongoing research led to a search for all surviving speakers of Czech born in the selected villages settled by the Czechs in north of the Republic of Srpska (which forms the larger part of the present-day Bosnia and Herzegovina along with the Federation). Although in many cases these Czech speakers are scattered across cities at home and abroad. This presentation compares the changes seen in communities and individuals over one lifetime – discussing the situation from respondents' childhood (around the World War II) and present-day.

Although people from the late feudal period in Central Europe could not migrate for centuries and families lived in one place for countless generations, the second half of the 19th century saw changes to law and society that caused people to move from the Czech lands; in fact, some of the interviewed families are already living in their third or fourth home. Due to, among other reasons, a lack of opportunities for land and work,

¹ For more information on the topic, see e. g.:

STOJKOVIĆ, M. *Nova Ves 1894-2004*. Nova Ves 2016.

UHEREK, Z. *Češi v Bosně a Hercegovině: Antropologické pohledy na společenský život české menšiny v zahraničí*. Praha 2012.

UHEREK, Z. *Češi v Bosně a Hercegovině: Úvod do problematiky s výběrovou bibliografií*. Praha 2000.

MATUŠEK, J. Češi v Bosně a Hercegovině. In: *Přehled kulturních, literárních a školních otázek*, XVI. Daruvar 1996. S. 3-50.

POPOVIĆ, S. *Govor dvaju čeških naselja u Bosni (Nova Ves i Mačino Brdo)*. Bělehrad 1968.

FOLPRECHT, J. *Čechoslováci v Jugoslávii*. Praha 1936.

² Private family archives, archives of “Česká beseda“ (ethnic Czech organizations) in chosen villages, archives in Prague and the main archive of all Yugoslav Czechs in Daruvar have been researched.

³ The material has been collected (so far) from 25 respondents during six field research visits to Bosnia and Croatia between February 2016 and September 2017.

masses began relocating to the traditionally immigrant-friendly United States as well as to the countries in the East, often Volhynia in current Ukraine. In this former Tsarist Russian region, the pressure to convert to Orthodoxy became stronger and Czech Catholics, who were not allowed to buy new land, decided not to dismiss their faith and leave for the territory of modern-day Bosnia the early 1890s. After the Ottomans withdrew to the East in 1878, Austria-Hungary occupied Bosnia as a protectorate (later annexed in 1908) and sought out specialists such as doctors, policemen and teachers, but also progressive agriculturists. They found many among the Czechs both in the area of Bohemia and Moravia as well among those dissatisfied in Volhynia. In its own way, this colonization was related to older Austrian projects in Banat (Serbia/Rumania) and Slavonia (Croatia). In a multinational environment - among Italian, Polish, Ukrainian and other settlements - the Czechs populated certain villages in particular (Maćino Brdo close to Prnjavor, so-called Little Europe for its variety of national minorities, Nová Ves near Srbac, Malice by Derventa, Vranduk near Doboj etc.).

The socially and economically motivated wave of emigration from the Czech Lands during the 19th century was preceded by minor waves of religious migration. Further emigration waves were politically oriented: Inhabitants of Czechoslovakia escaped Nazism after 1938, after 1948 they fled from the newly established communist totalitarian regime and after 1968, from Soviet-led troops that invaded the country following a brief period of liberalization during the Prague Spring. When the borders reopened in the wake of the Velvet Revolution (1989) and again after the Czech Republic joined the EU (2004) there were fresh waves of migration; these had a more economic inspiration.

Not many people in America or Europe can claim that their home community remembers witnessing two wars. The last ethnic Czech woman who survived even three wars died last year (Marie Vlková) and the oldest living inhabitants experienced the cruelty of World War II as children and teenagers, during which - as especially all those from Nová Ves will recall - as many as three armies passed daily along their homes, continually pauperizing, some even raping (Circassians/Russians). Almost every family lost a mother, aunt or cousin in the massacre of August 22, 1944 when 10 innocent village girls were burned alive. The confusion of the situation can be illustrated by cases where, for example, brothers were members of three different armies and, theoretically, any side could take vengeance upon the family. World War II urged the remigration of entire

Czech villages, causing their disappearance in the 40s (Nová Topola).

The topic of the last Yugoslav Wars of the 90s remains, for many Czechs – as it is still too recent – quite a taboo. People of Czech descent, due to their different culture and origin, did not feel a part of any side in the conflict, yet were forced to join their ranks. Therefore, it happened again that often two brothers or friends found themselves on the opposite sides of the battlefield. For example, three former neighbors from Nová Ves (who separated to work in different cities) found each other on the side of the Serbs, the Croats and the Bosnians. Some of Catholic faith (stereotypically connected with Croatia) claim they lost their property in Serbian-dominated areas (e.g. the Struček family). The war resulted in weakening the minority: fearing a worthless death, many young people left, dispersing all across Europe, instead of facing the obligation of being made to join one of the three armies. For the people who stayed and lived those fears (especially those who lost someone in the war) it is not respectful or wise to open this topic. People in the villages of Republic of Srpska in Northern Bosnia feel forgotten by the Czech Republic/Czechoslovakia. Meanwhile ethnic Czechs in Croatian Slavonia were offered humanitarian help in the form of evacuation of local children to the Czech Republic, or help in Sarajevo; the locals were not given any aid.

Catholicism and religion in general do not hold the same significance for the majority of the modern Serbian population. Moreover, in the past religion was an important factor when deciding on a spouse. Although for the Czechs the fight to maintain their own faith was once a motivation for leaving areas becoming less and less religiously tolerant, at the moment – even if it is still undoubtedly a dominant religion for ethnic Czechs – the locals are, in their manifestations of faith, quite moderate (still more religious than the modern Czech Republic, which is one of the most atheist countries in the world).

Even for those local inhabitants with Czech origins who have never had the possibility to attend Czech Catholic services, acts of religious devotion are present even now (e.g. Stations of the Cross in Maćino Brdo, May Marian solemnities, prayer and singing in Czech, celebrations of diverse Catholic feasts and so on). Religious holidays in both Nová Ves and Maćino Brdo provide a possibility for an annual reunions of former villagers (the Feast of the Nativity of the Blessed Virgin Mary in Nová Ves and, to a lesser degree, Saints Cyril and Methodius in Maćino Brdo). Czech songs are sung during liturgical services and at accompanying informal celebrations.

Over time, life for the Czech minorities in Eastern Europe has changed: facing periods of attempted centralization and the weakening of support for ethnic identity. At the moment it is felt that the Czechs in Bosnia use some opportunities to organize minority events and present their culture (Czech folklore group performing around Prnjavor, Czech choir in Prijedor etc.) at minority meetings in their – originally very multinational – region. On the other hand, some people declare that for fear of losing their job they conceal their Czech origin even in these times of professed openness towards national minorities. As members of national minorities and their organizations they have the advantage of being able to request grants for their activities from both their local and Czech governments; although they are not so skillful in their usage as the neighboring Czechs in Croatia. However, even now, in interviews there is a noticeable ambivalence in self-identification as one specific nationality. Moreover, the dichotomy of speech in interviews is interesting, for example, “we” and “they”, “our” and “their”, also “here” and “in Czechia” and so on. They are hardly ever used consistently.

In all of the respondents’ families, communication during childhood was almost exclusively in the Czech language. Nevertheless, currently there are no traditional families raising their children and communicating with them in Czech known to this author. Respondents reflect that their adult children usually understand Czech; some even speak it occasionally, but their dominant language is the language of the local majority. Grandchildren are already almost always monolingual. The language of communication was different for each interviewed Czech and their children, especially depending on the preference of their spouses. According to the research of this author, there are only three purely Czech couples (the Struček family in Maćino Brdo, the Kratofil family in Nová Ves and the Bureš family in Zenica).

Having a close and united community is very important to maintain a language and culture and to transfer them to younger generations. During respondents’ youth, the villages were still almost purely Czech and newcomers to the community (for example Serbians and Slovenes in Nová Ves or Poles and Ukrainians in Maćino Brdo) often learned Czech as the primary language of communication at that time and took numerous cultural traits from ethnic Czechs. Currently, Serbian is the dominant ethnicity and therefore Serbian culture and language are the dominant ones.

Concentration and numbers are constantly declining: in neighboring Croatia, the Czechs can be counted in thousands or dozens of thousands (9

641 according to the last census, although political representatives estimate even triple that amount of persons of Czech origin). The only post-war census in the Republic of Srpska revealed that 218 people declared being Czech, and another six-dozen or more in the Federation (numbers have lowered, though, due to demographic decrease).⁴ While the census a century ago (1910) showed 7 095 Czechs (in Sarajevo county 2 350, in Banja Luka county 2 287), in 1921 – even after remigration to newly established Czechoslovakia (1918) – there were still 5 886 Czechs.⁵ Local diasporas have not been revived by the new waves of migrants since the beginning of the 20th century.

Certainly, the extent of isolation plays its role in identity. Culture and language preservation was easier, as we can see, in remote Czech villages in the mountains of Romanian Banat, where few other ethnicities came. There were not as many mixed marriages and assimilation was not as widespread, as opposed to the multinational Serbian Banat: flat, fertile and accessible. Similarly, in closer villages (after cities and towns), assimilation appeared sooner than in Nová Ves without a significant connection to the position on the periphery of a bigger town.

Cultural activities of people of Czech origin were, in the youth of today's oldest generation, very frequent and variable: brass bands and other music groups existed (there is a proverb: "Every Czech is a musician"). The youth rejoiced at balls with Czech music. Even now, when any visitors come, local musicians spontaneously gather and the community starts singing and playing (experience from Maćino Brdo and Nová Ves). Many Czech songs and their unique variations are preserved there (they are neither known in other ethnic Czech organizations in Croatia nor in the Czech Republic). Paradoxically, in Nová Ves the musician recognized for knowing most songs is Serbian, doesn't speak Czech but sings dozens of Czech lyrics.

Currently, Czech elements appear during church and traditional activities throughout the year, which not only serve as a reunion for local natives but also as a gathering of other remaining ethnic Czechs from other parts of

⁴ Републички завод за статистику - Република Српска. Републички завод за статистику - Република Српска [online] [cit. 16.9.2017]. Online: http://www.rzs.rs.ba/front/article/2363/?left_mi=None&add=None

Konačni rezultati Popisa 2013 – Federalni zavod za statistiku. Federalni zavod za statistiku – Federalni zavod za statistiku [online]. Online: <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>

⁵ VACULÍK, J. *České menšiny v Evropě a ve světě*. Praha 2009. P. 32-35.

Bosnia. Other than the mentioned religious feasts, there is also a large carnival in Maćino Brdo. Additionally for the feast of St. Catherine there is a ball in Slavonský Brod (where 90 % of the Czech community is comprised of people originally from Nová Ves). The village rings with the sound of the Czech language, scented by Czech “koláče” and other food, enlivened by traditional costumes as the people recall times of flourishing ethnic life. The representative city festival in Prijedor serves a similar purpose.

The hard work of the past was alleviated by feasts during the year: attendees recalled celebrations of the New Year, caroling on Epiphany (Three Kings); St. Joseph’s feast; washing in cold creek on the morning of Great Friday and other traditions of Easter, including boys whipping girls with willow sticks - “pomlázka”. They mentioned the First May; Holy Spirit feast and its traditional “hovnivár” in Nová Ves; traditions of “posvícení”, or village fair in Maćino Brdo and other villages; traditional pig-sticking - “zabíjačka”; “doderna” - end of work with feathers; St. Catherine’s feast; traditions on St. Nicholas’ Day, Christmas; St. Stephen etc.

Singing in Czech was common during seasonal work. Children often sang during cow feeding, reading and storytelling in winter while performing manual labor, older generations recounted fairytales. Before people started listening to Czech radios, the Czech books were borrowed, some read Jednota (a weekly journal for adults) and Dětský koutek (for children), which were sent to former Yugoslavia from the large Czech settlement in Croatian Daruvar, in Slavonia. The situation with the media is more complicated. In Slavonia the Czech broadcasting of Radio Daruvar has been available; many people found a way to watch official Czech television and have access to Czech periodicals and other publications of the local production of Jednota publishing house. Ethnic Czechs in Bosnia (similar to the Czechs in Serbia) – after the break-up of Yugoslavia – do not have much access to any Czech productions, apart from occasionally watching a Czech movie. According to the information from the redaction, Jednota is sent to only three individuals in Bosnia. Czech organizations in bigger towns often publish their bulletins in the local language (newly providing some translations). Czech libraries have not been used for decades (likely due to the decline of the Czech population in Bosnia, or lack of appeal for old books, but especially due to the rarity of people literate in Czech).

The Czech formal education, in regard to language and culture, has never found its place in the villages of today’s Republic of Srpska, especially when compared to Croatia, which has dozens of schools offering schooling in Czech (from nursery schools to study programs at univer-

sities). Only a few individuals went to study in Daruvar (one of the respondents). In Prnjavor, near Maćino Brdo, an optional course of Czech was available in the last quarter of the 20th century. Nevertheless, it was intended to teach culture (songs, dance) and in the first decade of the 21st century it was cancelled due to the lack of interested pupils.

Today's elderly speakers have not had any opportunity for a formal education in Czech (some had very limited possibilities to study at all after, for example, the elementary school in Bosanský Kobáš was burned down during the World War II). Some respondents took only four classes. Some previous generations only took courses against illiteracy taught by one of the Czech colonizers (Maćino Brdo).

The Czech language was passed on to younger generations only in oral form. Reading and writing in Czech was impossible to learn at school. Only some parents taught their children at home. Only a few dozen speakers, mainly from the oldest generations, currently use the Czech language at any level. Only 56 persons claimed to speak the Czech language in the last census in Republic of Srpska. Nevertheless, the numbers have declined since 2013. The written form of the language contains features of phonetic transcription and is considerably influenced by Serbian. Interference occurs quite easily: Czech and Serbian are – as Slavic languages – quite close. However, almost all the speakers interviewed were fluent in Czech, having almost no accent.

The Czech language in Bosnia maintained specific expressions and features that would be seen as archaic by today's standards. There are various dialectological curiosities. On the other hand, the languages of the diasporas tend to develop separately and differ considerably from the Czech language as it is spoken in current Czechia.

The respondents had minimal contact with the old country. Almost none have ever visited the land of their ancestors (by contrast, the Czechs in Croatia go to the Czech Republic – often repeatedly - on school excursions, trips with various ethnic Czech organizations and visits to relatives). During this academic year we are planning to organize the first visit to the Czech Republic for this group of emigrants that has been living outside of Central Europe for a century and a half.

Only rarely do families have relatives that remigrated back to Czechia. Due to wars and high unemployment (around two thirds in the Prnjavor area)⁶ many people left for Croatia, Austria, Germany or Northern Italy (either permanently or for seasonal work).

⁶ KOKAISL, P. a kol. Krajané: *Po stopách Čechů ve východní Evropě*. Praha 2009. P. 407.

The basis of Czech identity while living in a multinational environment in Bosnia, is still the Czech language, Czech folklore, Czech first names and surnames and the Catholic religion. Unfortunately, also for the lack of young generations, the shift towards a more Serbian culture in the Czech diaspora in Bosnia is irreversible. The interviewed people (born – as their parents or even grandparents – already abroad), however, belong to those who - in spite of unfavorable conditions - maintained the Czech identity and the fluent Czech language with almost no foreign accent.

Primary and secondary sources:

- FOLPRECHT, J. Čechoslováci v Jugoslávii. Praha 1936.
- KOKAISL, P. a kol. Krajané: Po stopách Čechů ve východní Evropě. Praha 2009.
- Konační rezultati Popisa 2013 – Federalni zavod za statistiku. Federalni zavod za statistiku – Federalni zavod za statistiku [online]. Online: <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>
- MATUŠEK, J. Češi v Bosně a Hercegovině. In: Přehled kulturních, literárních a školních otázek, XVI. Daruvar 1996. S. 3-50.
- POPOVIĆ, S. Govor dvaju čeških naselja u Bosni (Nova Ves i Maćino Brdo). Bělehrad 1968.
- STOJKOVIĆ, M. Nova Ves 1894-2004. Nova Ves 2016.
- UHEREK, Z. Češi v Bosně a Hercegovině: Antropologické pohledy na společenský život české menšiny v zahraničí. Praha 2012.
- UHEREK, Z. Češi v Bosně a Hercegovině: Úvod do problematiky s výběrovou bibliografií. Praha 2000.
- VACULÍK, J. České menšiny v Evropě a ve světě. Praha 2009.
- Републички завод за статистику - Република Српска. Републички завод за статистику - Република Српска [online] [cit. 16 9.2017]. Online: http://www.rzs.rs.ba/front/article/2363/?left_mi=None&add=None
- Private family archives, archives of “Česká beseda“ (ethnic Czech organizations) in chosen villages, archives in Prague and the main archive of all Yugoslav Czechs in Daruvar have been researched. The production of Jednota has been partly analysed too.
- Recordings of discourses of 25 respondents, six field research visits of Bosnia and Croatia between February 2016 and September 2017.

ДРУШТВЕНА КОНСТРУКЦИЈА РОДНИХ УЛОГА

Ајла Поњевић

Факултет политичких наука
Универзитет у Бањој Луци
aponjevic6@gmail.com

Апстракт

Родне улоге су један од кључних елемената друштвене структуре, као и продукт патријархалног система. То су у суштини наметнути обрасци понашања, облачења, религијског и политичког опредељења, комуникације, избора, и сл., помоћу којих патријархално друштво успоставља контролу над појединцима унутар друштва, као и границе друштвене структуре. Оваква успостава је довела до полне и родне неједнакости, бинарности полова, угрожености тјелесног интегритета, злоупотребе друштвене моћи, одузимања основних људских права, као и права на самоидентификацију, те многих других проблема.

У првом дијелу овог рада, анализирањем појма друштва и друштвене структуре, урадићемо и критички осврт на друштвене владајуће норме. У другом дијелу рада, објаснићемо којим путем се развио дубоки јаз између мушког и женског пола, те због чега су настале диференције између полова које су изазвале полну неједнакост. Затим, након објашњења полне бинарности, споменућемо и оне који превазилазе ову бинарност. Након низа приложених примјера, увидјећемо на који начин се друштво опходило према њима. Надовезујући се на пол, анализираћемо и појам рода, као и родног идентитета. У трећем и посљедњем дијелу рада објаснићемо како друштвена моћ има утицај на појединце према полном/ родном одређењу унутар друштва, затим, како тачно друштво најчешће злоупотребљава моћ, те уз приложени низ примјера, које су то све посљедице изазване злоупотребом моћи.

Главни циљ овог рада јесте указивање на проблематику патријархалне владавине, као и на злоупотребу друштвене моћи ради успостављања разлика унутар друштва, контроле и доминације, као и лакшег одржавања строгих друштвених граница.

Кључне ријечи: друштвена структура, полна бинарност, интерсексуалност, род, родни идентитет, патријархат, моћ, родне улоге.

Увод

Предмет истраживања овог рада јесте проблем друштвене конструкције родних улога насталих због одржавања строгих друштвених граница заснованих на патријархату. Утицај друштвене моћи, као и расподјела улога унутар заједница, узроковала је бројне проблеме попут полне и родне бинарности као једине прихватљиве структуре унутар друштва, затим присилног развијања како полног тако и родног идентитета, неповољног положаја жена у друштву, немогућности тјелесног интегритета, као и немогућности самоидентификације. Моћ, као једна од главних компонената патријархалног друштва, путем родних улога ствара притисак при развоју родног идентитета, који је наметнут од самог рођења дјетета. То подразумева да род није урођени него стечени идентитет, којег друштво формира и прилагођава према себи. Исто тако можемо рећи да је родни идентитет и промјењивог карактера, у зависности од тога како се друштво и култура временом мијењају.

У раду се полази од дефиниције самог друштва и друштвене структуре његових елемената, као и критичког осврта на друштвене владајуће норме. Затим, детаљније се елаборирају појмови као што су пол и род, полни/ родни идентитет, те уз објашњење полне и родне бинарности, прилажу се и многобројни примјери који указују на то да се родне улоге преписују на основу биолошке детерминације. Анализирањем наведених чињеница, као и позивањем на ставове познатих социолога/гиња, антрополога/гиња, феминистичких филозофа/киња, итд., увидјеће се какву моћ, улогу и утицај имају друштво и култура на конструисање родних улога. С обзиром на комплексност теме, као и постављеног проблема, неопходно је да се, поред социолошког поља, захвате и друга научна поља, те да се уједно захвате како социолошке, тако и биолошке и културне димензије.

Главни циљ овог рада јесте указивање на проблематику друштвених поступака, одлука, закона, норми кроз историју, односно да се укаже на злоупотребу моћи патријархалног друштва путем родних улога, кроз све сфере људског живота, било да се ради о приватној, јавној или политичкој сфери, која је резултирала неповољним положајем жена у друштву. Такође, циљ рада јесте да се покаже да је род продукт друштвено-културолошке детерминанте, ради лакшег одржавања и наметања родних разлика у друштву.

У овом раду, главна хипотеза јесте да је патријархално друштво уз

помоћ моћи конструисало и додијелило родне улоге које су за жене дискриминирајуће, понижавајуће, омаловажајуће, итд., у намјери да остану одбачене и позициониране на нижа мјеста у друштву. Исто тако, да је друштво успоставом неједнакости развило велики јаз између мушкараца и жена, који је присутан и у данашњици. Патријархалном друштву, оваква расподела улога, омогућила је потпуну контролу и доминацију над женским полом, као и боље позиционирана мјеста унутар друштва.

Ипак, на крају остаје отворено питање, ако су жене слабији и мање вриједан пол, чему толики страх и отпор према уништавању патријархалног система?

Материјал и методе

Методе које ћемо примјенити за овај научно-истраживачки рад јесу методе индукције и дедукције, гдје ћемо закључивањем релевантних и појединачних чињеница доћи до одређених ставова, као и рашчлањивати и изводити одређене ставове, како бисмо дошли до појединачних закључака. Такође, користићемо се методом теоријске анализе и синтезе, гдје ћемо објективним путем приступити тумачењу више истраживачких дјела, кроз која ћемо изнијети идеје и стајалишта многобројних научница и научника из области социологије, антропологије, феминистичке филозофије, психологије, биологије, итд.

Резултати и дискусија

Друштво и друштвене структуре

Иако постоје многобројне дефиниције друштва, у наставку овог рада ми ћемо се користити једном дефиницијом, те базирати се више на односе унутар друштвене структуре. Стога, рећи ћемо да „људско друштво, најопштије речено, јесте укупност друштвених односа, а друштвени односи настају повезаним понашањем појединаца као личности, те се поставља и питање: (не да ли се једном настала личност мења, већ) како се мења и како то утиче на њено понашање и повезивање њеног понашања са понашањем других појединаца (личности)“ (Марковић и Булатовић, 2014, стр. 61). Или другим ријечима,

друштво представља скупину људи унутар уређене заједнице. Међутим, главни проблем унутар друштва јесте родни однос, који је уједно и најпроблематичнији елемент друштвене структуре, који у класичној социологији нису били предмет истраживања све до друге половине 20. вијека. Тек 1970-их година „појавом савремене феминистичке социологије“ дешава се уједно „успон мултикултуралне социјалне теорије“ (Рицер, 2009, стр. 39).

На челу сваког друштва јесте патријархат који се „служи различитим механизмима како би развио сустав предоци и вјеровања према којима је мушкарац надмоћан жени, а потом се такви ставови усустављују те преносе из генерацију у генерацију без разматрања њихове смислености и утемељености“ (Дурић, 2012, стр. 263). Патријархално друштво путем добро осмишљене друштвене структуре одржава доминацију мушког пола у односу на женски пол. Таква доминација је узроковала маргинализацију и објективизацију жена, затим потпуно/родну неједнакост, која је изазвала неповољан положај жена, било на економском, политичком, друштвеном, образовном, или културном пољу, или краће речено, у свим сегментима живота. Жене су увијек биле позициониране на нижа мјеста у друштву, те су биле у служби оних који су одувјек били на највећој функцији, то јесте, мушкарцима. Унаточ видљивом напретку положаја жена унутар друштва, ослобађање патријархалног система се знатно спорије одвија, па чак и у данашње вријеме.

„Ако у објашњавању процеса структурисања пођемо од људске јединке видимо да се она повезује са другим јединкама, јер, разуме се, она не може егзистирати изоловано. Као резултат таквог односа настаје мрежа повезаности, а када она постане мање-више трајна, можемо о њој говорити као о структури друштва“ (Раденовић, 1994, стр. 222). Њу сачињавају: „друштвени поредак, друштвени систем, узорак понашања, уређена јединства, организацију односа, конфигурацију односа у којима човјек судјелује, релације међу групама и индивидуама, лабилне равнотеже многоструких хијерархија односа, мреже односа, међуповезаност различитих елемената друштва итд.“ (Афрић, 1987, стр. 53). С једне стране, чињеница је да једна индивидуа не може да егзистира изоловано, међутим, с друге стране, пошто су жене одувјек сматране предметом управљања, те су им била одузета сва права као и слобода, зар то у суштини не потврђује да су оне егзистирале изоловано унутар друштва? Такође, о томе нам свједоче и хијерархијски односи унутар заједница, као и конструисане структуре

друштва у којима жене нису имале право да учествују.

Важно је навести још два кључна елемента друштвене структуре која су битни за овај рад, а то су родне улоге и друштвени положај, „као основне јединице сваког друштвеног система“ (Раденовић, 1994, стр. 230). Родне улоге представљају друштвене обрасце понашања, комуникације, религијска и политичка одређења, итд., а разликују се у зависности од култура. Оне су у кохерентном односу са друштвеним положајем, што ћемо детаљније објаснити у другим дијеловима рада.

Пол и полна (не)једнакост

Сагледавајући историју биолошке одреднице пола, у Томас Лаке-ровом (Thomas Laquer) дјелу, *Making sex: Body and Gender from the Greeks to Freud* (1990), проналазимо чињеницу да се до 18. вијека вјеровало у постојање само једног правог пола и то мушког пола, а на основу њега, стварала се слика о другом, односно о женском полу. Дуго времена се мислило „да су жене у суштини били мушкарци у којима је недостатак виталне топлоте -савршенства- резултирало задржавањем, изнутра, структуре без које су мушкарци видљиви“ (Laqueur, 1990, стр. 4). Етикетирање и категорисање жене као слабијег, несавршеног, мање вриједног пола као и многобројне негативне успоре-дбе жене са животињама или предметима, датира још од прије нове ере, о чему нам свједоче разне религије, те многобројна позната дјела филозофа, психолога, социолога и др. Оваква мишљења о женама, првенствено су се развила због јаче тјелесне конструкције мушкарца, чиме су сматрани јачим полом.

Хијерархија полова, у којем је мушки пол примаран, свједочи о наметнутој дуговијековној неједнакости полова. „У социолошком смислу свака расправа о једнакости повлачи за собом претходно постављање питања о карактеру друштвених односа који постоје у одређеном друштву“ (Тадих, 1967, стр. 269). С обзиром на то да се у овом дијелу рада говори о (не)једнакости полова унутар патријархалног друштва, положај жена у друштву се формирао и прилагођавао према користи мушког пола. Овакав друштвени облик подрзумијева мушку владавину, те обезбијеђену примарну контролу над цјелокупним друштвом од самих почетака кроз све сфере друштва. Под користи патријархалног друштва се подразумејавало негирање свих

права женама, слободе говора, образовања, избора, линог идентитета, затим учешћа у било којој сфери живота, одузимање права на рад, поробљавање и слино. Или другим ријечима, жене су биле позициониране на најнижа мјеста у друштву, без икаквих основних права, као и без икаквог удјела у друштву.

Послије првог таласа феминизма, који се залагао за право гласа жена, слободу, право на образовање, равноправност те другог таласа феминизма, који се фокусирао првенствено на полну неједнакост, диференције између полова су се само привидно избрисале. Без обзира на побољшане односе у друштву и престанак ригорозних односа према женама, поступање према њима је попримило само модер-нији облик омаловажавања и дискриминације, што нам потврђује и данашња присутност мизогиније, сексизма, те физичко и психичко злостављање жена и сл. Разлог томе јесу традиција, норме, обичаји, уређења, закони, односно социокултуролошка наслијеђа, чији је творац патријархално друштво.

Још једна дискриминација унутар друштва, због чврстог вјеровања у дихотомију полова као једину прихватљиву подјелу, начињена је припадницима категорије трећег пола и рода, које ћемо у наставку рада детаљније образложити.

Изнад полне бинарности

Категорију трећег пола и трећег рода представљају особе чији полни и родни идентитет превазилази структуру полне и родне бинарности, односно универзалну подјелу на мушки и женски пол и род. Историјски гледано, припадници ове категорије су дуго времена живјели у сјени друштва. С обзиром на то да су друштво и култура подложни неизбјежним промјенама, тако се и положај припадника трећег пола и трећег рода кроз историју мијењао, али са веома малим помаком.

Особе чија тјелесна конструкција посједује и женски и мушки полни орган, или један полни орган развијенији од другог, називамо интерсексуалним особама. Оснивач психоанализе Сигмунд Фројд (Sigmund Freud), у свом дјелу *Три расправе о теорији сексуалности* (1905), објашњавајући сексуалне нагоне код људи, као и њихове сексуалне објекте, између осталог свједочи и о интерсексуалним особама гдје тврди да „њихов сексуални објекат може да припада било истом

полу, било супротном полу; оvdје инверзија, стога, нема карактер искључивости“ (Фројд, 2014, стр.15).

Код Деане Моров (Deana F. Morrow) и Лоре Месинџер (Lori Messinger), у заједничком дјелу *Sexual Orientation and Gender Expression in Social Work Practice* (2006), проналазимо занимљив примјер из 1629 године. Наиме, за вријеме америчких колонија пред суд је доведена интерсексуална особа због упитности њеног родног идентитета. Њен начин испољавања родног идентитета кроз мушку и женску одјећу изазвао је низ пријетњи и негативне реакције од стране друштва. Иако је на крају случај имао позитиван исход, који није завршио смрћу или затворском казном, не смијемо занемарити чињеницу „да је родни идентитет био строго регулисан у то вријеме“ (Morrow and Messinger, 2006, стр. 20).

Биологиња Ена Фауст (Anne Fausto-Sterling), у свом дјелу *Sexing the body* (2000), такође наводи неколико сличних примјера о интерсексуалним особама, као и различите односе државе и закона према њима. За примјер наводи Француску и 17. вијек, гдје је био случај да се интерсексуална особа декларисала до своје 21. године као жена, а затим се почела облачити и као мушкарац. Њен избор, као и жеља да ступи у брак са другом дјевојком, довели су је до суђења. Пошто закон и друштво нису дозвољавали овакве промјене, те иако није била осуђена на затвор или смрт, морала је ипак да живи до 25. године као жена. Оvdје можемо уочити друштвену дискриминацију, као и злоупотребу закона ради наметања како полног, тако и родног идентитета, али о овом детаљније у наставку рада. Случај сличан овом десио се и у Енглеској у 18. вијеку, с тим да је интерсексуална особа преузела мушко име и ступила у брак са другом дјевојком. Убрзо је била откривена од стране власти, те је завршила у затвору као осуђена преварантица. Неизоставан је и случај који се десио у Италији у 17. вијеку, када је ожењен војник родио цурицу. Због оваквог догађаја била је позвана црква у помоћ, која је „прогласила рођење дјетета чудом“ (Fausto, 2000, стр. 35), али уједно и забранила поништење војничког брака.

Из кратког историјског прегледа, кроз мали број приложених примјера, можемо слободно закључити да интерсексуалне особе нису посједовале никаква законска права, нити право на самоидентификацију, те су често били дискримисани било да се радило о полном или родном идентитету. То нам потврђује и Мишел Фуко (Michel Foucault), у дјелу *The History of Sexuality, Volume 1: An Introduction*

(1976), који износи да су интерсексуалне особе дуго времена „били криминалци, или потомци злочина, пошто је њихова анатомска диспозиција, њихово постојање, збуњивало закон, који разликује полове и прописује њихово јединство“ (Foucault, 1978, стр. 38). Држави, закону, друштву, па чак и цркви, није био битан тјелесни интегритет код интерсексуалних особа, већ строго одржавање друштвених граница, те су им управо због тога наметали и одређивали како полни тако и родни идентитет.

С обзиром на то да интерсексуалне особе не посједују мушки или женски пол, већ оба пола, полна бинарност постаје неважећа за њих, јер њихове полне карактеристике превазилазе стереотипну класификацију полног идентитета.

Залагање Ене Фаусто да интерсексуалне особе престану бити објекти истраживања као медицински експерименти, да добију своје мјесто у друштвеном систему, изазвало је само бурне реакције од стране многобројних критичара, јер су били свјесни да њена залагања захтијевају деконструкцију комплетног политичког система, културе, па чак и друштва. Оно што остаје сигурно јесте чињеница да интерсексуалне особе „подстичу идеју полне неодређености и тестирају границе родне одвојености наспрам људског јединства“ (Ferguson, 2008, стр. 27–28).

Иако је још увијек стање такво да особе које не припадају систему бинарности морају да користе полни идентитет додијељен при рођењу, постепено се долази до промјене гдје и они добијају своје мјесто ван бинарног система, као и људска права. Доказ томе проналазимо на норвешким пасошима, гдје особе „већ могу имати свој род обиљежен као мушки (М), женски (Ж), или као ни мушко ни женско (Х).” (Richards et al., 2016, стр. 97). Овај закон укључује интерсексуалне особе, односно припаднике трећег пола, као и трансродне, односно припаднике LGBTTIQ (лезбејке, геј мушкарце, бисексуалне, трансродне, трансексуалне, интерсексуалне и queer особе) културе који представљају категорију трећег рода. Такође, данас постоје многобројне организације по свијету које се боре против гениталне реконструкције како би сачувале тјелесни интегритет интерсексуалних особа, као и право на избор.

Род и родни идентитет

У претходним дијеловима овог рада дотакли смо се појмова род и родни идентитет. Да бисмо објаснили њихове функције у самоидентификацији особе, засебно ћемо их елаборирати, како бисмо лакше схватили њихов кохерентни однос.

Насупрот пола као биолошке одредбе преко тијела, постављамо род као друштвено-културну категорију. Бављењем родом залазимо у социолошку и психолошку сферу, гдје се важност додаје унутрашњем искуству, односно начину на који особа доживљава саму себе независно од полног идентитета. Оваква комплексност, односно „дилема, у којој мјери биолошке одреднице човјека односно његова полност обликују човјеков родни идентитет јесте питање које се профилисало као круцијално на пољу дискурса о родном идентитету и начину његовог конституисања“ (Поповић, 2011, стр. 30). Према ријечима Жаране Папић, „катеорија рода је резултат процеса акултурације биолошке полности и израз је универзалне људске потребе културне изградње полног света и односа у њему“ (Захаријевић, Ивановић и Духачек, 2012, 111). То подразумева да род није урођени него стечени идентитет, којег друштво формира и прилагођава према себи. Исто тако можемо рећи да је родни идентитет и промјењивог карактера, у зависности од тога како се друштво и култура временом мијењају.

Такође, када говоримо о роду, увијек се водимо претпоставком да се ради само о мушком и женском роду, односно о бинарности родова, у коју се интерсексуалне особе, као и поједини припадници ЛГБТ културе, не могу сврстати. Како Џудит Батлер (Judith Butler) износи, у дјелу *Undoing gender* (2004), „рестриктиван дискур о роду, који инсистира на бинарности мушкарца и жене као ексклузивни начин разумијевања родног поља, врши регулаторну операцију моћи, која натурализује хегемонистичку инстанцу и спријечава замисливост његовог прекида“ (Butler, 2004, стр. 43). У суштини, неуништава структура родне бинарности, а уједно и полне, просто нам не дозвољава да видимо ширу слику стварности онакве каква јесте.

Често родни идентитет повезујемо са полним идентитетом који нам се одреди при рођењу, међутим, то не мора нужно да буде тако. Постоје полни идентитети који се поистовјећују са родним улогама супротног пола, или они који се поистовјећују са оба, или ни са једним. У ову прву скупину убрајамо трансродне особе, а она подразу-

мијева особе које желе да промијене пол хируршким путем због тјелесне несугласности са родом и особе које воле да испољавају родни идентитет кроз одјећу супротног пола, и унутар којих можемо наћи различите подврсте родног идентитета.

У другу скупину убрајамо поједине интерсексуалне особе које се идентификују са оба родна идентитета, али имамо и оне које се најчешће неутрално испољавају због дилеме припадности рода, те их тиме сврставамо и у трећу скупину. Битно је напоменути да се интерсексуалне особе често схватају и као синоним за трансродне особе, стога ћемо нагласити да је главна разлика у томе што интерсексуалне особе посједују карактеристике оба пола, док су трансродне особе оне чији се полни идентитет не усклађује са родним идентитетом, односно њихово унутрашње искуство тежи ка супротном родном идентитету од полног. „За разлику од оних који се могу идентифицирати са својим тјелесним омотачем те им „рад на полу“ није толико потребан, трансексуалне особе осјећају начело дихотомне сполности као присилу“ (Колудровић, 1996, стр. 333).

Слични њима јесу и андрогине особе, које уједно припадају трећој скупини и који такође превазилазе родну бинарност. Андрогиним особама називамо оне особе чије се „родно изражавање не одражава уопште, или одражава у једнакој мјери, карактеристике традиционално одређеног мушког и женског рода“ (Хасанагић, Декић и Васић, 2014, стр. 22). Ове набројане скупине заједно су припадници категорије трећег пола и рода, а заједнички им је циљ деконструисање како традиционалне културе друштва, тако и полне и родне бинарности.

Друштвена моћ и родне улоге

Поновним враћањем на само друштво, битно је споменути и његово основно наслијеђе, то јесте, културу. Свака култура посједује своје елементе као што су норме, вриједности, симболи, ритуали, а које уједно зависе од самог друштва. Ако се индивидуа не би придржавала задатих културних образаца, или у овом случају „уклапала“ у друштвену структуру, вршиле би се санкције, што је, не само код жена, већ и припадника ЛГБТ културе резултирало дискриминацијом, омаловажавањем, злостављањем, одбацивањем, прозивањем, изолованошћу и одузимању свих основних права.

Моћ, као једна од главних компонената друштва, те „борба за

моћ, њена дистрибуција, формирање центара моћи и њихово деловање одлучујуће утичу на карактер друштва, положај појединца и друштвених група“ (Шијаковић, 2008, стр. 168). У наставку овог рада, објаснићемо кроз неколико примјера како друштво одређује положаје претходно наведених. Битно је нагласити да ови примјери не свједоче о прошлости, те да су присутни у садашњаци.

Оно чим друштво највише утиче на родни идентитет јесте путем родних улога. Додјелом родних улога, истовремено је и одређен положај особе унутар друштва. Различитост родних улога зависи од културе друштва. „Бројност и карактеристике друштвених улога у датом друштву у непосредној су зависности од историјског степена развоја производних снага, производних односа, друштвене поделе рада, техничког, културног, политичког и општег развоја друштва, и припадности појединца одређеном друштву, класи, слоју, професији и сл.“ (Раденовић, 1994, стр. 229–230).

Концепт друштвене моћи, кроз родне улоге, ствара притисак при развоју родног идентитета који је наметнут од самог рођења дјетета, а манифестује се кроз боје, играчке, стил облачења, понашање, итд., и „сваки тренутак дјететова живота упориште је за то да он/ она мора мислити и понашати се да би постигао/ постигла или задовољио/ задовољила захтјеве које род над њим/ њом успоставља“ (Галић, 2002, стр. 229). То значи да друштво манипулише дјецом и да им намеће калупе родних улога и прије него што они постану свјесни самих себе.

Жене унутар друштва, односно њихов идентитет, нужно мора да буде супротан од мушког. То би значило, с обзиром на то да је мушки идентитет савршен и позитиван, код „жене је сав негативан, у суштини установљен од забрана. Жена је установљена као негативно биће, одређена само манама, њена врлина је само двострука негација: негирана мана“ (Бурдије, 2001, стр. 7). Због тога „у социјалној и културно симболичкој интерпретацији рода све што се поистовјеђује са „мушким“ садржи вредносну конотацију – позитивног, значајног и доминирајућег, док се све одређено као „женско“ сматра – негативним, другим и субординираним“ (Радуловић, 2005, стр. 344). Према мишљењу друштва, жена мора да остане у улози потчињене, да буде ропкиња мушкарцу, те да се одрекне било каквог покушаја успјеха, па чак да се и сама омаловажава. Такође, као главну и основну улогу жене у заједници друштво види као улогу мајке због продужетка врсте, или у цјелокупном смислу, улогу домаћице.

Као добар примјер друштвене моћи на нашим просторима, односно

Балкану, а који је крајње неповољан за жене, можемо приложити Вирцине, које уствари доказују притисак родних улога и страх од друштва, али у овом случају због угледа и статуса породице. Наиме, ако једна породица не садржи мушког потомка, онда његову улогу при рођењу преузима женски потомак. То би значило да „жена „мијења спол“ и преузима улогу мушкарца – облачи се као мушкарац, ошишана је као мушкарац, има мушки облик крсног имена, влада се попут мушкарца, често носи и оружје, по потреби иде у рат, судјелује у мушким скуповима и има готово сва јавна права мушкараца у иначе строго патријархалном друштву“ (Pallua, 2002, стр. 133). Управо овај примјер нам показује у којој је то мјери укоријењена друштвена моћ над масом, да чак поједине породице присилно додјељују женском полу мушке родне улоге, због страха да не би били одбачени од стране друштва.

Враћајући се на припаднике категорије трећег пола/рода, битно је поновити да они немају могућности да слободно испољавају како полни тако и родни идентитет, јер „кроз понашања и праксе које их или одвајају од других или им омогућавају да се прилагоде и сматрају особама које су у оквирима норматива, такве особе стварају посебну нишу у својим друштвима“ (Херт, 2002, стр. 67). Другим ријечима, ако се не придржавају строго одређеног концепта пола и рода, бивају доведени у питање, те их друштво категорише као „дисконтинуирана родна бића која се чине као особе али који нису успјели да се прилагоде родним нормама културне разумљивости којима се особе дефинишу“ (Butler, 1990, стр. 17). Друштва занемарују припаднике ових скупина сматрајући да имају неку врсту психолошке или физиолошке болести, те их дефинишу као нешто абнормално, нешто за шта нема мјеста у заједницама, што није зачуђујуће јер се на челу друштва, хиљадама година, налазио патријархат. „Концепт патријархата у социологији рода једно је од највише расправљаних питања разматраних кроз проблем расподјеле моћи између родова, а која је уграђена у све друштвене механизме и институције, од кућанства и приватне сфере до јавне сфере рада, тј. од обитељи до радних и политичких односа те институција државе“ (Галић, 2004, стр. 307).

Оно што је сигурно, јесте то да је патријархално друштво с временом изгубило моћ да задржава појединце унутар структуре полне и родне бинарности, па тако проналазимо бројне примјере родних улога које су различите културе намијениле припадницима трећег пола и рода, а у наставку, ми ћемо навести само неколико њих. Као први

примјер навешћемо Бердаше, у чију скупину подразумевамо интерсексуалне особе које су већином преузимале и мушке и женске родне улоге. Њихов статус у друштву је увијек „варирао. Лако су постајале/и саветници, шамани, лекари, поглавице, али су се бавиле/и и свакодневним пословима попут земљорадње, корпарства или прављења прозора“ (Брковић, 2007, стр. 29). Још један примјер за интерсексуалне особе проналазимо у Индији, а они су познати под називом Хицре и код њих је честа кастрација. Имају улоге у ритуалима, гдје дају благослов за плодност. Неизоставни су и Џанити, односно мушкарци који својим понашањем и стилем облачења личе на жене, а већина њих се бави проституцијом, а понеки раде и као слуге.

Закључак

Резимирајући овај рад, кренућемо од првог дијела рада, гдје смо уз дефинисање појма друштва, уједно објаснили и друштвену структуру, као и њене најбитније елементе. Такође, говорили смо и о проблематици родног односа унутар друштва, који се развио под утицајем патријархалног друштва. Установили смо да је патријархат кроз своју владавину узроковао неповољан положај жена у друштву, полну и родну неједнакост, објективизацију и маргинализацију жене, настанак мизогиније и сл., ради лакше доминације над женом, као и лакшег контролисања.

Надовезујући се на полну и родну неједнакост, говорићемо и о другом дијелу овог рада. Почели смо од објашњења пола, полне хијерархије, а затим полне (не)једнакости. Установили смо да бинарна структура полова, односно универзална подјела на мушки и женски пол, није важећа за трећи пол чији су припадници интерсексуалне особе. Кроз неколико примјера објаснили смо неправедно опхођење друштва према интерсексуалцима кроз законе, казне, предрасуде, итд. Такође, закључили смо да је борба против друштвених норми због друштвеног отпора, традиционалних обичаја, уређења, медицинског злостављања, као и борба за спроведбу додатних категорија ради признатости интерсексуалних особа, за слободу испољавања родног и полног идентитета, још увијек активна и није реализована до краја. Правећи дистинкцију између пола и рода, објаснили смо да је род друштвено-културни продукт, те да је родни идентитет стечени идентитет, који друштво формира према себи.

У посљедњем дијелу рада, говорили смо о друштвеној моћи и родним улогама. Дошли смо до закључка да је утицај друштвене моћи, као и расподјела улога унутар заједница, узроковала бројне проблеме, попут полне и родне бинарности као једине прихватљиве структуре унутар друштва, затим присилног развијања како полног тако и родног идентитета кроз родне улоге, немогућности тјелесног интегритета, као и немогућности самоидентификације. Споменули смо и очекивања друштва када су у питању женски родни идентитет и родне улоге. Такође, као и у претходном дијелу рада, и овдје смо понудили низ примјера који су приказали неповољан положај жена и припадника трећег пола и рода унутар друштва. Додјелом фиктивних улога припадницима трећег пола и рода, друштва прикривају чињенице да они никад нису били, нити ће бити, прихваћени.

Циљ овог рада није био само одређење коријена свих наведених проблема, а коријен јесте патријархално друштво, већ и да се укаже на његову злоупотребу моћи и положаја, кроз све сфере живота, конструктисање родних улога, како би одржали границе друштвене структуре, прихватљиве само њима, затим, да би жене остале позициониране на најнижим мјестима унутар друштва, како би и даље остале дискриминиране, омаловажаване, понижене, неприхваћене, одбачене, необразоване, итд. О томе нам свједочи и чињеница да унаточ достигнутом одређеном степену родне равноправности, данас и даље у савременим друштвима можемо уочити преостале патријархалне обрасце који утичу на положај жена.

Литература

- Арифиф, В., *Концепт друштвене структуре и структурална анализа у социологији*, <https://hrcak.srce.hr/155735>, (17. 08. 2018).
- Брковић, Ч., *О неким другим субверзијама: прилог промишљању концепта закона Цудит Батлер*, <https://hrcak.srce.hr/9899> (19. 08. 2018).
- Бурдје, П. (2001): *Владавина мушкараца*. Превод Милева Филиповић. ЦИД и Универзитет Црне Горе. Подгорица.
- Butler, J. (1990): *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. Routledge. New York and London.
- Butler, J., *Undoing gender*. Routledge. New York and London.
- Галић, Б., *Моћ и под*, <http://hrcak.srce.hr/25905> (12. 08. 2018).

- Галић, Б., *Сексистички дискурс родног идентитета*, <https://hrcak.srce.hr/47822> (12. 08. 2018).
- Дурић, Д., *Патријархат, род и приповјетке Динка Шимуновића*, <https://hrcak.srce.hr/98568> (20. 08. 2018).
- Захаријевић, А., Ивановић, З., и Даша Духачек, (ур.), (2012): *Жарана Папић. Текстови 1977- 2002*. Центар за студије рода и политике; Реконструкција Женски фонд; Жене у црном. Београд.
- Колудровић, И. Т., *Конструкција сполности и толеранција*, <https://hrcak.srce.hr/32146> (15. 08. 2018).
- Laqueur, T. (1990): *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press. Cambridge.
- Марковић, Д. Ж. и Булатовић, И. Ж., (2014): *Социологија: основни појмови и савремено друштво*. Народна библиотека Србије. Београд.
- Morrow, D. F. and Messinger, L., (2006): *Sexual Orientation and Gender Expression in Social Work Practice: Working with Gay, Lesbian, Bisexual and Transgender People*. Columbia University Press. New York.
- Pallua, J. V., *Амазонке из Истре. На трагу истарских, у мушко преобучених жена*, <https://hrcak.srce.hr/48543> (25. 08. 2018).
- Поповић, М., *Феминизам, род и конституисање родног идентитета*, <http://www.socioloskaluca.ac.me/PDF16/Popovic,%20M.,%20Feminizam,%20rod%20i%20konstituisanje%20rodnog%20identiteta.pdf> (27. 08. 2018).
- Раденовић, П. (1994): *Општа социологија: Теоријске контроверзе у социологији*. VIII издање. Универзитет у Београду. Београд.
- Радловић Б., Л. (2005): *Родно конституисана „судбина“ вештице*. У: Благојевић, М., (ур.), Мапирање мизогиније у Србији, дискурси и праксе. II том. Асоцијација за женску иницијативу- АЖИН. Београд. 340–358.
- Рицер, Џ. (2009): *Савремена социолошка теорија и њени класични корени*. Превод Смиљана Скиба и Душан Павловић. Службени гласник. Београд.
- Richards, C., Bouman, W. P., Seal, L., Barker, M. J., Nieder, T. O. and T’Sjoen, G., *Non-binary or genderqueer genders*, <https://biblio.ugent.be/publication/7279758/file/7621238> (22. 08. 2018).
- Тадић, Љ. (1967): *Поредак и слобода: Прилози критичи политичке свијести*. Култура. Београд.
- Fausto- Sterling, A. (2000): *Sexing the body: gender politics and the*

- construction of sexuality*. Basic Books. New York.
- Ferguson, G. (2008): *Queer (re)readings in the French Renaissance: Homosexuality, Gender, Culture*. Ashgate Publishing Limited. Burlington.
- Foucault, M. (1978): *The History of Sexuality, Volume 1: An Introduction*. Translate Robert Hurley. Random House. New York.
- Фројд, С. (2014): *О сексуалној теорији*. Превод Милица Симић. НЕВЕН. Београд.
- Хасанагић, Ј., Декић, С., и Васић, В. (2014): *ЛГБТ Читанка 3. Идентитети, активизам, право*. Сарајевски отворени центар. Сарајево.
- Херт, Г., *Трећи пол и трећи род*, http://zaprokul.org.rs/pretraga/105_4.pdf (13. 08. 2018).
- Шијаковић, И. (2008): *Социологија: Увод у разумевање глобалног друштва*. III издање. Универзитет у Бањој Луци Економски факултет. Бања Лука.

SOCIAL CONSTRUCTION OF GENDER ROLES

Ajla Ponjevic
Faculty of Political Science
aponjevic6@gmail.com

Abstract

Gender roles are one of the key elements of the social structure, as well as the product of the patriarchal system. These are, essentially, imposed patterns of behavior, dressing, religious and political orientation, communication, choices, etc., by which the patriarchal society establishes control over individuals within the society, as well as the boundaries of the social structure. Such social status has led to sexual and gender inequalities, gender binary, endangerment of physical integrity, abuse of social power, removal of basic human rights, as well as the right to self-identification, and many other problems.

In the first part of this paper, by analyzing the notion of society and social structure, we will also make a critical review of social norms. In the second part, we will explain how the deep gap between male and female sexes has developed and why gender differences, which caused sexual inequality, were created. Then, after explaining the gender binary, we will mention those that go beyond this binary. After a series of enclosed examples, we will see how the society has dealt with them. Along with sex, we will analyze the notion of gender as well as gender identity. In the third and last part of the paper, we will explain how social power impacts individuals within the society according to the sex/ gender determination, then, what is the most common reason for the society's abuse of power, and using a set of examples we will demonstrate the consequences caused by the abuse of power.

The main goal of this paper is to point out the problem of the patriarchal rule, as well as the abuse of social power, in order to establish differences within the society, control, domination and the easier maintenance of strict social boundaries.

Keywords: social structure, gender binary, intersexuality, gender, gender identity, patriarchy, power, gender roles

WHAT IS THE GENDER OF COSMOPOLITAN?

Jana Zivanovic
Faculty of Philology
University of Belgrade
jana1992@outlook.com

Abstract

The aim of this research is to examine the influence of magazines as mass media on identity formation among the youth. Starting from the study of David Machine and Teo van Leeuwen who dealt with the image of a woman in German, Spanish and other versions of Cosmopolitan, we will deal with the concept of similar magazines present in the Serbian media and the genders they are associated with. Bearing in mind the stereotype that reading magazines is related to the female population, we will take into account the ones whose name denotes addressing female names such as *Elle*, *Grazia*, *Blic žena*, but also those whose names are neutral - *Lepota i zdravlje*, *Story*, *Vogue*, *Wannabe*. From the linguistic point of view, we will examine topics they cover through columns and front page titles. Apart from this, we will also present the attitudes of the young aged 20 to 30, which is another part of this research. We will examine their frequency of reading these magazines – both in written and electronic form and their opinion on the message these magazines are getting through with the discourse they use.

Keywords: magazines, identity, mass media, stereotypes

Introduction

The relation between language, culture and identity has always existed, but it was never as prominent as from the moment English stopped being just a language spoken as mother tongue by “some 400 million of people”, but grew into a lingua franca, being “the second language of another 430 million, while 750 million speak it reasonably well as a foreign language and as many as a billion are learning” (Crystal 2003: 67-9 in Machin & Van Leeuwen, 2007: 125). World English(es) has a serious tendency to endanger minority languages and cause their extinction. This is but a fac-

tor that has added to globalization, a process that strives towards unity, equality and decreasing differences between peoples.

If this phenomenon is observed from the aspect of language, one can say that it brings along not only linguistic features, but also cultural norms of the country it belongs to, and one of the most efficient ways to use language for this purpose is through the source of media. Research has shown that television, newspapers, entertaining or informative programmes are the most frequent media used to influence both the individual and collective state of mind and raise their awareness of themselves and of the world surrounding them.

Theo & Van Leeuwen are among many linguists who (have) dealt with the representation of female in magazines. In their paper, “Global schemes and discourses in *Cosmopolitan*” (2003), they tend to explain the way globalization tends to reshape the linguistic landscape with the help of media corporations that create global communities of readers. Before we proceed to the aspects of globalization they were examining, we should make a brief overview of the directions within the realm of globalization which are important to understand the background of this research.

In this context of globalization we can speak of the three main tendencies, those being cultural imperialism, the emphasis on the local and glocalization, i.e. putting global in the context of local. Exploring the ways in which communication industries operate and sustain, Schiller (1971) concluded that most writers follow in the footsteps of US corporations. Products are seemingly targeting different markets, as is the case with different versions of *Cosmopolitan*, but the fact it is present in a range of cultures only means that the content is adapted to values and cultures the readership fosters and belongs to. To illustrate this point, women from America and Taiwan might not wear the same items of clothes or have the same problems, but both will be driven to follow fashion or share their insecurities anonymously, by reading such columns.

In terms of localization, we primarily focus on the reception of the Western media. It is essential to mention that the type of reaction is not itself the measure of the quality of reception – the product is wrapped up and offered to the market so that the audience can decide how to interpret and respond to the content, be it through laughter, mockery or acceptance. However, the mere fact that a reaction – positive or negative – exists on the conscious level implies that “the message nevertheless planted”, i.e. that the discourse, racist, sexist, or of any kind, is passively inhibited in them (Machin & Van Leeuwen, 2003).

The research of these authors was based on a magazine, *Cosmopolitan*, originally from the US, but published in various countries, out of which the authors opted to analyze the Dutch, German, Spanish, Greek, Finnish, Indian and Taiwanese versions. They identified four global aspects – visual, genre, style and discourse scheme. Their findings show that all visual aspects, although intended for different types of articles, share the feature of genericity. Carefully coordinated colours and landscapes make it impossible to determine the shooting location, but those accompanying articles on work, sexuality and relationships are displayed in glamour. Predominant genres are problem-solution, case studies and expert discourses, while stylistically streetwise and ‘cool’ language is encouraged. Bearing in mind that the expected audience are women, or that, in Hermes’ words, magazines have “the mystical power to keep women within their homes” (1995: 2), the language and informal tone used contribute to the understanding that the topics concerning women’s issues will be dealt with.

Limited by patriarchy, magazines reproduce certain cultural norms (the role and female identity) and additionally affect the process of emancipation (Jarić, 2013). On the one hand, the necessity of a woman’s active participation in society and her establishing social stability is put at the forefront (Connell, 1987), whereas constraints are imposed on her and all the issues that should be categorized as gender inequality (Machin & Van Leeuwen, 2003) fall under the category of personal problems, alluding that those are the problems of an individual female being and not of the society. Females encounter various problems in their working and other environments, all of which boil down to being gossiped and plotted against. Apart from that, their internally caused insecurity is being pushed ahead, while the power relation between men and women, dominant and submissive respectively, is visible in the content of advice given. Unreliable partners, “especially men”, as highlighted, are highly recommended to be treated with a lot of attention and care, through flattery and seduction, or any other form of behaviour that provides pleasure on the opposite side. Other forms assume active participation in current trends through the acquisition of practical skills such as “desk tidying to keep the boss happy” (Machin & Van Leeuwen, 2003: 505).

Magazines in Serbia

When it comes to magazines in Serbia, we decided to examine the structure and characteristics of language in national magazines and

investigate the readership's habits, the audience being the young aged 20 to 30.

There were two criteria that took part in choosing the magazines. As the topics usually address women, the first criterion was circulation, while the other was onomastics. Therefore, one set consists of magazines whose names refer to women – *Blic žena*, *Grazia*, *Gloria*, *Elle*, whereas the other category encompasses magazines of gender-neutral name – *Story*, *Vogue*, *Wannabe*. Yet, another classification can be made according to Hermes (1995: 6) into gossip magazines (like *Gloria*), traditionally oriented women magazines (*Grazia*, *Elle* or *Blic žena*) and feminist magazines.

Serbian magazines reflect the spirit of *Cosmopolitan* by taking the attitude of being “in the know” of what women want. Apart from being experts on female-related fields and on femininity on the whole, they also behave as “guiding companions for all women” (Ferguson 1983 in Conradie 2009). This is achieved either in the form of editors acting as councillors themselves, or their reshaping the realities (or “realities”) of readers by appealing to the authority.

As Ferguson (1983) notices, editors tend to reformulate the content so that it provides a female perspective. It is usually put in the market as something that must be performed, which is, as it will be shown later, linguistically wrapped in the form of imperatives. The implicit message that is sent could be constructed this way: if you wish to be a woman, or to develop feminine manners, you are obliged to perform actions characteristic of a woman, so as to be accepted by both men and women. Speaking within the realm of magazines we took into account in this paper, it can be said that *Blic žena* clearly and explicitly expresses this attitude with their motto graphically designed to be just under the name – or becoming even a part of the name – “the right advice for a true woman”.

According to onomastics, we can conclude that only *Blic žena* bears Serbian name that would be translated as ‘Flash woman’, and subsequently it will be shown that this magazine is the most tradition-oriented of all the others, based on the range of columns and topics it covers. The name of *Grazia* indicates a trait perceived as a virtue among females, whereas *Gloria* etymologically symbolizes shine and brightness. On the other hand *Story* is associated with narrative content, while *Wannabe* as a slang version of “want to be” signifies what should be considered as tendencies of every individual.

Ortner & Whitehead (1981) remarked that there was a reoccurring ideology of femininity portrayed as more interested in private, rather than

public affairs. If we take a cross-section look at all magazines mentioned, it is obvious that writers are inclined towards complying with gender roles prescribed by the Serbian society (Izgarjan & Markov, 2014). All magazines contain sections for advice on fashion and beauty, and depending on the age group they are intended for, some of them offer practical ideas for running a household, recipes or try to anticipate and resolve potential family issues. Since each of these magazines has a printed and a digital version, we will select and analyze a sample of each of them, in order to create a clearer picture of their approach and attitude towards the audience.

The printed version of *Blic žena* has a limited number of pages and therefore offers a smaller range of topics that could be divided into several categories. The listed categories, nevertheless, support the abovementioned Anderson's idea of editors' narrowing women's spectrum of interests and limiting it to:

- 1) Beauty – where the advice on how to nourish every part of body is given
- 2) Fashion – where renowned stylists offer suggestions on daily combinations, colours that are popular for a particular season
- 3) Lifestyle – which helps women with ideas for running a household, redecorating and reorganizing their home
- 4) Health section – which is oriented towards traditional ways of healing and where natural ingredients are always encouraged. In this section interviews are usually published with experts from a branch of medicine that the discussed health issue belongs to, which, additionally adds to the validity of articles,
- 5) Interviews with either national celebrities, who are often family people, or with a person considered to have credibility
- 6) Recipes, to help women prepare delicious specialties in a time-saving manner

The online version has some additional rubrics:

- 7) “The pulse of the famous” named symbolically to denote interviews with celebrities and their life stories
- 8) Family and babies

Linguistic devices used

Grammatical features and lexical patterns form a part of a message designed to attract a special audience, in this case women (Del-Tesso-Craviotto, 2006). The most frequent grammar devices found in magazines are:

1) demonstrative pronouns, as in ‘Hairdresser and dermatologist say that *this* should be trusted, or ‘*THESE* face exercises will make you ETERNALLY YOUNG’¹

2) Imperatives: ‘Lose 20 kilos’,
‘Beware old love’,
‘Free your sexual energy’,
‘Play with fashion’

3) Ellipsis: ‘The right coat, perfect figure’,
‘To the hell of anorexia and back’,
‘Hair in the colour of gems’,
‘Mesotherapy only at the doctors’

4) Rhetorical questions: ‘Plant proteins: Are they healthy? What are they for?’

Lexical features range from:

1) Streetwise or slang language, as in ‘To hell with botox and plastic surgeries’. It is also used for the purpose of achieving the low-humour effect. Auerbach (in Gagnier 1991: 993) interprets it as a device women use to “turn their frustrations and hatred into humour and then turn their humour against themselves”. An instance of this is a clip where the motif of adultery discussed is announced with pejoratives and slang:

“I can only imagine what that peasant woman aged 55 looks like. Now sure as hell I’m gonna find myself a fancy bit”

‘Peasant woman’ is a derogatory term used to tag a person with little or no education, manners or style, while a fancy bit denotes a lover.

2) Metaphor: ‘Serbian Cindy Crawford posed in topples’, referring to a Serbian model

whose looks reminds of this popular American model and actress,
‘food machine’, used for a child who eats very fast;
‘dream dress’ (dress like in dreams),
‘invincible makeup queens’, referring to young women who are makeup experts

3) Comparison: ‘How to dress like a boss’,
‘For soles like baby’s’

4) Idioms: ‘crucified on the pillar of shame’, symbolizing suffer and torture used as a hyperbole;

¹ Capital letters were used in the original text

‘Here’s how to pull the wool over folks’ eyes’ denoting deception;

5) Numbers: ‘3 exercises for happiness’

’19 more fantastic meals

6) Expert terminology: how to fight *urinary infections*

7) Strong words: ‘Instagram has fallen apart: 8 million were HYPNOTIZED by GIGANTIC CHEST of this blonde’².

8) Appeal to the authority: ‘Hairdresser and dermatologist say that *this* should be trusted’, as the hairdresser and dermatologist are considered to be experts in the field of beauty in terms of hair and skin care and the choice of words contributes to a better rate of the article visibility if we remember that signs of ageing are most prominent in facial area.

Despite being a national, this magazine does not limit itself to news about Serbian stars. Therefore, in one of the issues readers can find an interview taken from “The Mirror” about a young woman in her mid-twenties who underlines the importance of being beautiful that caused her to undergo several surgeries and look like a doll, the looks she is very proud of. In the interview she states that she used to think of herself as an ugly person, emphasizing the semantic difference between being cute, as men used to describe her, and the epithets of a sex doll and beauty that she receives with her new physical characteristics.

Men, on the other hand, seem to be mocked, unless represented in a traditional manly manner. For example, one of the articles dealing with a makeup trend intended for males, introduced as follows:

Hot guys will soon walk around LIKE THIS and how are you going to react to that?

Further in the text male stars famous for appearing with makeup in public are referred to as sinners, while metrosexuals “have gone and passed but never blossomed on our territory”. In the end, the writer calls for opinions on “How would you react to a guy with perfect contours with a highlighter that shines.

Lepota i zdravlje (Beauty and Health) is a monthly magazine conceptually intended for educated working class women (Izgarjan & Markov, 2014) and it resembles *Blic žena* in the choice of topics. While *Blic žena* offers anti-stress and expert advice, here we find anti-ageing strategies or solutions to the problem of dealing with burnouts at work. In terms of health, sexual health is of great importance, for fertility is described as every couple’s nightmare and the burning issue of today. On the other hand, oral hygiene and dental health is encouraged by a dentist

² Capital letters were used in the original text

giving account on the history of the Hollywood smile.

The online version is similar to the one of *Blic žena* with the addition of one column that appears to be unique and found only in this magazine. Namely, it is “Duda alapača” (Duda, the Chatterbox). In her column, the author gives the account of her life in a funny narrative manner portraying problems and insecurities women usually go through in various stages of their lives and thus helps others handle them. As Izgarjan and Markov (2014) explain, “Duda, and women readers she addresses, are caught between desire to be modern, capable women and social pressure to be traditional family women as their mothers and grandmothers.”

Unlike *Blic žena*, *Elle* is an urban magazine focusing exclusively on fashion. The range of columns it offers – fashion, runway, beauty, lifestyle and décor sends a clear message that it does not deal with adultery survival kits, nor does it provide any advice on food to eat. Instead, its readers learn how to use makeup to conceal insecurity and lack of self-confidence or how to shape their eyebrows like celebrities.

Methodology

In this research, our aim was to find out which of the abovementioned magazines attract young people aged 20 to 30, the age being divided into early twenties (20-25 years) and late twenties (26-30), how often young people consume them in each of the forms (both digital and printed) and if the reading habits are in any correlation with gender. As it is the fact that these magazines deal predominantly with topics that are of concern to females rather than males, we also investigated if this made any difference in terms of the gender of consumers. Finally, we wanted to determine the key factors that allured the target readers to consume these types of magazines, which is why we asked them whether the title or images caught their attention first, as well as about the topics they read – fashion, beauty, health & fitness, astrology, love, family, celebrity news, lifestyle, recipes and business & career. As it has already been concluded that the main purpose of magazines is to influence the modeling of readers’ personalities through discourse, our research attempts to show the extent to which the target audience trusts magazines.

Results – analysis and discussion

Although based on the range of topics these magazines cover, they seem to target women in their thirties and older, women magazines aim to attract young women between 17 and 24, as “this group has more disposable income” (Reichart 2001 in Conradie 2009). This turns out to be true as the majority of subjects who responded positively to reading magazines were 20-25. Out of 182 subjects, 148 young women responded, which is more than three quarters of the overall number of students (81, 3%). Among them, only 36 is in their late twenties, whereas 80, 2% is younger population.

Males	Females	
34	Early twenties	Late twenties
	112	36

Table 1 *Proportion of males and females reading magazines according to their age*

When it comes to the level of education, the number of readers who have completed university education (64) and those who still study, but graduated from grammar schools (63) is almost equal and they make 69,8% of the participants of the survey. Only 10 students stated to have completed higher education (5, 5%), while almost a quarter of students graduated from vocational schools (24, 7%).

University education	Students		Higher education
	Vocational school	Grammar school	
64 (35, 2%)	45 (24, 7%)	63 (34, 6 %)	10 (5, 5%)

Table 2 *Level of education of the subjects*

The research has also shown that magazines, globally speaking, are more often read online than in the printed form. According to figures, majority of subjects reads them on a daily basis (50) and 38 monthly, which is 27, 5% and 20, 9% respectively. Females are far ahead of males

in both cases, so every day 44 female students scroll through at least one issue of a magazine, while 32 young women read it once a month, as opposed to 6 men.

Daily	Weekly	Monthly	Once in a couple of months	Twice a year	Annually
50 (27,5%)	25 (13,7%)	38 (20,9%)	46 (20,3%)	6 (3,3%)	17 (9,3%)

Table 3 *Reading habits for online magazines*

The statistics is quite different when it comes to the consummation of the printed version of these magazines. The most frequent answers were monthly (31, 3%) and once in a couple of months (35,7%). Half of the latter number responded to read once a year (17%), while 18 students (9, 9%) said they were reading magazines twice a year.

Daily	Weekly	Monthly	Once in a couple of months	Twice a year	Annually
6 (3,3%)	5 (2,7%)	57 (31,3%)	65 (35,7%)	18 (9,9%)	31 (17%)

Table 4 *Reading habits for printed magazines*

The greatest diversity in answers turns out to be in terms of magazines they read. More than half of the persons questioned stated to read different magazines than the given ones, while the most frequent out of the listed ones is *Blic žena* (11%), popular mostly among women in the early twenties, as only 2 persons aged 26-30 opted for this magazine. The striking similarity appears in the statistics for *Lepota i zdravlje*, too, read by 18 subjects, 15 out of whom are aged 20 to 25.

Blic žena	Gloria	Grazia	Elle	Story	Vogue	Wannabe	Lepota & zdravljje	Other
20 (11%)	5 (2,7%)	4 (2,2%)	1 (0,5%)	13 (7,1%)	7 (3,8%)	9 (4,9%)	18 (9,9%)	105 (57,7%)

Table 5 *Magazines that students read*

Bearing in mind the discourse patterns for addressing readers, we investigated whether the verbal or visual stimuli were key factors in making a decision to cast an eye on an article, as well as what the most frequently read columns were, depending on age limit. As many as 144 students answered that they read articles because the title was promising, which makes 79, 1% of the overall percentage of participants. Female students of all ages regularly read articles on health and fitness (84 persons, which is 47, 5%), business and career (62, which is 35%) and lifestyle (60, i.e. 33, 9%). Reading articles about family, recipes, beauty and fashion is predominant within the 20-25-year-old generation. These columns were poorly rated by young women aged 26-30.

When it comes to the reason for reading magazines, 42, 9% of respondents said it was in order to be up to date, rather than for the sake of accepting suggestions. The results of the questionnaire mainly support this attitude, as 115 people responded negatively when asked about accepting suggestions for maintaining beauty (63,2%) while only 4 people agreed completely with this statement. However, in terms of health, 37, 4% was indecisive, while 25, 8% admitted to listening to the words of experts. Speaking of sexual life, youth seemed to be quite confident about it, with 53, 9% stating they needed no help from magazines, but advice on behaving in different situations appears to be most relevant. Statistically, 48 people confirmed to follow these rules, which is 26, 3% overall.

Conclusion

In this paper we discussed magazines that are implicitly or explicitly addressed to women, in order to find out if their discourse and choice of columns consciously targets female audience. Assuming that all magazines share the same (or approximately the same) features, regardless of the culture where they are distributed, we approached this issue from *Cosmo-*

Astrology	Love	Fashion	Health & fitness	Business & career	Beauty	Lifestyle	Recipes	Celebrity news	Family
30 (16, 9%)	52 (29, 4%)	56 (31, 6%)	84 (47, 5%)	62 (35%)	61 (34%)	60 (33, 9%)	54 (30, 5%)	41 (23, 2%)	20 (11, 3%)

Table 6 *Most frequently read columns*

politan, taking the biggest corporations as the most influential ones into account.

In the theoretical part we examined the structure of magazines in terms of the topics covered, but also from the aspect of linguistics, where we provided an account of the most frequent lexical and grammatical features that occur in these magazines. The results that come from the research we conducted among young people prove that those in their early twenties are the most regular consumers as it was predicted, but also that they are not easily prone to be influenced by the content offered, or by the means exploited to offer the content in the most effective way.

REFERENCES

- Gagnier, R. (1991). Between Women: A Cross-Class Analysis of Status and Anarchic Humour. In R. Warhol Robin & D. Price Herndl (Eds.), *Feminisms An Anthology of Literary Theory and Criticism* (pp.927-37). New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- Conradie, M.S. (2009). Glossy mags and the sexes: a critical discourse analysis of FHM and Cosmo. *A dissertation submitted to meet the requirements for the degree of Magister Artium in the Faculty of the Humanities (Department of English) at the University of the Free State, Bloemfontein* <http://scholar.ufs.ac.za:8080/xmlui/bitstream/handle/11660/4816/ConradieMS.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Cornell, R.W. (1987). *Gender and Power*. Polity Press.
- Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*, Cambridge, Cambridge University Press
- del-Teso-Craviotto, M. (2006). Words that matter: Lexical choice and gender ideologies in women's magazines. *Journal of Pragmatics*. 38: 2003-2021.
- Ferguson, M. (1983). *Forever Feminine: Women's Magazines and the Cult of Femininity*. London: Heinemann Educational Books Ltd.
- Hermes, J. (1995). *Reading Women's Magazines: An Analysis of Everyday Media Use*. Polity Press.
- Izgarjan, A, Markov, S. (2014). Gender Aspect in Humorous Discourse In Popular Women's Magazines In Serbia And The U.S. *Themes – Journal for Social Research*
- Jarić, I. (2013). The construction of hegemonic female gender roles in Serbian/Yugoslav women's magazine *Bazar*. *Социолошка реч*, vol. XLVII (2013), no. 3, pp.401–437
- Machin, D. Van Leeuwen, T. (2003). *Global Media: Introduction*. Routledge.
- Machin, D. Van Leeuwen, T. (2003). Global schemes and local discourses in *Cosmopolitan Global Media: Introduction*. Routledge.
- Ortner, S.B. and Whitehead, H. (1981). Introduction: Accounting for Sexual Meanings. In Ortner, S.B. and Whitehead, H. (eds.) *Sexual Meanings: The Cultural Construction of Gender and Sexuality*. Cambridge: Cambridge University Press. (pp.1-27).
- Reichart, T. (2001). Sexy as target to young adults. *USA Today*. 129 (2627): 50-52.
- Schiller, H. (1971). *Mass Communication and the American Empire*. Boston. Massachusetts: Beacon Press.

Appendix – Questionnaire

1. Sex: M/F
2. Age:
 - a. 20-25
 - b. 26-30
3. Education (if you are a student, circle either vocational school or grammar school):
 - a. Vocational school
 - b. Grammar school
 - c. Higher education
 - d. University education
4. Place of living
5. How often do you read online magazines?
6. How often do you read printed magazines?
7. Which magazine do you read most frequently?
 - a. Elle
 - b. Blic žena (Flash woman)
 - c. Gloria
 - d. Grazia
 - e. Story
 - f. Wannabe
 - g. Vogue
 - h. Lepota i zdravlje (Beauty and health)
 - i. Other
8. What attracts me to read an article is:
 - a. Title
 - b. Image

9. The columns I most frequently read are related to (you can circle more than one answer):

- a. Astrology
- b. Love
- c. Fashion
- d. Health and fitness
- e. Business and career
- f. Beauty
- g. Lifestyle
- h. Recipes
- i. Celebrity news
- j. Family

10. On a scale 1 (completely disagree) to 5 (completely agree), how much do you agree with the following:

- a. I tend to follow fashion. tend to develop my own style
- b. I look for inspiration for daily outfit in magazines
- c. I apply all tricks for preserving beauty
- d. I apply all tricks for preserving health
- e. I apply all tricks for preserving emotional life
- f. I apply all tricks for preserving sexual life
- g. I apply all suggestions for behaving on different occasions (e.g. how to make an impression in a job interview, how to say ,no‘ and not get fired)

КАТЕГОРИЈА ЖЕНСКОГ РОДА У СРПСКОМ КАО НАСЛЕДНОМ ЈЕЗИКУ СА НЕМАЧКИМ КАО ДОМИНАНТНИМ¹

Ана Крстић
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу
anakrsticka94@gmail.com

Апстракт

Предмет истраживања у раду је конгруенција именица женског рода у српском као наследном код српске деце у Немачкој, Аустрији и Швајцарској, односно у земљама у којима је немачки језик службени. У раду посматрамо именице женског рода које се завршавају на вокал *a*, и код којих се поклапају граматички и природни род, те очекујемо мањи број грешака при преводу, јер је завршетак типичан за женски род именица. Такође посматрамо и именице женског рода на сугласник, код којих очекујемо омашке у конгруирању, јер је завршетак типични маркер за мушки род.

Именице женског рода на *-a* сви испитаници конгруирали су добро са детерминатором и глаголом, није било трансфера код непоклапања рода именице у два језика, јер је код свих постојало генерално правило да су именице на *-a* у српском (углавном) женског рода.

У категорији именица женског рода на сугласник само изразито флуентни испитаници нису показивали одлике генерализације, а сви остали су их сврставали у именице мушког рода и тако конгруирали.

Кључне речи: наследни језик, српски језик, немачки језик, категорија женског рода, конгруенција

¹ Рад је настао као једно од истраживања у оквиру мастер рада „Српски као наследни језик код српске деце у земљама где је службени немачки”, који је прошао менторску проверу и чека одбрану.

Увод

Предмет истраживања у раду је конгруенција именица женског рода у српском као као наследном² код српске деце у Немачкој, Аустрији и Швајцарској, односно у земљама у којима је немачки језик службени. Дата ситуација подразумева да су та српска деца уједно „наследила” српски језик од својих родитеља, а да је немачки њихов доминантни језик³.

Може се полемисати да последни језик као појава постоји од како је имиграција на свету, али само лингвистичко бављење наследним језицима новијег је датума. Оно што је опште полазиште јесте то да су наследни језици један облик билингвизма, јер се подразумева да су у таквој ситуацији супротстављена два језика којим говорник располаже – наследни језик: доминантни језик. Ипак, с обзиром на то да се тек одскора наследни језици третирају као једна посебна категорија билингвизма, њихово усвајање, а самим тим и приступ њиховом проучавању, другачији су од усвајања и изучавања процеса усвајања другог језика⁴.

Термини који нам у раду представљају оквир у коме се креће наше проучавање српског као последног реферишу на појаве као што је „незавршено усвајање”⁵ (Монтрул 2002, 2008, 2010), које подразумева да говорници не усвоје комплетно наследни језик пре него што пређу на други језик. С друге стране, релевантна за наше истраживање јесу и мишљења да усвајање последног језика није искључиво незавршено усвајање првог језика, већ има неке своје токове и процесе, једноставно јер се одвија у другачијој лингвистичкој средини. Самим тим, језичке информације⁶ које наследни говорници усвајају од најранијег детињства нису идентичне ни по квалитету ни по интензитету као оне које усвајају монолингвали. Настојимо да испитамо које то језичке одлике наследних говорника српског са немачким као доминантним наликују одликама деце монолингвала, а шта је оно што чини усвајање

² Наследни језик (енгл. *heritage language*) се дефинише као језик мањине, који говорници усвајају као деца, али никад није потпуно развијен, јер говорници постају флуентнији у доминантном језику (Валдес 2000).

³ Термин *доминантни језик* се односи на језик на ком је говорник флуентнији и који преовладава у говорничковој средини.

⁴ енгл. *SLA (second language acquisition)*

⁵ енгл. *incomplete acquisition*

⁶ енгл. *input*

и резултат наследног језика посебним.

Други релевантни појам јесте међујезички утицај⁷, превасходно трансфер и његова два основна вида: позитивни, који представља преношење одлика једног језика у други, а притом су у обама те одлике истоветне; негативни трансфер, који подразумева преношење одлика једног језика на други, а да нису истоветне са одликама језика на који се утиче. У случају наследних језика, најчешће се посматра како је доминантни језик могао утицати на наследни, што би у раду био утицај немачког на српски.

Циљ рада је да испита у чему се одликује трансфер немачког као доминантног на српски као наследни у погледу конгруирања пре свега у роду, али и у броју. Проучавају се, с једне стране, конгруенција именица и њихових детерминатора, као и именица и глагола у реченици, а са друге, конгруенција координираних и бројних синтагми са детерминаторима и са глаголом у реченици. Тежи се да се докаже да се у језику наследних говорника могу наћи примери конгруенције који су резултат негативног трансфера из немачког, с обзиром на неподударање рода одређених именица, али и другачији принцип конгруирања и мању флективност у односу на српски. Ипак, с обзиром на то да је немачки флективнији германски језик од нпр. енглеског, и има трородни морфолошки систем, очекујемо и изванредан позитиван трансфер код говорника српског као наследног, чији би резултат био разликовање три рода у оба језика.

Поред трансфера, циљ је да се утврди у којој мери је од значаја и фактор незавршеног усвајања, те се посматра у којим случајевима се може сматрати подударним са усвајањем српског као првог језика деце монолингвала. Притом, у корист испитивању нивоа удела незавршеног усвајања служе и други фактори, попут формалног учења српског, нарочито у школском периоду, када се основна знања стечена у критичном периоду⁸ продубљују и када се усвајају комплекснији сегменти језика.

Тежња је такође да се трансфер и незавршено усвајање доведу у везу и са лингвистичком позадином говорника, односно, поред формалног учења језика, испитује се и интензитет и квалитет *input*-а коме су говорници били изложени, њихово порекло и порекло родитеља,

⁷ енгл. *cross-linguistic influence*

⁸ Најранији период детињства, у коме се усвајају основне граматичке поставке једног језика, које су детету још увек доступне у Универзалној граматици. Више о томе и формалном усвајању језика у наставку рада.

узраст испитаника и сл. Очекује се да ће мање трансфера и одлика незавршеног усвајања бити код испитаника који су били дуже изложени српском и који се њиме свакодневно служе у ужој комуникацији, као и код оних који имају формално знање језика, него код оних чија је употреба српског минимална, а и који нису ни на који начин били подучавани српском језику.

У раду посматрамо именице женског рода које се завршавају на вокал *a*, и код којих се поклапају граматички и природни род, те очекујемо мањи број грешака при преводу, јер је завршетак типичан за женски род именица. Такође посматрамо и именице женског рода на сугласник, код којих очекујемо омашке у конгруирању, јер је завршетак типични маркер за мушки род.

Материјал и методе

За потребе рада спроведено је истраживање у виду дијалога са двадесет испитаника из дијаспоре (Немачке, Швајцарске и Аустрије), од којих је већина и рођена у дијаспори, а један или оба родитеља су матерњи говорници српског. Испитаници преводе шест реченица са немачког на српски, али су у грађу за рад укључени и искази појединих испитаника у току самог разговора, а који су релевантни за истраживање. Превођење је усмено, јер би за писмено превођење било потребно укључити и ниво писмености на српском. Сваки од испитаника је флуентан на српском у довољној мери да разуме шта се од њега тражи и да може да преводи без превеликих потешкоћа, што значи да смо из истраживања искључили изузетно ниско флуентне говорнике свог наследног језика.

Поред експерименталне методе (истраживања на конкретним испитаницима), друга метода којом се служимо јесте контрастивна, јер се у основи испитују интерференције два несродна језика (германског и словенског), као и супротстављање несродних одлика двају језика на примеру негативног трансфера. Компаративну методу примењујемо у проучавању сродности два језика на плану флективности и постојања трородности, који се рефлектују у позитивном трансферу. Анализом грађе утврђујемо да ли и зашто се потврђују, односно не потврђују наша очекивања везана за трансфер и лингвистичку позадину испитаника. Најзад, квантитативном методом дајемо статистичку обраду података у вези са самим испитаницима и обраду резултата њихових одговора.

Резултати и дискусија

Категорија женског рода именица на -а

У овом поглављу посматрамо само именице женског рода које се завршавају на вокал *а*, и код којих се поклапају граматички и природни род. Њихов завршетак је један од најтипичнијих маркера за женски род, који и код говорника којима је српски L2, али и код наследних говорника, аутоматски сигнализирају да именица мора бити женског рода.

1. Плава сукња је лепша од црвене.
2. Опиши своју собу на српском (користи само придеве): [...]
3. Ова браон (смеђа) свеска припада мом детету.

У све три реченице именице које се јављају реферишу на нежива бића. У првој именица *сукња* конгруира са три придева у роду и броју. Са првим и у падежу, а други је у саставу именског дела предиката, па мора бити у номинативу, док је трећи у конструкцији са предлогом, која тражи генитивну форму. Помоћни глагол, наравно, конгруира са именицом у броју (и лицу).

Именица *соба* у реченици конгруира са присвојном заменицом у роду, броју и падежу (акузатив једнине женског рода).

У реченици бр. 3 показна заменица конгруира са именицом свеска у роду, броју и падежу (номинатив једнине ж. рода), док је за придев остављена опција за оног ко преводи да се определи за непроменљив или променљив придев. Глагол конгруира са именицом у броју (и лицу), с обзиром на то да овај глаголски облик не разликује род.

У немачком ове реченице гласе:

4. Der blaue Rock ist schöner als der rote.
5. Beschreib dein Zimmer auf Serbisch (benutze nur Adjektiven).
6. Dieses braune Heft gehört meinem Kind.

Именица *Rock* мушког је рода, што видимо на основу одређеног члана *der*, а придеви *blaue* и *rote* маркирани су наставком за женски род -*e*. Други члан *der* конгруира са придевом *rote* (елидирана је именица која се подразумева). Компаративни придев овде не показује никакав маркер рода, јер је у функцији именског дела предиката, а у немачком је придев у тој функцији увек родно немаркиран. Помоћни

глагол се слаже са именицом у броју (и лицу).

У следећој реченици, именица *Zimmer* је средњег рода, што је видљиво на основу деклинације њеног детерминатора (присвојне заменице) *dein*, чији облик указује на акузатив средњег рода једнине.

У последњој реченици конструкција показна заменица + придев + именица указује на мешовиту деклинацију. На основу наставака заменице и придева (у таквом споју) закључујемо да је реч о номинативу једнине средњег рода, те је логично да је именица *Heft* средњег рода. Глагол конгруира са њом у броју (и лицу).

Уколико упоредимо анализиране именице из ове три реченице у српском и у немачком, приметимо непоклапања у роду – у српском су све три женског рода, а у немачком је прва мушког, а друге две средњег рода. Оваква међујезичка разлика наводи на претпоставку да се може јавити негативни трансфер код испитаника. Резултати су пак показали да је од одређених фактора зависило хоће ли се уопште јавити трансфер.

У примеру са именицом *сукња* се није десио трансфер ни код једног испитаника, односно, сви су придеве конгруирали са именицом у женском роду. Међутим, испитанике треба грубо поделити према њиховим одговорима у две групе – оне који су већ од раније знали за лексему *сукња* и генерално имају богатији вокабулар, и оне који су знали како се та реч каже на српском, а вокабулар им је слабији. Први су читаву реченицу превели потпуно исправно, познајући граматичке особености именице, те их непоклапање са немачким није навело да направе трансфер. У ову групу спадају сва четири испитаника из Швајцарске, старија сестра из Аустрије, двојица старије браће од њих тројице из Аустрије, као и седам испитаника из Немачке са формалним образовањем. Други су пак конгруирали исправно тек након што им је речено како та реч гласи на српском, што нас наводи на то да и они имају генерализовано знање о именицама у српском – да ако се завршавају на вокал *a*, морају бити женског рода. У ову групу спадају млађа браћа из Аустрије и четири испитаника из Немачке. Међутим, најмлађи од тројице браће из Аустрије је правио и неке пропратне морфолошке омашке (номинатив уместо генитива), што указује на то да је његова флуентност најслабија у овом примеру:

7. Та плава сукња је лепша од та црвена (Н. К, 13)

Другу реченицу је било потребно превести, али и одговорити на

задатак. У самом преводу реченице ниједан испитаник није направио трансфер и исправно је конгруирао именицу са присвојном заменицом, али су само старији брат (23) из Аустрије и седам испитаника из Немачке са формалним образовањем употребили повратну присвојну заменицу (*своју*), а остали присвојну заменицу за друго лице (*твоју*). Оваква употреба је и разумљива, с обзиром на то да на такве грешке наилазимо и код монолингвала, а препознавање и избегавање таквих грешака стиче се углавном формалним учењем. Такође, испитаници чији су родитељи са подручја призренско-тимочког дијалекта, или су и сами одатле (двоје секвенцијалних билингвала из Швајцарске) показивали су одлике аналитичке деклинације, односно мењали су локатив општим падежом (*casus generalis*):

8. Опиши/Објасни твоју собу на српски.

Из примера се може видети да је било и случајева када су неки испитаници користили блиску, али неадекватну лексему (*опиши* уместо *објасни*), а то су били млађи испитаници и/или они са неформалним знањем језика.

Оно што је на овом примеру било релевантније у погледу негативног трансфера показало се тек у одговору шест испитаника. Наиме, Д. К. (11) и К. К. (14) из Аустрије, као и четири испитаника без формалног знања из Немачке, одговарали су набрајајући придеве у средњем роду:

9. Црвено је, бело, жуто....

Занимљиво је било то што нису била чиста набрајања придева, већ реченице са именским предикатом код кога је придев био у средњем роду. Из таквог одговора износимо два закључка повезана са трансфером из немачког језика. Први је тај да због тога што се у немачком језику боје набрајају у средњем роду (*das Blau, das Rot...*), испитаници их аутоматски тако преводе на српски. Ипак, ни то није немогуће у српском језику (*плаво, црвено...*), али је донекле двосмислено, јер је такав облик хомоморфан са прилогом. Природнији одговор на српском би било навођење придева у женском роду, што би била елиптична форма (јер се подразумева именица), или превођење пуном реченицом са именским предикатом коме је придев у женском роду, што је

и урадио остатак испитаника:

10. Црвена је, плава...

Други закључак је можда оправданији, јер је превод управо и био у потпуној реченици са именским предикатом, што значи да је дошло до негативног трансфера. Како је именица *соба* средњег рода у немачком, испитаници су тако и формирали реченицу са елидираним субјектом (који би био именица у средњем роду). На питање зашто се код ове неколицине испитаника јавља трансфер у одговору, а не и у постављеном задатку, може се одговорити тиме да им је сама реч *соба* једна сасвим нова лексема. Наиме, сви они тражили су помоћ око превода те речи, и мада су знали како је конгруирају са осталим речима у њеном окружењу (видевши да се именица завршава на *-а*), то новостечено знање није се довољно усталило да би га пренели и на ситуацију када је именица елидирана.

Са последњом реченицом није било никаквих грешака у погледу конгруирања, мада су се сви испитаници опредељивали за непроменљиви придев *браон*, уместо домаћег термина *смеђ*, што можемо третирати и као врсту избегавања (Шахтер 1974). Два испитаника нису знала реч *свеска* на српском (млађа браћа из Аустрије), али након помоћи конгруирали су исправно, знајући да је придев *браон* непроменљив. Поједини млађи испитаници, чији су родитељи били и са територије призренско-тимочког и са територије шумадијско-војвођанског дијалекта, правили су грешке у употреби падежа:

11. Ова/та свеска је од моје дете.

Такође, из примера се види да избегавају употребу адекватне лексеме, тј. глагола *припадати*, што додатно потврђује њихову слабију флуентност на српском. Грешке у падежима овог пута не могу нам бити искључиво потврда дијалекатских црта које су могли да усвоје из уже средине, с обзиром на то да у ШВ дијал. постоји систем од седам падежа, већ ово приписујемо незавршеном усвајању и нешколованости испитаника на овом језику.

Категорија именица женског рода на сугласник

Именице које су граматичког женског рода и као такве захтевају конгруенцију у женском роду јесу именице четврте Стевановићеве врсте које се завршавају на сугласник. Издвајамо их као посебну групу, јер сматрамо да ће говорници српског као наследног показивати неке грешке настале услед генерализације да су све именице на сугласник мушког рода, што раде и деца L1 говорници српског.

12. Велика љубав Ромеа и Јулије неће никад бити заборављена.
13. Крв је капљала са његовог чела.
14. Дај ми, молим те, ту со са стола.

У ову групу највише спадају именице са апстрактним значењем, а именица из прве реченице на то и указује. Реч *љубав* у конгруенцији је са придевом *велика* (номинатив једнине женског рода), као и са трпним глаголским придевом *заборављена* (номинатив једнине женског рода), што видимо из њиховог наставка за облик *-а*. Помоћни глагол такође конгруира са именицом у броју (и лицу).

Друга именица ове врсте – *крв* – односи се на неживу материју, а конгруира са личним глаголским обликом, који у саставу има радни глаголски придев, те разликује род, што видимо на основу наставка за облик *-ла*. Наравно, и помоћни глагол у склопу перфекта конгруира са именицом у броју (и лицу).

Последњи пример – *со* – наизглед делује да се завршава на вокал, али је у питању гласовна промена преласка Л у О, тако да је третирамо као именицу која се (коренски) завршава на сугласник. Са њом конгруира показна заменица која стоји у акузативу једнине женског рода.

Реченице на немачком су следеће:

15. Die große Liebe von Romeo und Juliet wird nie vergessen werden.
16. Blut tropfte von seiner Stirn.
17. Gib mir bitte dieses Salz von dem Tisch.

Именица *Liebe* је женског рода, што закључујемо на основу наставака из мешовите деклинације (одређени члан + придев + именица), према којој видимо да је члан за женски род *die*, а наставак на придеву *-е*. Помоћни глагол *wird* слаже се са именицом у броју (и лицу), а лексички део овог глаголског облика има инфинитивну форму.

Именица *Blut* је у немачком средњег рода, али нема морфолошких индикација у конкретној реченици, с обзиром на то да именица једино конгруира са глаголом у броју (и лицу).

У трећој реченици, именица *Salz* уз себе има детерминатор, тј. показну заменицу *dieses*, чији наставак *-es* указује да је реч о средњем роду једнине, а контекст реченице показује да је у питању акузатив (номинатив и акузатив једнине средњег рода јаке деклинације су хомоморфни).

Од све три именице, само прва је и у немачком и у српском женског рода, а друге две су у немачком средњег, а у српском женског рода. Ова (не)поклапања наводе нас на претпоставку о могућем позитивном, односно негативном трансферу. Поред трансфера, очекујемо и придруживање ових именица категорији именица мушког рода које се завршавају на сугласник.

Резултати су показали различите одговоре, у зависности и од различитих фактора и услова везаних за појединог испитаника, или за грубље подељене групе. У првом примеру већина испитаника није грешила у конгруирању именице са придевом и трпним глаголским придевом, мада су готово сви (осим два испитаника рођених у Швајцарској и двојице старије браће из Аустрије) грешила у употреби падежа, а и користила је показну заменицу као превод одређеног члана:

18. Та велика љубав од Ромео и Јулија неће никад да буде заборављена.

Најстарији од тројице браће не само да је употребио адекватан падеж (генитив), већ је футур градио уз помоћ инфинитива, што нам говори да је у његовом српском било доста утицаја мајчиног говора, која је из Дубровника.

Испитаници који јесу грешили у конгруирању јесу само млађи брат Д. К. (11) из Аустрије, као и четворо испитаника из Немачке (11–17), а све четворо немају никакво формално образовање на српском. Реченицу су овако преводили:

19. Велики љубав од Ромео и Јулија никад не буде заборављен.
(Д. К, 11)

20. Велики љубав од Ромео и Јулија неће да буде заборављен.
(испитаници из Немачке)

Треба напоменути да нико од ових испитаника није знао ову лексему на почетку, па су, након што им је речена, вођени логиком да су именице на сугласник у српском мушког рода, тако и конгруирали придеве уз њу. Од њих, испитаник из Аустрије ипак показује најслабију флуентност, јер греша у конструкцији пасивног футура првог, а такође смо потврдили да је систем рода у његовом српском генерализован по принципу: именице на сугласник → мушки род, након што је у необавезном говору рекао следећу реченицу:

„Не могу да кажем тај реч”, што се односило на његову немогућност да преведе *die Liebe* на српски.

Док је конгруенција првог примера била показатељ позитивног трансфера, или просто (не)познавања граматичких карактеристика дате лексеме, друга два примера били су потврда и негативног трансфера и генерализације о роду именица у српском.

Поново су само најфлуентнији испитаници, и то искључиво они са формалним образовањем (неки од испитаника из Немачке и Аустрије) потпуно тачно конгруирали именицу *крв* са глаголом у перфекту, као и именицу *со* са показном заменицом, а међу њима су опет сви осим најстаријег брата из Аустрије грешили у употреби предлога *и/* или падежа:

21. Крв је капљала од/са његово чело.

22. Дај ми, молим те, ту со од/са сто.

Мада нас тренутно не интересује падежни систем говорника наследних језика, можемо уочити да то не зависи само од природе наследног језичког варијетета који слушају у околини, већ у великој мери од трансфера и недостатка школског учења.

Симултани и секвенцијални испитаници из Швајцарске, иако спадају у флуентније испитанике, грешили су у конгруирању, али не због трансфера, већ због генерализације. То што су именицу *љубав* исправно конгруирали, а *крв* и *со* нису, говори нам да показују одлике монолингвалне деце, јер су грешке баш на овим двама именицама

⁹ Ову одлику нисмо приписивали дијалекатским карактеристикама, јер је само хомоморфна са обликом који се јавља у ПТ дијалекту, где је показној заменици у женском роду природата партикула (*maj*), а именица је и даље женског рода (*maj lena реч*). Опет, није реч ни о истим падежним формама, јер да је испитаникова синтагма заиста одраз дијалекта, била би у акузативној форми: *туј реч*.

честе код деце, али и одраслих којима је српски матерњи. Ствар је само тога колико су на формални начин усвојили граматичке карактеристике ових изузетака. Њихови одговори гласили су овако (са истим падежним грешкама као и код претходних):

23. Крв је капљао од/са чело.

24. Дај ми, молим те, тај со од/са сто.¹⁰

Преостали, мање флуентни говорници, тј. Д. К. (11) и К. К. (14, која јесте похађала српски у школи) из Аустрије, као и четири испитаника из Немачке без школског учења српског, конгруирали су именицу *со* са конгруентним речима исто као и испитаници из Швајцарске (као да је именица мушког рода). Међутим, направили су негативни трансфер код именице *крв*, конгруирајући је као именицу средњег рода:

25. Крв је капљало од/ са чело.

Наше тумачење тога зашто се трансфер јавио у овој речи, а не и код именице *со*, јесте зато што је овим испитаницима лексема *крв* била непозната док им је нисмо открили, те су само аутоматски, без размишљања, глагол конгруирали са понуђеном речју на основу знања о томе да је у немачком она средњег рода, а да је у српском наставак за облик средњег рода радног глаголског придева *-ло*. Наше је мишљење да нису имали довољно времена да направе генерализацију, за коју верујемо да постоји у њиховом морфолошком систему српског језика, на основу тога како су конгруирали друге именице, а између осталог и саму именицу *со*, која се већ усталила у њиховом лексичком и морфолошком систему као именица мушког рода.

Такође, иако се именица *со* у својој номинативној форми у једнини завршава на вокал *о*, што је могло да наведе на генерализацију другог типа: све именице на вокал *о* су средњег рода, то се није догодило ни код једног испитаника. Наше мишљење је да је то због тога што сви испитаници имају знање о томе да има и именица мушког рода на *-о* у српском, а и свим испитаницима је реч била позната од раније, те су сви имали подељене морфолошке представе (једни су знали да је изузетак, а други су је сврстали у именице мушког рода).

¹⁰ Ни овај пример не третирамо као одлику дијалекта, из истих разлога као и за пример *тај реч*.

Закључак

Именице женског рода на *-a* сви испитаници конгруирали су добро са детерминатором и глаголом, није било трансфера код непоклапања рода именице у два језика, јер је код свих постојало генерално правило да су именице на *-a* у српском (углавном) женског рода. Трансфер се једино јављао у елипси именице *соба*, када су мање флуентни придеве стављали у облик средњег рода једнине.

У категорији именица женског рода на сугласник, само изразито флуентни испитаници нису показивали одлике генерализације, а сви остали су их сврставали у именице мушког рода и тако конгруирали. Још мање флуентни су код именице *крв* правили негативни трансфер из немачког и конгруирали је као именицу средњег рода.

Испитанике можемо поделити на флуентније и мање флуентне (према Polinsky 2008, Polinski & Kagan 2007), те ће код ових првих систем именица на сугласник и на вокал *a* бити следећи:

- *именице које се завршавају на сугласник су или мушког или женског рода;*
- *именице које се завршавају на -a су женског или мушког рода (разликовање природног и граматичког рода).*

Код мање флуентних испитаника систем је овакав:

- *именице које се завршавају на сугласник су мушког или средњег рода;*
- *именице које се завршавају на -a су женског рода.*

Литература

- Montrul S. (2002): *Incomplete acquisition and attrition of Spanish tense/aspect distinctions in adult bilinguals*. Bilingualism: Language and Cognition, 7, 1–18.
- Montrul S. (2008): *Incomplete acquisition in bilingualism. Re-examining the age factor*. Amsterdam: John Benjamins.
- Montrul S. (2010): *Current Issues in Heritage Language Acquisition*. Annual Review of Applied Linguistics. 30: 3–23.
- Polinsky M. (2008): *Gender under incomplete acquisition: Heritage speakers' knowledge of noun categorization*. Heritage Language Journal. 6 (1): 40–71.
- Polinsky M, Kagan O. (2007): *Heritage languages: In the 'wild' and in the classroom*. Language and Linguistics Compass. 1 (5): 368–395.
- Schachter J. (1974): *AN ERROR IN ERROR ANALYSIS*. Language Learning, 24: 205–214.
- Valdés G. (2000): *The teaching of heritage languages: an introduction for Slavic-teaching professionals. The learning and teaching of Slavic languages and cultures*, Olga Kagan and Benjamin Rifkin (eds.), 375–403.

CATEGORY OF FEMALE GENDER NOUNS IN SERBIAN AS HERITAGE LANGUAGE WITH GERMAN AS DOMINANT LANGUAGE

Ana Krstic
Faculty of Philosophy
University of Nis
anakrsticka94@gmail.com

Abstract

The subject of this research is the agreement of feminine nouns in Serbian as a heritage language in Serbian children in Germany, Austria and Switzerland, i.e. the German-speaking countries. In this paper we look at the feminine nouns ending in *a* in which grammatical and natural genders coincide. We expect few errors in translation, since the ending is typical of the feminine nouns. We also observe feminine nouns ending in consonants and we expect errors in the agreement, since the ending is a typical marker for masculine nouns.

All the respondents agreed feminine nouns ending in *a* with determiners and verbs well. There was no transfer in the case of incompatibility of the nouns' gender in the two languages, since there was a general rule that those nouns were (mostly) feminine in Serbian.

In the category of feminine nouns ending in consonants, only the fluent respondents avoided generalization, and all the others classified these nouns as masculine nouns and thus made errors.

Keywords: heritage language, Serbian language, German language, female gender category, agreement

SOCIJALNE DISTANCE PREMA HOMOSEKSUALNIM, BISEKSUALNIM I TRANS OSOBAMA

Ana Keleman i Lana Lugonja

Studijski program Psihologija i Laboratorija za eksperimentalnu
psihologiju – LEP-BL,

Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci
anakeleman@gmail.com; lanalugonja7@gmail.com

Čak i ako se zanemare debate o distinkciji između pola i roda, o broju specifičnih rodnih i seksualnih identiteta i orijentacija i njihovom složenom odnosu sa mentalnim zdravljem, moderno društvo zagovara slobodu izražavanja i opredjeljenja. Predrasude prema osobama iz tzv. LGBT populacije i dalje postoje, ali javno izražavanje rodnih i seksualnih identiteta je generalno postalo prihvatljivije. Pošto je nivo predrasuda prema LGBT populaciji slabo ispitana problematika na BHS govornom području, cilj istraživanja bio je utvrđivanje stepena socijalne distance prema gay i biseksualnim osobama ženskog (Ž) i muškog (M) pola i osobama koje su izvršile tranziciju iz muškog u ženski (M-Ž) i ženskog u muški (Ž-M) rod. Uzorak je obuhvatio 445 ispitanika iz BiH, uzrasnog raspona 18–30 godina. Dobi-jeni redoslijed socijalnih distanci, počevši od najviše, jeste: M-Ž trans, Ž-M trans, gay M, biseksualni M, gay Ž i biseksualne Ž. Iako su uglavnom visoko interkorelirane, visine distanci su se značajno razlikovale između sebe. Sva individualna poređenja visina distanci, osim gay-biseksualni M i gay-biseksualne Ž, bila su značajno različita, uglavnom u intervalu nižih efekata. Sve distance su blago opadale s porastom nivoa obrazovanja, a tri najviše distance su bile blago više kod muškaraca. Rezultati su u skladu s tezom o generalnim, međusobno povezanim predrasudama prema LGBT populaciji, ali istovremeno ukazuju i na postojanje različitih nivoa u intenzitetima distanci prema individualnim rodno-seksualnim manjinama.

Ključne riječi: socijalna distanca, seksualni identitet, rodni identitet, LGBT

UVOD

U posljednje vrijeme prisutne su debate o biološkoj i socijalno-konstrukcionističkoj prirodi i distinkciji između pola i roda i načinu upotrebe ovih riječi prilikom označavanja identiteta i pripadnosti (npr., Gentile, 1993; Haig, 2004; Prince, 2005; Thompson, 1989; Udry, 1994). Isto tako, postoje debate o binarnoj prirodi pola/roda i o broju rodno-seksualnih identiteta (npr., Callis, 2014; Galupo, Ramirez, & Pulice-Farrow, 2017; Richards et al., 2016). Mnogo je rečeno i napisano i o relaciji ovih identiteta sa različitim shvatanjima i aspektima mentalnog zdravlja (Balsam, Beauchaine, Mickey, & Rothblum, 2005; King et al., 2003; Meyer, 2003; Mustanski, Garofalo, & Emerson, 2010; Scandurra et al., 2018). Čak i ako se sva ova pitanja ostave po strani, sloboda javnog izražavanja rodno-seksualnih identiteta i pravo na nediskriminaciju po tom osnovu predstavljaju integralni trend modernog društva, iako su ove slobode i prava još uvijek daleko od potpuno ostvarenih.

Pored biološke odrednice na koju se misli kada se kaže pol, veliki dio čovjekovog života određen je i njegovim seksualnim identitetom, koji ne mora nužno da bude u skladu sa biološkim polom na tradicionalan način. Seksualni identitet se može posmatrati kroz tri instance: 1) rod, kao lično osjećanje osobe po pitanju sopstvenog pola (Green, 1974), 2) socijalna očekivanja, koja se odnose na kulturalne odrednice i očekivanja zavisno od biološkog pola (Shively & Cecco, 1977) i 3) seksualna orijentacija, koju Američka psihološka asocijacija – APA definiše kao obrazac emocionalne, romantične i/ili seksualne privlačnosti prema muškarcima, ženama ili prema oba pola (APA, 2008). Polovinom prošlog vijeka Kinsey i saradnici (Kinsey, Pomeroy, & Martin, 1948/1998; Kinsey, Pomeroy, Martin, & Gebhard, 1953/1998) su vrlo upečatljivo demonstrirali da se seksualna privlačnost distribuira na kontinuumu koji na krajnjim polovima ima ekskluzivnu privlačnost ka suprotnom polu – heteroseksualnost, odnosno ekskluzivnu privlačnost ka istom polu – homoseksualnost, uz veći broj vrijednosti između, koje podrazumijevaju nekakav omjer privlačnosti i ka istom i ka suprotnom polu, odnosno – biseksualnost (Weinberg, Williams, & Pryor, 1995). Postoje i još kompleksnija shvatanja, poput npr. panseksualizma, heterofleksibilnosti i drugih (Callis, 2014; Galupo et al., 2017).

Transseksualizam je izraz koji se upotrebljava da se definiše osjećanje neprijatnosti i nepripadnosti prema svom biološkom polu, i vrlo često se termin upotrebljava kada se govori o osobama koje žive i prihvataju norme koje su karakteristične za suprotan biološki pol (Valentine, 2007). Time

se, u slučaju transseksualnih osoba, kao odrednica roda uzima suprotan pol od biološkog. Ovakav odnos roda i pola direktno utiče i na socijalna očekivanja, kao instancu seksualnog identiteta. Društveno-kulturne norme određuju i ulogu i shvatanje žene i muškarca, shodno čemu društvo pojedincu nameće i očekivanja u pogledu ponašanja i prihvatanja normi koje su namijenje njegovom biološkom polu (npr., Levesque, 2011). Zbog odstupanja od takvih očekivanja, transseksualne osobe su vrlo često meta rodne segregacije. Tipičan primjer normi koje direktno utiču na transseksualne osobe je postojanje muškog i ženskog toaleta na javnim mjestima (Herman, 2013).

Uz uvažavanje da postoje razlike u shvatanjima i broju relevantnih rodno-seksualnih identiteta, ovaj rad se fokusira na transseksualnost/transrodnost, te homoseksualnost i biseksualnost, kao reprezentе neheteroseksualnih orijentacija, odnosno identiteta.

Predrasude i rodno-seksualni identitet

Iako pravni akti o ljudskim pravima nominalno štite i obezbjeđuju prava osoba čiji seksualni identitet spada u manjinske, činjenica je da slučajevi sistemskog kršenja ovakvih odredbi i dalje postoje (Mršević, 2007). Sam termin predrasude prema seksualnom identitetu obuhvata negativne stavove i njihovo ispoljavanje prema pojedincu, bazirane isključivo na osnovu seksualnog identiteta tog pojedinca (Herek, 2007). Potrebno je napraviti distinkciju između predrasuda usmjerenih na transrodne osobe od predrasuda koje obuhvataju negativne stavove prema seksualnoj orijentaciji (heteroseksualnosti, homoseksualnosti, biseksualnosti). Ovakva distinkcija nije nužan pokazatelj da spomenute vrste predrasuda ne zavise jedna od druge. Razlike na koje je ukazano ne znače da osoba koja je homofobična neće nužno biti bez predrasuda prema transseksualncima i obratno, jer nalazi pokazuju pozitivne korelacije između skala koje mjere transfobiju i homofobiju (Nagoshi et al., 2008). Podjela predrasuda unutar seksualnih identiteta je indukovala pitanje o različitim stepenima negativnih stavova koji potencijalno postoje prema pripadnicima LGBT zajednice. Studije o negativnim stavovima prema seksualnim identitetima većinski su se bazirale na provjeri stepena predrasuda u zavisnosti od pola osobe iz ciljane grupe i/ili pola procjenjivača. Tako postoje nalazi koji pokazuju da su socijalne distance više prema homoseksualnim (Gentry, 1987), odnosno homoseksualnim i biseksualnim (Herek, 2002) osobama koje su istog pola kao i

procjenjivač, kao i nalazi koji pokazuju da su negativni stavovi prema gay muškarcima izraženiji kod muških ispitanika u odnosu na ženske, dok ne postoje polne razlike u visini negativnih stavova prema gay ženama (Kite & Whitley Jr, 1996). Noviji nalazi sa našeg govornog područja ukazuju na viši stepen homofobije kod muških ispitanika (Živanović, Đokić, Lazarević, Orlić, & Bjekić, 2014). Negativnim stavovima prema biseksualnim osobama su takođe izraženiji kod muških ispitanika (Dodge et al., 2016). Viši stepen izraženosti predrasuda i distanci prema seksualnim manjinama kod mušaraca ukazuje na mogućnost da su, za razliku od žena, muškarci više investirani u održavanje kulturalne odrednice pola, te da teže da održe kvalitete koje su tradicionalno vezane za muški pol (Herek, 1986).

Iako se predrasude na osnovu seksualnog identiteta često globalizuju kao negativna osjećanja i stavovi prema svakom od oblika „nenormativnog“ rodno-seksualnog identiteta, studije su pokazale da postoje razlike u stepenu izraženosti predrasuda. Tako su npr. negativni stavovi prema biseksualnim osobama ženskog pola manje izraženi nego negativni stavovi prema biseksualnim osobama muškog pola (Dodge et al., 2016). Leitenberg i Slavin (1983) su, u studiji rađenoj sa ciljem da utvrdi razlike u stepenu predrasuda prema transseksualnim i homoseksualnim osobama, pokazali da su predrasude prema transseksualnim osobama manje. Čini se da se situacija sa vremenom promijenila, te danas mnogi autori ukazuju na činjenicu da su trans osobe potencijalno još snažnije diskriminisane u odnosu na gay osobe i da predstavljaju jednu od najomraženijih marginalizovanih grupa uopšte (Bauer et al., 2009; Nagoshi et al., 2008).

Socijalne distance

Kao mjera stepena predrasuda prema grupama i pojedincima, najčešće pripadnicima etničkih grupa, tipično se koristi skala socijalne distance (Weaver, 2008). Pojam socijalno se odnosi na stepen razmišljanja i osjećanja kojom osobe doživljavaju druge grupe i pojedince; shodno tome, skala socijalne distance mjeri spremnost da se sa datim osobama uđe u prisni kontakt različite vrste (Weaver, 2008). Bogardusova skala opisuje niz veza (bračni odnos, prijateljstvo, poslovni odnos, državljani, turista, suživot u gradu, izbacivanje osobe iz države) koju osoba može da uspostavi sa pripadnikom određene grupe i time ispituje stepen bliskosti koji može biti ostvaren (Geisinger, 2010). Kritike upućene na račun skale se većinski odnose na probleme modaliteta između nivoa prisnosti, gdje razmaci

između različitih nivoa nisu identični. Bez obzira na nedostatke, originalna Bogardusova skala (npr., Geisinger, 2010; Wark & Galliher, 2007; Weaver, 2008) i njene raznovrsne modifikacije predstavljaju široko rasprostranjen instrument za ispitivanje preferencija/distanci prema različitim grupama ljudi (npr., Gentry, 1987; Miholjčić & Subotić, 2016).

Cilj istraživanja

Kako je, uz mali broj izuzetaka (npr., Živanović et al., 2014), nivo predrasuda prema pripadnicima LGBT populacije slabo ispitana problematika na BHS govornom području, cilj studije je utvrditi u kojoj mjeri postoje razlike u socijalnoj distanci prema pripadnicima različitih rodno-seksualnih grupacija, odnosno manjina iz LGBT¹ populacije na uzorku ispitanika iz BiH. Istraživanjem se želi utvrditi razlika u stepenu intenziteta distanci između samih grupa koje se ocjenjuju, kao i stepen međusobne povezanosti tih distanci. Imajući u vidu prethodno navedene studije o razlikama u predrasudama prema pripadnicima transseksualne rodne identifikacije i neheteroseksualnih orijentacija, moguće je očekivati povišene distance prema osobama koje su izvršile tranziciju iz jednog roda u drugi, uz intenzitet koji će biti najmanje ekvivalentan, a potencijalno i veći u odnosu na distance prema gay osobama (Bauer et al., 2009; Nagoshi et al., 2008). Moguće je i načelno pretpostaviti da će muški ispitanici pokazivati u globalu veće distance prema svakoj ili većini grupa (Dodge et al., 2016; Kite & Whitley Jr, 1996; Živanović et al., 2014), kao i da će distance prema biseksualnim osobama ženskog pola biti niže u odnosu na distance prema biseksualnim osobama muškog pola (Dodge et al., 2016).

MATERIJAL I METODE

Uzorak

Uzorak čine 445 prigodnim putem prikupljena ispitanika iz BiH (85.2% iz Republike Srpske), uzrasnog raspona između 18 i 30 ($M=23.46$; $SD=3.74$) godina. Uzorak je ujednačen po polu (50.8% žene). Nešto manje

¹ Iako se nerijetko govori i o LGBTIQ (Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Intersex, and Questioning) populaciji, posljednja dva dijela akronima nisu uključena u istraživanje, zbog teškoće sa operacionalizacijom/formulacijom ovih, na našem govorno-kulturnom području, relativno nepoznatih odrednica.

od pola uzorka pripada studentskoj populaciji (43.1%), dok ostatak mahom sačinjavaju ispitanici sa završenom srednjom školom (33.7%) i višom školom ili fakultetom (13.9%). Velika većina ispitanika (92.2%) deklariše se kao isključivo heteroseksualna.

Instrumenti

Modifikovana skala socijalne distance. Izvorna Bogardusova skala (npr., Geisinger, 2010; Wark & Galliher, 2007; Weaver, 2008) mjeri sedam nivoa uz pomoć kojih se određuje prisnost odnosno distanca ispitanika prema drugim etničkim grupama. U ovom istraživanju korištena je namjenski modifikovana Bogardusova skala, specifično formulisana tako da ispituje prisnost, odnosno distancu prema ljudima različitih rodno-seksualnih identiteta. Modifikovane verzije skala socijalne distance nisu neuobičajene kada je riječ o ispitivanju distanci prema grupama specifičnih karakteristika, za koje izvorna verzija skale nije prikladna (npr., Gentry, 1987; Miholjčić & Subotić, 2016). Distance u ovom istraživanju mjerene su u odnosu na sljedećih šest grupa/kategorija rodno-seksualnih manjina: „muškarcima koji su postali žene“ (transseksualne osobe), „ženama koje su postale muškarci“ (transseksualne osobe), gay/homoseksualnim osobama muškog pola, gay/homoseksualnim osobama ženskog pola² i biseksualnim osobama muškog i ženskog pola. Stepen distance je ispitivan uz pomoć osam tvrdnji koje se odnose na različite vrste hipotetskih interakcija. Tvrdnje su bile sljedeće: 1) „Pristao/la bih da uđem u bračni odnos ili da meni bliska osoba uđe u bračni odnos.“; 2) „Pristao/la bih da budemo prijatelji.“; 3) „Pristao/la bih da žive u mojoj državi.“; 4) „Pristao/la bih da posjete moju državu kao turisti.“; 5) „Pristao/la bih da žive u mom gradu.“; 6) „Pristao/la bih da radim sa njima u istoj firmi.“; 7) „Pristao/la bih da budu moje komšije (tj. da živimo u istoj ulici).“; 8) „Izbacio/la bih ih sve iz moje države.“

Ispitanici su na svaku tvrdnju odgovarali po principu tačno-netačno. Tvrdnje su sabrane u jedinstveni skor za svaku od kategorija posebno. Operacionalizacija distanci u jedinstvene skorove za date grupe je

2 Simplifikacije radi, riječ „gay“ korištena je u formulaciji stavki za označavanje i žena i muškaraca homoseksualne orijentacije, ali je uvijek navođena u paru sa riječju „homoseksualan“, tj. korištena je formulacija „gay/homoseksualne osobe“. U nastavku ovog tekst, riječ „gay“ i „homoseksualan“ korišteni su kao sinonimi prilikom označavanja istopolne seksualne orijentacije i za muškarce i za žene.

opravdana činjenicom da je većina etabliranih postupaka za utvrđivanje optimalnog broja dimenzija (Subotić, 2013) sugerisala unidimenzionalnost procjena. Prije sabiranja, sve tvrdnje su rekodirane tako da viši ukupni skor označava viši nivo socijalne distance prema datoj grupi. Ukupni skorovi se mogu kretati u intervalu od 0.00 do 8.00.

U kontrolne svrhe pridodata je i procjena distance prema pripadnicima romske populacije (ženama i muškarcima), koristeći identične tvrdnje i proceduru kao i u slučaju procjene distanci za rodno-seksualne manjine.

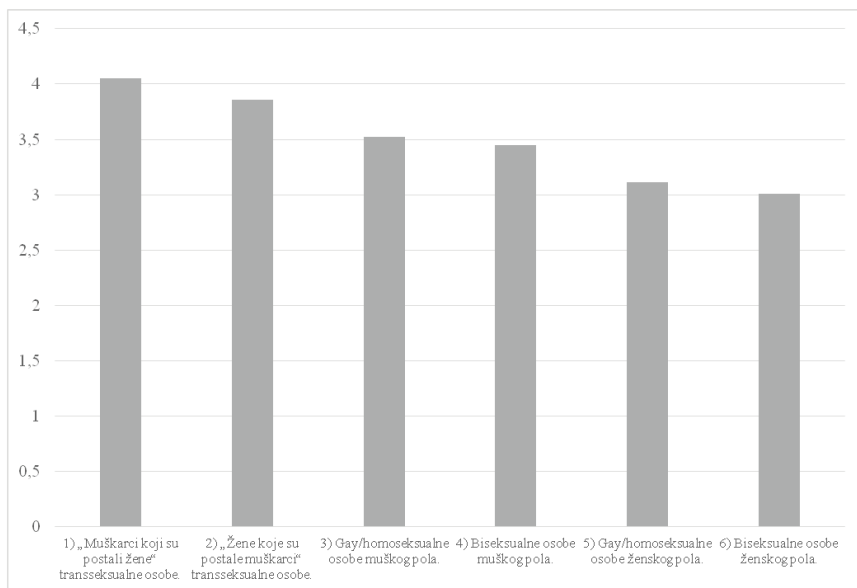
Sociodemografska pitanja i samoprocjena seksualne orijentacije. U sklopu upitnika su postavljena i konvencionalna pitanja o demografskim podacima ispitanika (pol, uzrast, obrazovanje). Postavljen je i upit o samoprocijenjenoj seksualnoj orijentaciji ispitanika, mjereno putem Kinsey skale (Kinsey, Pomeroy, & Marti, 1948/1998; Kinsey, Pomeroy, Martin, & Gebhard, 1953/1998), koja predstavlja jednoajtemsku mjeru kojom ispitanici iskazuju svoju seksualnu orijentaciju na sedmostepenom kontinuumu koji se kreće od isključive heteroseksualnosti, do isključive homoseksualnosti. Skala podrazumijeva i dodatnu, osmu opciju, koja se odnosi na aseksualnost/neseksualnost.

Postupak

Ispitanici su na pitanja odgovarali putem anonimne papir-olovka upitničke baterije, koja je obuhvatala sve ranije opisane mjere. Dio ispitanika je na pitanja odgovarao samostalno, uz naknadno dostavljanje ispunjenih upitnika istraživačima, dok je dio ispitanika (primarno iz studentskog poduzorka) upitničke baterije ispunjavao u grupnom okruženju, u okviru redovnih predavanja ili vježbi na fakultetu. Vrijeme ispunjavanja upitnika nije striktno ograničavano ili mjereno.

REZULTATI I DISKUSIJA

Intenziteti socijalnih distanci prema šest kategorija rodno-seksualnih identiteta upoređeni su između sebe uz pomoć Fridmanovog neparametrijskog testa za zavisna mjerenja (uz Kendallov W test, kao mjeru veličine efekta). Dobijen je statistički značajan efekt, koji ukazuje da se, u globalu govoreći, distance između sebe razlikuju: $\chi^2(445)=196.37$, $p<.001$, $W=.088$. Prikazi visina individualnih distanci (prosječni rangovi) dati su na Slici 1.

Slika 1. Prosječni rangovi socijalnih distanci prema osobama različitih rodno-seksualnih identiteta. Aritmetičke sredine socijalnih distanci su, redom: 3.91 ($SD=2.97$), 3.38 ($SD=2.78$), 3.12 ($SD=2.80$), 3.11 ($SD=2.75$), 2.69 ($SD=2.68$), 2.61 ($SD=2.63$).

Distance su najviše prema transseksualnim osobama, pri čemu je distanca prema osobama koje su izvršile tranziciju iz muškog u ženski rod izraženija od distance prema osobama koje su izvršile tranziciji iz ženskog u muški rod. Činjenica da su distance prema transseksualnim osobama najizraženije ne iznenađuje. Transseksualnost je, naročito ako govorimo o tranziciji koja uključuje operativne zahvate, rjeđa i, uslovno govoreći, novija manifestacija od biseksualnosti i homoseksualnosti; kao takva, ona uz sebe vjerovatno još uvijek nosi veću „šok vrijednost“ u odnosu na već donekle socijalno uobičajene manifestacije homoseksualnosti i biseksualnosti (naročito ako govorimo iz perspektive društva u BiH, gdje su sve ove stvari potencijalno još uvijek mnogo veći tabu u odnosu na većinu tzv. zapadnih zemalja). Osim toga, u literaturi (npr., Smith, McPherson, & Smith-Lovin, 2014) je dobro opisan fenomen homofilije, koji je, uslovno govoreći, polarni opozit socijalne distance i podrazumijeva da akteri sličnih karakteristika (npr. sličnog uzrasta, nivoa obrazovanja, rase itd.) imaju nešto veću tendenciju da se češće povezuju u odnosu na aktere različitih karakteristika. Od svih šest rodno-seksualnih identiteta, transseksualnost

manifestno vjerovatno najviše „odudara od norme“, odnosno doživljava se kao najrazličitija. Homoseksualne i biseksualne osobe, iako iskazuju seksualnu privlačnost koja odstupa od heteronormativne većine, i dalje zadržavaju svoj biološki pol, dok se, u slučaju trans osoba, mijenja kompletna polno-rodna osnova. Treba naglasiti i da su distance prema osobama koje su izvršile tranziciju iz muškog, odnosno ženskog pola bile nešto izraženije u slučaju muških procjenjivača/ispitanika (rang-korelacije s muškim polom iznose, redom: $p=.205$, $p<.001$ i $p=.156$, $p<.001$; korelacije se ne mijenjaju ni ako se iskontroliše seksualna orijentacija ispitanika).

Nakon distanci prema trans osobama, sljedeće po intenzitetu su distance prema osobama muškog pola koje su gay, odnosno biseksualne orijentacije, dok su najniže distance prema osobama ženskog pola koje su gay, odnosno biseksualne orijentacije. Ovaj nalaz je utoliko interesantniji zbog toga što se, izuzev distance prema gay muškarcima, koja je nešto izraženija kod procjenjivača koji su muškog pola (rang-korelacija ove distance s muškim polom iznosi: $p=.186$, $p<.001$; korelacija se ne mijenja ni ako se iskontroliše seksualna orijentacija ispitanika), visine posljednje tri distance ne razlikuju u zavisnosti od pola procjenjivača. Pojedini nalazi iz zapadnih kultura pokazuju da su socijalne distance prema homoseksualnim osobama izraženije ako su procjenjivač i (hipotetska) gay osoba, prema kojoj se mjeri distanca, istog pola, tj. heteroseksualni muškarci imaju nešto višu distancu prema gay muškarcima, heteroseksualne žene imaju nešto višu distancu prema gay ženama (Gentry, 1987). U ovom istraživanju, distanca muških ispitanika je viša prema gay muškarcima, dok su distance i žena i muškaraca prema gay ženama slične, što je u skladu s nekim ranijim metaanalitičkim nalazima (Kite & Whitley Jr, 1996). Distance prema biseksualnim ženama su niže u odnosu na distance prema biseksualnim muškarcima (Dodge et al., 2016), takođe nevezano za pol ispitanika/procjenjivača. Zapravo, uočljiv je efekt da su distance prema neheteroseksualnim muškarcima (bilo gay ili biseksualnim) generalno više nego prema neheteroseksualnim ženama (bilo gay ili biseksualnim). Ovaj zaključak je podržan i nalazima prikazanim u Tabeli 1, koji pokazuju razlike između individualnih parova distanci koje su ispitane serijom Wilcoxonovih Z post hoc testova. Utvrđeno je da su sve distance statistički značajno različite, osim u slučaju poređenja distanci prema gej i biseksualnim osobama muškog pola kao i prema gej i homoseksualnim osobama ženskog pola.

Iz Tabele 1 je takođe uočljivo da su sve distance uglavnom vrlo visoko povezane (p kolona), tj. postoji relativno visoka vjerovatnoća da će osoba koja iskazuje visoku distancu prema bilo kojoj od šest rodno-seksual-

nih identitetskih grupa iskazivati visoke distance i prema preostalim grupama. Istovremeno, činjenica da se visine svih distanci osim dvije između sebe značajno razlikuju, pri čemu su efekti tih razlika uglavnom nižeg do umjerenog intenziteta ($|r|$ kolona), ukazuje da nije opravdano govoriti o ekvivalentnim nivoima distanci. Drugim riječima, rezultati su u skladu s tezom o generalnim, međusobno povezanim predrasudama prema LGBT populaciji (Nagoshi et al., 2008), ali istovremeno ukazuju i na postojanje različitih nivoa u intenzitetima distanci prema individualnim rodno-seksualnim manjinama.

Treba istaći i da su sve distance pokazivale određenu tendenciju pada sa porastom nivoa obrazovanja ispitanika (rang-korelacije su, redom: 1): $\rho = -.167, p < .001$; 2): $\rho = -.180, p < .001$; 3): $\rho = -.168, p < .001$; 4): $\rho = -.105, p = .027$; 5): $\rho = -.156, p < .001$; 6): $\rho = -.112, p = .018$).

Tabela 1. *Individualna poređenja (post hoc kontrasti) socijalnih distanci*

Kontrasti	Z	P	$ r $	ρ
1-2	-4.62	<.001	.22	.75
1-3	-6.67	<.001	.32	.71
1-4	-6.85	<.001	.32	.66
1-5	-8.53	<.001	.40	.46
1-6	-9.20	<.001	.44	.51
2-3	-3.62	<.001	.17	.81
2-4	-3.26	.001	.15	.78
2-5	-7.39	<.001	.35	.67
2-6	-7.59	<.001	.36	.65
3-4	-0.12	.908	.01	.83
3-5	-5.71	<.001	.27	.77
3-6	-6.18	<.001	.29	.72
4-5	-4.47	<.001	.21	.68
4-6	-5.54	<.001	.26	.71
5-6	-0.64	.523	.03	.74

Legenda: Z – Wilcoxonov statistik; p – nivo statističke značajnosti Z statistika; $|r|$ - mjera veličine efekta individualnog kontrasta; ρ – rang-korelacija individualnih parova distanci (svi $p < .001$)

Pitanje koje se prirodno nameće jeste i: „Koliko su utvrđene distance prema rodno-seksualnim manjinama zapravo visoke?“ Činjenica je da ne postoje BiH (ili bilo koje druge) norme za socijalne distance mjerene putem ovdje korištene modifikacije skale socijalne distance. Zbog toga su, u komparativne svrhe, u istraživanje uključene i procjene distanci prema Romima, koji tipično važe za socijalno marginalizovanu etničku skupinu, u odnosu na koju se, na našim prostorima, bilježe visoke socijalne i etničke distance (npr., Miladinović, 2008). Upotrebom iste modifikovane skale socijalne distance koja je korištena za procjene rodno-seksualnih manjina, utvrđene su sljedeće prosječne vrijednosti socijalne distance za žene, odnosno muškarce romske nacionalnosti: $M=1.91$ ($SD=2.06$) i $M=1.98$ ($SD=1.97$). Kako između ove dvije procjene postoji vrlo mala razlika ($Z=-2.03$, $p=.043$, $|r|= .10$), pojednostavljenja radi, distance za žene i muškarce Rome su objedinjene u zajedničku prosječnu distancu prema Romima: $M=1.95$ ($SD=1.94$). Potom je utvrđena razlika vrijednosti ove objedinjene distance u odnosu na distance prema šest rodno-seksualnih manjina. Rezultati su prikazani u Tabeli 2.

Tabela 2. *Razlike između socijalnih distanci prema Romima u odnosu na distance prema rodno-seksualnim manjinama*

Poređenja distance prema Romima u odnosu na:	<i>Z</i>	<i>p</i>	$ r $
1) „Muškarce koji su postali žene“ transseksualne osobe.	-11.93	<.001	.57
2) „Žene koje su postale muškarci“ transseksualne osobe.	-10.13	<.001	.48
3) Gay/homoseksualne osobe muškog pola.	-8.43	<.001	.40
4) Biseksualne osobe muškog pola.	-8.85	<.001	.42
5) Gay/homoseksualne osobe ženskog pola.	-4.84	<.001	.23
6) Biseksualne osobe ženskog pola.	-4.54	<.001	.22

Legenda: *Z* – Wilcoxonov statistik; *p* – nivo statističke značajnosti *Z* statistika; $|r|$ - mjera veličine efekta za dato poređenje.

Socijalne distance prema Romima su statistički značajno niže u odnosu na svih šest distanci prema rodno-seksualnim manjinama. Intenziteti ovih razlika variraju u rasponu od niskih (u odnosu na gay i biseksualne osobe ženskog pola), preko umjerenih (u odnosu na gay i biseksualne osobe muškog pola i osobe koje su izvršile tranziciju iz ženskog u muški rod), do visokih (u odnosu na trans osobe koje su izvršile tranziciju iz muškog u ženski rod). Izraženo u procentima, distanca prema biseksualnim ženama (koja je najniža od svih šest kompariranih rodno-seksualnih grupa) viša je u odnosu na prosječnu distancu prema Romima za 34.1%. Distanca prema osobama koje su izvršile tranziciju iz muškog u ženski rod (koja je najviša od svih šest kompariranih rodno-seksualnih grupa), viša je u odnosu na prosječnu distancu prema Romima za čak 100.6%. Drugim riječima, u odnosu na tipično visoko marginalizovane Rome, rodno-seksualne manjine dobijaju osjetno više skorove socijalnih distanci. Međutim, istovremeno treba imati u vidu da u odnosu na raspon skale modifikovane socijalne distance, čiji teorijski maksimum iznosi 8, prosjeci svih zabilježenih distanci ostaju u donjoj polovini mogućeg raspona skorova, uključujući i pojedinačno najvišu distancu iz istraživanja (prema osobama koje su izvršile tranziciju iz muškog u ženski rod), koja iznosi 3.91.

ZAKLJUČAK

Rezultati ovog istraživanja pružaju preliminarni uvid u stepen socijalnih distanci prema rodno-seksualnim manjinama, iz ugla gledanja stanovnika Republike Srpske/BiH. Distance su, posmatrane u relativnom odnosu, najizraženije prema trans osobama, najmanje su izražene prema ženama neheteroseksualne orijentacije, dok se muškarci neheteroseksualne orijentacije nalaze između. Komparativnog navoda radi, sve distance prema rodno-seksualnim manjinama su značajno izraženije u odnosu na distance prema Romima, sa skorovima koji su višu u rasponu od 34.1% do 100.6%, ali uz opasku da vrijednosti svih distanci ostaju unutar donje polovine mogućeg raspona skale socijalne distance. Iako su distance prema rodno-seksualnim manjinama uglavnom visoko interkorelirane, što ukazuje na to da su predrasude prema pripadnicima LGBT populacije vjerovatno generalizovanog karaktera, između individualnih distanci postoje značajne razlike, odnosno nivoi u intenzitetima.

LITERATURA

- American Psychological Association. (2008). Answers to your questions: For a better understanding of sexual orientation and homosexuality. Washington, DC: Author. Retrieved from www.apa.org/topics/lgbt/orientation.pdf
- Balsam, K. F., Beauchaine, T. P., Mickey, R. M., & Rothblum, E. D. (2005). Mental health of lesbian, gay, bisexual, and heterosexual siblings: effects of gender, sexual orientation, and family. *Journal of Abnormal Psychology, 114*(3), 471.
- Bauer, G. R., Hammond, R., Travers, R., Kaay, M., Hohenadel, K. M., & Boyce, M. (2009). "I don't think this is theoretical; this is our lives": how erasure impacts health care for transgender people. *Journal of the Association of Nurses in AIDS Care, 20*(5), 348–361.
- Callis, A. S. (2014). Bisexual, pansexual, queer: Non-binary identities and the sexual borderlands. *Sexualities, 17*(1-2), 63– 80.
- Dodge, B., Herbenick, D., Friedman, M. R., Schick, V., Fu, T. C. J., Bostwick, W., ... & Sandfort, T. G. (2016). Attitudes toward bisexual men and women among a nationally representative probability sample of adults in the United States. *PloS One, 11*(10), e0164430.
- Galupo, M. P., Ramirez, J. L., & Pulice-Farrow, L. (2017). "Regardless of their gender": Descriptions of sexual identity among bisexual, pansexual, and queer identified individuals. *Journal of Bisexuality, 17*(1), 108–124.
- Geisinger, K. F. (2010). Bogardus social distance scale. In I. Weiner, & W. E. Craighead (Eds.), *Corsini encyclopedia of psychology* (4th ed.) (p. 246). New York, NY: Wiley.
- Gentile, D. A. (1993). Just what are sex and gender, anyway? A call for a new terminological standard. *Psychological Science, 4*(2), 120–122.
- Gentry, C. S. (1987). Social distance regarding male and female homosexuals. *The Journal of Social Psychology, 127*(2), 199 –208.
- Green, R. (1974). *Sexual identity conflict in children and adults*. New York, NY: Basic Books.
- Haig, D. (2004). The inexorable rise of gender and the decline of sex: Social change in academic titles, 1945–2001. *Archives of Sexual Behavior, 33*(2), 87–96.
- Herek, G. M. (1986). On heterosexual masculinity: Some psychical consequences of the social construction of gender and sexuality. *American Behavioral Scientist, 29*(5), 563–577.

- Herek, G. M. (2002). Heterosexuals' attitudes toward bisexual men and women in the United States. *Journal of Sex Research*, 39(4), 264–274.
- Herek, G. M. (2004). Beyond “homophobia”: Thinking about sexual prejudice and stigma in the twenty-first century. *Sexuality Research & Social Policy*, 1(2), 6–24.
- Herman, J. L. (2013). Gendered restrooms and minority stress: The public regulation of gender and its impact on transgender people's lives. *Journal of Public Management & Social Policy*, 19(1), 65–80.
- King, M., McKeown, E., Warner, J., Ramsay, A., Johnson, K., Cort, C., ... & Davidson, O. (2003). Mental health and quality of life of gay men and lesbians in England and Wales: controlled, cross-sectional study. *The British Journal of Psychiatry*, 183(6), 552–558.
- Kinsey, A. C., Pomeroy, W. B., & Martin, C. E. (1998). *Sexual behavior in the human male*. Bloomington, IN: Indiana University Press. (Original work published 1941)
- Kinsey, A. C., Pomeroy, W. B., Martin, C. E., & Gebhard, P. H. (1998). *Sexual behavior in the human female*. Bloomington, IN: Indiana University Press. (Original work published 1953)
- Kite, M. E., & Whitley Jr, B. E. (1996). Sex differences in attitudes toward homosexual persons, behaviors, and civil rights a meta-analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(4), 336–353.
- Leitenberg, H., & Slavin, L. (1983). Comparison of attitudes toward transsexuality and homosexuality. *Archives of Sexual Behavior*, 12(4), 337–346.
- Levesque R. J. R. (2011). Sex roles and gender roles. In R. J. R. Levesque (Ed.), *Encyclopedia of adolescence* (p. 2622) New York, NY: Springer.
- Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129(5), 674.
- Miholjčić, D., & Subotić, S. (2016, novembar). *Socijalna distanca prema osobama koje žive s HIV-om u BiH*. Rad prezentovan na konferenciji Banjalučki novembarski susreti 2016. (sekcija za psihologiju), Banjaluka, BiH.
- Miladinović, S. (2008). Etnička i socijalna distanca prema Romima. *Sociološki pregled*, 42(3), 417–437.
- Mršević, Z. (2007). Ljudska prava i seksualna orijentacija. U M. Rašević & Z. Mršević (Ur.), *Pomeramo granice* (pp. 187-204). Beograd, RS: Institut društvenih nauka.
- Mustanski, B. S., Garofalo, R., & Emerson, E. M. (2010). Mental health

- disorders, psychological distress, and suicidality in a diverse sample of lesbian, gay, bisexual, and transgender youths. *American Journal of Public Health*, 100(12), 2426–2432.
- Nagoshi, J. L., Adams, K. A., Terrell, H. K., Hill, E. D., Brzuzy, S., & Nagoshi, C. T. (2008). Gender differences in correlates of homophobia and transphobia. *Sex Roles*, 59(7-8), 521.
- Prince, V. (2005). Sex vs. gender. *International Journal of Transgenderism*, 8(4), 29–32.
- Richards, C., Bouman, W. P., Seal, L., Barker, M. J., Nieder, T. O., & T'Sjoen, G. (2016). Non-binary or genderqueer genders. *International Review of Psychiatry*, 28(1), 95–102.
- Scandurra, C., Boichichio, V., Amodeo, A. L., Esposito, C., Valerio, P., Maldonato, N. M., ... & Vitelli, R. (2018). Internalized transphobia, resilience, and mental health: Applying the psychological mediation framework to italian transgender individuals. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(3), 508–527.
- Shively, M. G., & De Cecco, J. P. (1977). Components of sexual identity. *Journal of Homosexuality*, 3(1), 41–48.
- Smith, J. A., McPherson, M., & Smith-Lovin, L. (2014). Social distance in the United States: Sex, race, religion, age, and education homophily among confidants, 1985 to 2004. *American Sociological Review*, 79(3), 432–456.
- Subotić, S. (2013). Pregled metoda za utvrđivanje broja faktora i komponenti (u EFA i PCA). *Primenjena psihologija*, 6(3), 203–229.
- Thompson, D. (1989). The 'sex/gender' distinction: A reconsideration. *Australian Feminist Studies*, 4(10), 23–31.
- Udry, J. R. (1994). The nature of gender. *Demography*, 31(4), 561–573.
- Valentine, D. (2007). *Imagining transgender: An ethnography of a category*. Durham, NC: Duke University Press.
- Wark, C., & Galliher, J. F. (2007). Emory Bogardus and the origins of the social distance scale. *The American Sociologist*, 38(4), 383–395.
- Weaver, C. N. (2008). Social distance as a measure of prejudice among ethnic groups in the United States. *Journal of Applied Social Psychology*, 38(3), 779–795.
- Weinberg, M. S., Williams, C. J., & Pryor, D. W. (1995). *Dual attraction: Understanding bisexuality*. New York, NY: Oxford University Press.
- Živanović, M., Đokić, T., Lazarević, Lj. B., Orlić, A., & Bjekić, J. (2014). Konstrukcija i empirijska provera testa homofobije. *Primenjena psihologija*, 7(4), 581–598.

SOCIAL DISTANCE TOWARDS HOMOSEXUAL, BISEXUAL, AND TRANS INDIVIDUALS

Ana Keleman & Lana Lugonja

Department of Psychology & Laboratory of Experimental Psychology –
LEP-BL, Faculty of Philosophy, University of Banja Luka
anakeleman@gmail.com; lanalugonja7@gmail.com

Even if we ignore the debates about the sex-gender distinction, the number of specific gender and sexual identities and orientations and their complex relationship with mental health, the modern society advocates freedom of expression. Prejudice towards the LGBT population still exists, but publicly expressing gender and sexual identities has generally become more acceptable. Since the level of prejudice against the LGBT population was poorly studied in the BCS language area, the aim of the research was to determine the degree of social distance towards male (M) and female (F) gay and bisexual individuals and male-to-female (M-F) and female-to-male (F-T) transsexual individuals. The sample included 445 participants from Bosnia and Herzegovina, aged 18 to 30. The resulting order of social distances, starting with the highest, is: M-F trans, F-M trans, gay M, bisexual M, gay F, and bisexual F. Although the distances are generally highly intercorrelated, distance intensities differ significantly among themselves. All individual distance intensity comparisons, apart from gay-bisexual M and gay-bisexual F, were significantly different, with mostly lower effect sizes. All the distances slightly decreased with the increase in education levels, and the three highest distances were slightly higher in male participants. The results are in line with the thesis of general, interrelated prejudice towards the LGBT population, but they also indicate the existence of different intensity levels of distances towards individual gender-sexual minorities.

Keywords: social distance, sexual identity, gender identity, LGBT

INSTASELF: KREIRANJE IDENTITETA NA DRUŠTVENIM MREŽAMA, SLUČAJ INSTAGRAMA

Marija Đurđević
Filološki fakultet
Univerzitet u Beogradu
marijadj06@gmail.com

Cilj ovog rada je da istraži načine formiranja identiteta na društvenim mrežama, konkretno na Instagramu, i da pokaže kako se u ovom virtuelnom okruženju podstiču narcističke tendencije korisnika. Zamišljen kao platforma za deljenje vizuelnog sadržaja, Instagram je brzo postao veoma popularna društvena mreža među populacijom mlađom od 35 godina. Promovišući privid povezanosti i vidljivosti, kao i kult hedonizma i neprestanog rada na sebi, Instagram predstavlja plodno tlo za razvoj onoga što je Frojd nazvao sekundarnim narcizmom, kao i onoga što stručnjaci danas nazivaju narcističkim poremećajem ličnosti, a što su Kristofer Laš i Žil Lipovecki primenili na širi društveni plan govoreći o narcističkoj kulturi praznine. U tehnokapitalističkom svetu u kome identitet postaje stvar izbora, savremeni Narcis je neprestano primoran da bira, što ga posledično dovodi u stanje permanentne anksioznosti o kojoj govori Renata Salecl. Naposljetku, ukazaćemo na to kako, u pokušaju da se što više razotkrije ne bi li stvorio i održao svoj naizgled savršeni odraz, korisnik Instagrama ipak nastoji da nešto i prikrije.

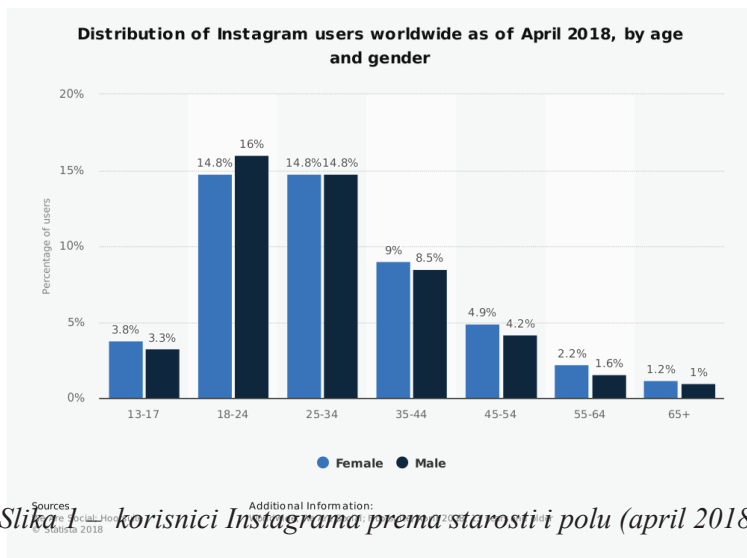
Ključne reči: narcizam, identitet, anksioznost, društvene mreže, Instagram.

Instasfera ili fenomen zvani Instagram

Kada se društvena mreža Instagram pojavila 6. oktobra 2010. godine malo ko je mogao naslutiti popularnost koju će vrlo brzo steći (zvanični sajt ove društvene mreže beleži milion registrovanih korisnika tokom prva dva meseca, broj koji je do septembra prošle godine porastao na 800 miliona).¹ Zamišljen kao platforma za deljenje fotografija i video snimaka, Instagram konstantnim unapređivanjem i uvođenjem novih funkcija (direktne poruke, uključivanje uživo putem videa, Instagram priče, da navedemo samo neke od njih) uspešno zadržava stare i pridobija nove korisnike, kao i oglašivače,

¹ Instagram Our Story <https://instagram-press.com/our-story/> (7.6.2018).

brendove i kompanije. Prednost ove društvene mreže u odnosu na ostale je upravo u njenom sadržaju koji je prevashodno vizuelne prirode. Kako ističe Brajan Holms u članku za magazin *Forbs* od 1. februara ove godine, ljudski mozak brže i efikasnije obrađuje vizuelni materijal, duže ga pamti, jače emocionalno na njega reaguje, te je stoga korisnik spremiji da odgovori na post na Instagramu nego na nekoj drugoj platformi baziranoj na tekstualnom sadržaju.² Prema statističkim podacima iz aprila ove godine, najveći broj korisnika Instagrama pripada populaciji mlađoj od 35 godina (60,5% korisnika je starosti između 18 i 34 godine) pri čemu su oba pola skoro podjednako zastupljena.³

Privlačnost i popularnost platforme kao što je Instagram u eri permissivnog hedonističkog tehnokapitalizma koji ističe kult spektakla, fizičkog izgleda i pseudoindividualizma ne iznenađuju i mogu se takođe dovesti u vezu sa razvojem sve „pametnijih“ uređaja koji omogućuju opštu umre-

² Ryan Holmes, “As Facebook Shifts, Instagram Emerges as a New Home for Brands.” <https://www.forbes.com/sites/ryanholmes/2018/02/01/as-facebook-shifts-instagram-emerges-as-a-new-home-for-brands/2/#157ec92472b2> (7.6.2018).

³ **Distribution of Instagram users worldwide as of April 2018, by age and gender** <https://www.statista.com/statistics/248769/age-distribution-of-worldwide-instagram-users/> (6.6.2018).

ženost i dostupnost sadržaja, stvarajući pri tome iluziju vidljivosti i učestvovanja. U virtualnoj stvarnosti društvenih mreža na kojima je doživljaj primarnih parametara poput vremena i prostora drastično izmenjen, gde je teško zauzeti distancu i biti objektivan, a „[p]akao više ne predstavljaju drugi, nego odsustvo povezanosti sa njima“,⁴ javlja se diskrepancija između oflajn iskustva i njegove onlajn predstave. Filteri su tu da istaknu ne samo najbolje aspekte fotografije, već i korisnika, birajući efekat, on bira kako se prikazuje drugima, a stavljajući odgovarajući hešteg (#) on sebi pripisuje željene karakteristike i svrstava se u podobnu grupu. Želja za dopadanjem i priznavanjem neizostavan je deo Instagram iskustva i artikuliše se kroz opcije „lajk“ i „coment“, a rangiranje se naravno vrši kvantitativno prema broju pratilaca, lajkova i komentara – „individua je na neki način valorizovana brojem prijatelja kojima se može pohvaliti, označiteljem popularnosti koja se ponekad meri performansama: Narcis je sebe počeo da računa preko drugih“.⁵

Poput ostalih društvenih mreža, i Instagram počiva na potrebi svojih korisnika da život podele sa Drugim. Kreirati i održavati predstavu o sebi na Instagramu posao je koji zahteva da se neizostavno bude u trendu, da se neprestano radi na unapređivanju i doterivanju sopstvene ličnosti, pa posledično i slike o njoj, on iziskuje i vreme koje treba posvetiti praćenju drugih korisnika koji se javljaju kao neka vrsta repera prema kojima se pravi izbor materijala koji će biti postavljen, a sve to sa paradoksalnim ciljem da se pokaže koliko smo zapravo isti u svojoj jedinstvenosti. Ovde je posredi sporazumna kolonizacija slobodnog vremena korisnika od strane Instagrama, skopčana sa dokoličarskom utopijom kasnog kapitalizma koje u sprezi mobilišu najrazličitije kulturne i društvene resurse dostupne pojedincu i koriste ih u svrhe konstruisanja i promovisanja jednog idealnog Ja, veštačke tvorevine koja se hrani lajkovima i komentarima i, ogledajući se neprekidno u očima Drugog i njegovoj želji, nastoji da prikrije svaki nedostatak ili pukotinu koji bi mogli ugroziti njenu suverenost.

#narcis: It's SELFie time!

Još je 1979. Kristofer Laš proglasio američku kulturu narcističkom, a imajući u vidu proces globalizacije, pojavu interneta i društvenih mreža, može se sa pravom reći da je savremena kultura prerasla svoj izvorni nar-

⁴ Žil Lipovecki i Žan Seroa, *Globalni ekran. Od filma do smartfona* (Novi Sad: Akademska knjiga, 2013), 16.

⁵ Ibid. 17.

cizam i postala hipernarcistička. U njoj se slobodni, atomizovani pojedinci, nesposobni „da pokažu zanimanje za bilo šta osim za sebe“,⁶ takmiče za moć i bogatstvo koji su izjednačeni sa srećom, a prosečnost i neuspeh se ne praštaju. „Dok javni život, pa čak i privatni, poprima osobine spektakla“⁷ u kome je spontanost ustupila mesto teatralnosti, stvara se varka pripadanja i učestvovanja, svako je pozvan da se uključi ne bi li na taj način održao iluziju o sopstvenom savršenstvu.

Pojam narcizma i narcisoidne ličnosti uveo je na velika vrata u 20. veku niko drugi do Sigmund Frojd. U eseju *O narcizmu* iz 1914. godine on pravi razliku između primarnog i sekundarnog narcizma, pri čemu je primarni narcizam uobičajena pojava u ranoj životnoj fazi svih ljudi u kojoj dolazi do formiranja Ega, dok se sekundarni narcizam odnosi na preusmerenje libidinalne energije u kasnijem životnom periodu sa objekata u spoljnom svetu na Ego, što rezultira smanjenjem interesovanja za spoljni svet i zabludama o sopstvenoj vrednosti i veličini. Takođe, Frojd upravo u ovom radu prvi put pominje Ego Ideal ili Ideal Ego (on ova dva pojma koristi naizmenično da označi istu pojavu, dok će Lakan, na primer, napraviti razliku između njih). Ova struktura (koja će u Frojdivim kasnijim radovima poslužiti za izgradnju koncepta Superega koji će na neki način obuhvatiti i Ideal Ego) predstavlja savršeno Ja, stvoreno na osnovu svesnih i nesvesnih predstava i internalizovanih i idealizovanih modela, poput roditelja, i parametar u odnosu na koji se meri vrednost Ega tokom života, usled čega dolazi do potiskivanja onih aspekata ličnosti koji se ne uklapaju u taj ideal, kao i poricanja osećanja koja bi ga mogla ugroziti. Identifikujući se na taj način sa svojim Ideal Egom, narcisoidna osoba prestaje da pravi razliku između onoga što zapravo jeste i onoga što zamišlja da jeste.⁸

Narcizam je izgleda sa kauča psihoterapeuta proterao razne histerije, opsesije i fobije (Loven i Laš, na primer, beleže porast broja ljudi koji traže stručnu pomoć usled simptoma koji očito ukazuju na narcistički poremećaj ličnosti, pri čemu treba imati u vidu da su obe knjige objavljene početkom osamdesetih godina prošlog veka, ali ipak osnovano pretpostavljamo da u protekle četiri decenije nije došlo do smanjenja ovog trenda i da je problem i dalje prisutan, ako ne i još zastupljeniji). Pozivajući se na Ota Kernberga,

⁶ Kristofer Laš, *Narcistička kultura. Američki život u doba smanjenih očekivanja* (Zagreb: Naprijed, 1986), 99.

⁷ Ibid. 97.

⁸ Alexander Lowen, *Narcissism. Denial of the true self* (New York and London: Macmillan, 1983), 7.

uticajnog psihoanalitičara koji se bavi graničnim poremećajima ličnosti, a prevashodno narcističkom patologijom, Loven daje opštu sliku Narcisa koga, pored fantazija o veličini i značaju, odlikuju i slavljublje, želja za kontrolom i moći, zavisnost od prihvatanja i divljenja drugih, hronična nesigurnost i nezadovoljstvo sobom, kao i svesno ili nesvesno iskorišćavanje drugih usled nedostatka (sa)osećanja i empatije.⁹ Zaljubljen u svoju idealnu sliku, Narcis u stvari nije u stanju da prihvati i zavoli pravog sebe, pa samim tim ni Drugog, pošto umesto ljubavi i intimnosti od njega očekuje aplauz i pohvalu.¹⁰

Vladeta Jerotić kao jedan od kriterijuma koji u psihologiji određuju stepen čovekove zrelosti navodi upravo njegovu sposobnost da voli nekog drugog, a ne samo sebe, „[n]arcističke ličnosti, kada su uopšte u stanju da nekoga vole, ovo čine tako što u partneru vole sebe samog, i to ili sebe iz sadašnjosti, ili sebe iz prošlosti, ili sebe onakvog kakvog bi želeli da steknu u budućnosti“.¹¹ Ovo je u skladu sa paradoksom savremenog trenutka u kome, uprkos sveopštoj umreženosti i neprestanoj komunikaciji, nedostaje prave povezanosti i emocionalno ispunjenih odnosa među ljudima.

U širem kontekstu, narcizam „se podudara s procesom koji je tako usmeren da navodi pojedince da smanjuju emocionalni naboj investiran u javni prostor ili transcendentne sfere i, uporedo, da povećavaju prioritet privatne sfere“.¹² Na taj način javlja se sveopšta društvena i politička obamrlost u kojoj „briga o zdravlju, očuvanje materijalnog položaja, oslobađanje od ‘kompleksa’ [ili] čekanje letovanja” postaju osnovne preokupacije pokazujući da je „moguće da se živi bez ideala, bez transcendentnog cilja“.¹³ Narcistička samoobuzetost reperkutuje se dakle na plan javnog života izazivajući plimu ravnodušnosti. Takođe, „[d]anas prevladava strast življenja za trenutak“.¹⁴ Budući da su veze sa prošlošću i tradicijom pokidane, da se gubi osećaj istorijskog kontinuiteta, a da su prognoze za budućnost neizvesne i nadasve katastrofične, preostaje jedino okretanje sadašnjosti.

Kelner navodi da u današnje vreme koje podstiče kult autentičnosti i hedonizma identitet sve više biva doveden u vezu sa imidžom, izgle-

⁹ Ibid. 6; 47–49; 75.

¹⁰ Ibid. 31.

¹¹ Vladeta Jerotić, *Čovek i njegov identitet* (Beograd: Ars Libri, 2006), 13.

¹² Žil Lipovecki, *Doba praznine. Ogledi o savremenom individualizmu* (Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1987), 12.

¹³ Ibid. 45.

¹⁴ Kristofer Laš, *Narcistička kultura. Američki život u doba smanjenih očekivanja* (Zagreb: Naprijed, 1986), 5.

dom, stilom, dokolicom i potrošnjom.¹⁵ I kao što medijska kultura, prema njegovim rečima, u globalnom svetu „pruža osnovu za stvaranje identiteta, u skladu sa kojom se pojedinci danas uklapaju u savremena tehnokapitalistička društva“,¹⁶ tako i socijalne mreže nude raznovrsnu građu na osnovu koje se digitalni pseudoidentitet može neprestano redefinisati, rekonstruisati i usavršavati. Poput filtera ličnog i društvenog iskustva, one omogućuju odabir sa nepreglednog švedskog stola onih elemenata koji se smatraju poželjnim za izgradnju virtuelnog Ja koja se potom prikazuje široj publici, ali i samome sebi. Na taj način nastaje neka vrsta iluzije koju Drugi, u jednoj vrsti simbiozne veze sa korsnikom, biva pozvan da odobri lajkovima i komentarima potvrdivši time njegovo uverenje da je onakav kakvim se na društvenoj mreži želi predstaviti.

Fenomen selfija javlja se istovremeno i kao pokretač i kao posledica trenda opsednutosti sobom na društvenim mrežama. Reč (a i fenomen koji označava) u široj je upotrebi od 2012, a 2013. izabrana je za reč godine od strane Oksfordskog rečnika „zato što je zabeležen izrazit porast učestalosti upotrebe ove lekseme, a uvećava se i broj tvorenica u engleskom jeziku koje nastaju od ove reči kao motivne“.¹⁷ Tako sada, pored osnovne verzije selfija koju je osoba napravila svojim mobilnim uređajem, postoji i „helfi“ na kome je u fokusu kosa, potom „pelfi“ koji uključuje i ljubimca, „relfi“ kao selfi sa partnerom ili „velfi“ kojim se beleži momenat sa treninga.¹⁸ Bilo u svom osnovnom ili unapređenom obliku, spontan ili napravljen da tako deluje, selfi nastavlja da dominira Instagram profilima kao osnovni pokazatelj narcističke prirode savremene kulture u kojoj je postalo nezamislivo ne zabeležiti na ovaj način neku društvenu (ali i izrazito privatnu) aktivnost. But first, let me take a selfie...

Homo tremens – savremeni postidentiteti i problem anksioznosti

Frojd je anksioznost ili strepnju definisao kao stanje iščekivanja opa-

¹⁵ Daglas Kelner, *Medijska kultura. Studije kulture, identitet i politika između modernizma i postmodernizma* (Beograd: CLIO, 2004), 15; 384; 402.

¹⁶ Ibid. 5.

¹⁷ Rajna Dragičević, „Prilog leksičkom normiranju (na primeru neologizma selfi)“. U *Jezik danas* 3/4 (2015): 1.

¹⁸ Ronan Leonard, "Today is International Selfie Day, here's an A-Z glossary of Selfies from Belfie to Helfie to Pelfie!" <https://irishtechnews.ie/today-is-international-selfie-day-heres-an-a-z-glossary-of-selfies-from-belfie-to-helfie-to-pelfie/> (18.6.2018).

snosti odnosno kao reakciju na opasnost koju bi izazvao gubitak objekta (kastracija i smrt su kod Frojda najvažniji izvori strepnje), pri čemu se kod odraslog čoveka ovo osećanje smatra uzrokom potiskivanja i dovodi se prevashodno u vezu sa Superegom koji prekoreva i kažnjava, pa samim tim i sa osećanjem krivice.¹⁹ Melani Klajn je, nadovezujući se na Frojda, govorila kako je anksioznost zapravo strah od života po sebi.²⁰

Anksioznost koju oseća savremeni pojedinac, prema rečima Renate Salecl, prouzrokovana je nesigurnošću i nestabilnošću, ali ne toliko ekonomskom i političkom koliko onom koja se tiče njegovog identiteta i nemogućnosti da pronade odgovarajuće smernice u njegovoj (re)izgradnji.²¹ Spoljni neprijatelj koji je izazivao osećaj strepnje u periodu Hladnog rata, tokom sedamdesetih i osamdesetih biva zamenjen opasnostima koje prete iznutra,²² da bi se danas ta dva izvora strepnje spojila u jedan medijski dirigovan proces u kome svako, ne bi li se dopao sebi i drugima, teži da postane ono što zapravo jeste, što je izgleda izuzetno teško budući da „ljudi troše mnogo vremena i novca učeći kako da postanu to što jesu“.²³

I dok je „u tradicionalnim društvima identitet osobe bio fiksiran, stabilan i postojan“²⁴ i unapred određen njenom ulogom u široj zajednici, savremeno doba donosi preispitivanje društveno definisanih funkcija i nudi mogućnost samoodređenja, sa čime je saglasan i Vladeta Jerotić ističući čovekovu sve veću slobodu i lični izbor pri izgradnji sopstvenog identiteta koji više nije nešto dato već stvoreno.²⁵ To, međutim, „uvećava i zavisnost od drugih osoba, jer kada su mogućnosti izmene identiteta veće, moraju nas priznati i drugi da bi naš identitet bio društveno odobren i vrednovan“.²⁶

„[M]edijska kultura postala je dominantna sila socijalizacije“, ističe Kelner, „pri čemu njeni likovi i poznate ličnosti zamenjuju porodicu, školu i crkvu u određivanju ukusa, vrednosti i načina mišljenja, stvarajući nove modele identifikacije i rezonantne predstave stila, mode i ponašanja“.²⁷ Međutim, u savremenom dezintegrisanom i fragmentiranom svetu teško je

¹⁹ Renata Salecl, *On Anxiety* (London and New York: Routledge, 2004), 12-13.

²⁰ Ibid. 13.

²¹ Ibid. 30-31.

²² Ibid. 4-5.

²³ Renata Salecl, *Tiranija izbora* (Beograd: Arhipelag, 2014), 6.

²⁴ Daglas Kelner, *Medijska kultura. Studije kulture, identitet i politika između modernizma i postmodernizma* (Beograd: CLIO, 2004), 381.

²⁵ Vladeta Jerotić, *Čovek i njegov identitet* (Beograd: Ars Libri, 2006), 17-21.

²⁶ Daglas Kelner, *Medijska kultura. Studije kulture, identitet i politika između modernizma i postmodernizma* (Beograd: CLIO, 2004), 382.

²⁷ Ibid. 28.

govoriti čak i o dominantnim modelima iz medijske sfere čiji bi se uticaj dao okarakterisati kao globalan. Postavlja se pitanje može li se Madona iz osamdesetih uporediti sa Selenom Gomez kao najpraćenijom osobom na Instagramu danas. Palja, Fisk i Kelner, na primer, govore o Madoni kao moćnoj figuri koja je izvršila jednu vrstu revolucije na svetskoj muzičkoj, kulturnoj i društvenoj sceni, smelo se poigravajući nametnutim obrascima i preokrenuvši utvrđene rodne, klasne, rasne i druge uloge, ona je oličenje pobune i kao takva suprotstavlja se dominantnoj ideologiji koja joj je prvobitno i omogućila da postane megazvezda.²⁸

Selena Gomez kao „kraljica Instagrama“ sa trenutnih 138 miliona pratilaca²⁹ ima moć da vrši uticaj, no ta moć ogleda se prevashodno u usvajanju i promovisanju preovlađujućih trendova, a za njenu privlačnost, pored fizičke lepote, zaslužna je i činjenica da njen uspeh u svetu šou-biznisa predstavlja ostvarenje najsanjanijeg sna, onog američkog. Međutim, u njenoj pojavi, nastupima i muzici nema ničeg subverzivnog, ničeg što bi uzdrimalo, šokiralo ili izazvalo promenu, ona nije revolucionar već produkt i propagator mejnstrim kulture koji podilazi ukusu masa ne zahtevajući od njih (što Madona čini) da budu aktivni stvaraoci značenja, već pasivni primaoci gotovih kodova.

Muzičare, filmske zvezde i ličnosti iz popularne kulture sada na tronu autoriteta smenjuju blogeri, vlogeri, jutjuberi i ostali influenseri koji deluju na mikro pre nego na makro planu podrivajući sa jedne strane ideologiju struktura moći, a sa druge reprodukujući njihove vrednosti (preovlađujuće stilove moguće je artikulirati na jedinstven, sebi svojstven način, ali to ipak svedoči o postojanju određenih dominantnih sila i njihovom uticaju). Dakle, uzori postaju „devojke iz komšiluka“ i „obični ljudi“ koji spretnim manipulacijama dostupnim sadržajem perpetuiraju određene društveno poželjne i medijski oblikovane životne modele ističući da svako, uz malo dorade, može postati najbolja verzija sebe, što će afirmisati i zadovoljavajući broj „folovera“. Jer kad već ažuriramo svoje telefone i aplikacije, zašto ne bismo isto učinili i sa svojim Egom. No, čini se da je zadovoljiti rastuće zahteve Superega i dobiti njegovu afirmaciju ipak malo teže, zbog čega se

²⁸ Camille Paglia, *Sex, Art, and American Culture. Essays* (New York: Vintage Books, 1992), 6–13.

John Fiske, *Reading the Popular* (London and New York: Routledge, 1990), 95–113.

Daglas Kelner, *Medijska kultura. Studije kulture, identitet i politika između modernizma i postmodernizma* (Beograd: CLIO, 2004), 439–487.

²⁹ Selena Gomez Instagram Account <https://www.instagram.com/selenagomez/> (19.6.2018).

tutorijali i knjige za samopomoć množe geometrijskom progresijom, kao uostalom i njihova publika ophrvana osećanjem nedostatnosti.

Suočen sa nepreglednim mogućnostima da bude šta god i kakav god poželi, a bez stožera u vidu „jaki[h] kolektivni[h] označitelj[a] (crkva, nacija, socijalna kasa, religija, politika)“, ³⁰ savremeni umreženi pojedinac je u stanju permanentne anksioznosti jer „[i]zbor na scenu postavlja osećanje silne odgovornosti a to je povezano sa strahom od neuspeha, osećanjem krivice i strepnje da će uslediti žaljenje ukoliko smo načinili pogrešan izbor“. ³¹ I dok marljivo prate najnoviju modu, kozmetičke trendove, medicinske savete, metode za preuređenje doma, tehnike za poboljšanje odnosa, instrukcije kako (još više) zavoleti sebe, narcisoidne ličnosti današnjice se zapravo „plaše da postanu demodirane i zastarele“ nastojeći stoga da „traže svoj identitet u uvek novoj i modernoj odeći, izgledu, stavovima i stilu“. ³² Ali problem sa modom i stilom je što se bez prestanka menjaju, pa je stoga i identitet zasnovan na njima labav i prolazan, zahteva stalno doterivanje i unapređivanje. Za pseudoličnost „bez sintetičkih zakona, bez traganja i želje za koherencijom, u mnogostrukim izlomljenim površinama [Sebe] u difrakciji, kojem je dovoljan jedan klik da bi se definisao“, ³³ izlaza iz začaranog kruga anksioznosti nema.

Pričam ti priču: Instastory

Odnedavno, Instagram je uveo i novu funkciju (preuzetu i modifikovanu sa mreže Snepčet) ³⁴ nazvanu Instastory koja korisnicima daje mogućnost objavljivanja fotografija i kratkih video snimaka koji će njihovim pratiocima biti dostupni narednih 24 sata. Zabeležiti (be)značajan trenutak kao što je ispijanje kafe u renomiranom kafiću ili delić atmosfere iz noćnog kluba nikad nije bilo lakše, naročito uz saznanje da će već sutradan taj stori ustupiti mesto novom, boljem i lepšem, koji će samim tim pridobiti

³⁰ Žil Lipovecki i Žan Seroa, *Globalni ekran. Od filma do smartfona* (Novi Sad: Akademska knjiga, 2013), 18.

³¹ Renata Salecl, *Tiranija izbora* (Beograd: Arhipelag, 2014), 10.

³² Daglas Kelner, *Medijska kultura. Studije kulture, identitet i politika između modernizma i postmodernizma* (Beograd: CLIO, 2004), 436.

³³ Žil Lipovecki i Žan Seroa, *Globalni ekran. Od filma do smartfona* (Novi Sad: Akademska knjiga, 2013), 18.

³⁴ Farhad Manjoo, "Why Instagram Is Becoming Facebook's Next Facebook." <https://www.nytimes.com/2017/04/26/technology/why-instagram-is-becoming-facebooks-next-facebook.html> (15.6.2018).

više „seenova“. Korisnici Instagrama su time i doslovno dobili šansu da ispričaju priču o sebi birajući vreme, mesto i likove, prihvativši pri tom dvostruku ulogu, stvaraoca i slušaoca (odnosno gledaoca) storija. Jer za Narcisa 21. veka konektovanog 24/7 koji živi za priču i priča da bi živeo biti u senci pažnje drugih ravno je društvenoj smrti. Zbog čega je od izuzetne važnosti mudro birati.

Govoreći o izborima koji se nude savremenom čoveku, počevši od odabira proizvoda u radnjama, preko zanimanja i partnera, pa do seksualne orijentacije i identiteta, Renata Salecl upotrebljava termin *tiranija*, neograničenost izbora ne oslobađa već tiraniše, a izbor koji ljudi prave nije slobodan već „veoma sputan onim što smatraju da društvo ceni kao pravi izbor“.³⁵ Ova sloboda izbora „ide ruku pod ruku s pokušajima da se stalno pronalaze nove vrste uživanja“,³⁶ a komentarišući isti problem Jerotić takođe ističe da je ovo sloboda „u kojoj očevidno dominira princip zadovoljstva“.³⁷ Problem se stoga javlja u trenutku kada uživanje postaje imperativ koji se pojedincu nameće spolja, kada nestaje odgađanja i očekivinih zabrana, a zadovoljenje mora biti trenutno. „Postindustrijska kapitalistička ideologija obično tretira individuu kao nekoga za koga uživanje nema ograničenja. Ona je predstavljena kao osoba koja neprestano pomera granice užitka, neprestano zadovoljavajući svoje rastuće želje.“³⁸

Kad društvo, dakle, izda naredbu: „Uživaj!“ ne čudi što sve veći broj ljudi strepi pri donošenju odluke gde, kada, kako i koliko da uživa, strahujući da će ona biti pogrešna. Srećom, tu su društvene mreže da nas podsete da koliko god uživali, to nikada neće biti dovoljno, da uvek može bolje i više, a korisnika Instagrama ništa ne ispunjava toliko kao dovoljan broj pregleda i lajkova koji ukazuju na to da je možda, i samo možda, na dobrom putu da postane istinski srećan, bezmalo onoliko koliko to njegov stori prikazuje. Izloženost pogledu Drugog se pri tom javlja kao bitan faktor jer se u poređenju sa njim preispituje ispravnost izbora i traži potvrda vrednosti. Jer uživanje kao da se nije ni dogodilo ako nema Drugog za čije oči bi bilo prikazano.

I dok je 1983. Žil Lipovecki kritikovao doba praznine, u svojoj novoj knjizi objavljenoj 2007. ističe kako smo iz doba praznine prešli u „doba prezasićenosti, previše svega, preteranosti u svim stvarima“.³⁹ Instagram

³⁵ Renata Salecl, *Tiranija izbora* (Beograd: Arhipelag, 2014), 44.

³⁶ Ibid. 8.

³⁷ Vladeta Jerotić, *Čovek i njegov identitet* (Beograd: Ars Libri, 2006), 140.

³⁸ Renata Salecl, *Tiranija izbora* (Beograd: Arhipelag, 2014), 8.

³⁹ Žil Lipovecki i Žan Seroa, *Globalni ekran. Od filma do smartfona* (Novi Sad:

kultura je upravo kultura ekscesa, kultura u kojoj je sve prenaplašeno ne bi li izazvalo divljenje i zavist, kultura u kojoj se interesovanje brzo javlja i još brže jenjava, a emocionalno investiranje je minimalno ili nepostojeće. Ekran pametnog telefona tako postaje ogledalo savremenom Narcisu koji skrolujući niz svoj Instagram „feed“ svuda nailazi samo na svoj odraz u koji zuri unedogled, „ne toliko što je zadivljen onim što vidi, već što neprestano traži mane, znakove umora, uvenulosti“⁴⁰ koje što pre treba otkloniti.

Umesto zaključka: Šta skrivamo razotkrivajući se?

Logika društvenih mreža je logika razotkrivanja, transparentnosti, izložljivosti. U trci za što veći broj pratilaca i lajkova, svakome je dopušteno da sam odredi granice svoje intime, međutim, mešanje javnog i privatnog u digitalnoj sferi već postaje simptomatično ukazujući na ugroženost ličnog prostora. „Tendencija da se sve deli, sve pokazuje, sve objavljuje, ipak ne ide do kraja: tajne i stid ostaju.“⁴¹ Problem sa savremenom potrošačkom kulturom sofisticiranih tehnologija i instant komunikacije je što je „stvorila ideologiju koja subjekta stavlja pod neprestani pritisak da mora uživati – kako bi otklonila svako osećanje da mu nešto možda nedostaje u životu“.⁴² A upravo je to što mu nedostaje ono što pokušava da sakrije razotkrivajući *najminucioznije detalje svoje svakodnevce*.

Nesigurnost, ranjivost, zebnja, usamljenost, unutrašnja praznina, strah od razočaranja, nemogućnost da se ispune svoja ili tuđa očekivanja i žaljenje zbog toga, ovo su samo neki od aspekata života modernog čoveka o kojima se na društvenim mrežama ne govori. Favorizuju se uspeh, lepota, hedonizam, radost, povezanost sa drugima. Jednom rečju, favorizuje se privid. Zbog toga je Instaself, pseudoidentitet koji pojedinac stvara na Instagramu, tom „egzistencijalnom vakuumu“⁴³ prolazne zaslepljenosti i oduševljenja lišenog autentičnih osećanja i smislene komunikacije, zapravo jedna trivijalna i veštačka konstrukcija, bez dubine, privremena, nestabilna i poražavajuće lažna. Vođen idejama idealnog Ja i permanentnog uživanja,

Akadska knjiga, 2013), 87.

⁴⁰ Kristofer Laš, *Narcistička kultura. Američki život u doba smanjenih očekivanja* (Zagreb: Naprijed, 1986), 103.

⁴¹ Žil Lipovecki i Žan Seroa, *Globalni ekran. Od filma do smartfona* (Novi Sad: Akadska knjiga, 2013), 19.

⁴² Renata Salecl, *Tiranija izbora* (Beograd: Arhipelag, 2014), 60.

⁴³ „Egzistencijalni vakuum“ je metafora Viktora Frankla i jedan od osnovnih pojmova logoterapije – prim. aut.

Instaself se pobožno samousavršava jer „[r]aditi na sebi (na svom telu, karijeri i identitetu) predstavlja konačan imperativ za svakoga ko teži da ne bude isključen iz društvenih mreža“,⁴⁴ i pažljivo bira svestan da „sve u životu postaje pitanje odluka koje treba doneti obazrivo kako bi se dospelo što bliže idealu sreće i samoispunjenja koje društvo propagira“. ⁴⁵

Međutim, kako kaže Renata Salecl, naši lični izbori uopšte nisu lični jer u odsustvu onoga što Lakan naziva Imenom Oca ili Velikim Drugim, koji bi nam ograničio slobodu i nametnuo određene zabrane, mi to činimo sami okrećući se raznim „lajf koučevima“ i influencerima i prepuštajući njima da odaberu umesto nas – na taj način mi „biramo očima drugih“. ⁴⁶ Pomisao da Instagram ima moć da oblikuje odluke koje se tiču toka života njegovih korisnika, poput odabira restorana za večeru⁴⁷ ili destinacije za odmor,⁴⁸ zastrašujuća je u najmanju ruku, ali još više plaši ideja da će ta moć u budućnosti samo rasti utičući, na primer, na izbor partnera, jer ako hrana i letovalište treba da budu „instagramični“ zašto ne bi bila i osoba sa kojom na Instagramu najčešće poziramo?

Šta se krije iza savršenog selfija? Da li, prikazujući se u najboljem mogućem svetlu, svoje strahove i mane skrivamo samo od Drugog ili se i samozavaravamo? Voli li savremeni Narcis sebe koliko njegov Instagram profil tvrdi? Ovo su samo neka od pitanja koja se u ovom trenutku obeleženom primatom društvenih mreža u svim oblastima života neizbežno postavljaju. Izvesno je da su razni Instagrami naša neminovnost i da smo im izloženi hteli to ili ne, ali je takođe jasno da svaki pojedinac ima onu slobodu o kojoj Renata Salecl tako kritički govori, slobodu da izabere, promišljeno i informisano, sadržaje koje će izložiti i one kojima će se izložiti, da se umesto da neguje svoje idealno Ja suoči sa nesavršenim sobom, i da namesto virtuelnih odnosa izabere stvarne u kojima će biti vrednovan i voljen na osnovu onoga što jeste, a ne na osnovu onoga što bi želeo ili trebalo da bude.

⁴⁴ Renata Salecl, *Tiranija izbora* (Beograd: Arhipelag, 2014), 53.

⁴⁵ Ibid. 24.

⁴⁶ Ibid. 45.

⁴⁷ Sarah Lee, "Picture Perfect. How Instagram changed the food we eat." https://www.bbc.com/news/uk-england-london-42012732?intlink_from_url=https://www.bbc.com/news/topics/cm8m1l17ev3t/instagram&link_location=live-reporting-story (15.6.2018)

⁴⁸ Andrew Arnold, "Here's How Much Instagram Likes Influence Millennials' Choice Of Travel Destinations." <https://www.forbes.com/sites/andrewarnold/2018/01/24/heres-how-much-instagram-likes-influence-millennials-choice-of-travel-destinations/#131fe1384eba> (15.6.2018).

Literatura i izvori

- Dragičević, Rajna. „Prilog leksičkom normiranju (na primeru neologizma selfi)“. U *Jezik danas* br. 3/4 (2015): 1–4.
- Fiske, John. *Reading the Popular*. London and New York: Routledge, 1990.
- Freud, Sigmund. “On Narcissism: An Introduction.” In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works*, pp. 67-102. London: Hogarth Press, 1957.
- Jerotić, Vladeta. *Čovek i njegov identitet*. Beograd: Ars Libri, 2006.
- Kelner, Daglas. *Medijska kultura. Studije kulture, identitet i politika između modernizma i postmodernizma*. Beograd: CLIO, 2004.
- Laš, Kristofer. *Narcistička kultura. Američki život u doba smanjenih očekivanja*. Zagreb: Naprijed, 1986.
- Lipovecki, Žil. *Doba praznine. Ogledi o savremenom individualizmu*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1987.
- Lipovecki, Žil, i Žan Seroa. *Globalni ekran. Od filma do smartfona*. Novi Sad: Akademski knjiga, 2013.
- Lowen, Alexander. *Narcissism. Denial of the true self*. New York and London: Macmillan, 1983.
- Paglia, Camille. *Sex, Art, and American Culture. Essays*. New York: Vintage Books, 1992.
- Salecl, Renata. *On Anxiety*. London and New York: Routledge, 2004.
- Salecl, Renata. *Tiranija izbora*. Beograd: Arhipelag, 2014.
- Arnold, Andrew. “Here’s How Much Instagram Likes Influence Millennials’ Choice Of Travel Destinations.” *Forbes*, 24.1.2018. <<https://www.forbes.com/sites/andrewarnold/2018/01/24/heres-how-much-instagram-likes-influence-millennials-choice-of-travel-destinations/#131fe1384eba>> pristupljeno 15.6.2018.
- Distribution of Instagram users worldwide as of April 2018, by age and gender** <<https://www.statista.com/statistics/248769/age-distribution-of-worldwide-instagram-users/>> **pristupljeno 6.6.2018.**
- Holmes, Ryan. “As Facebook Shifts, Instagram Emerges as a New Home for Brands.” *Forbes*, 1.2.2018. <<https://www.forbes.com/sites/ryanholmes/2018/02/01/as-facebook-shifts-instagram-emerges-as-a-new-home-for-brands/2/#157ec92472b2>> pristupljeno 7.6.2018.
- Instagram Our Story <<https://instagram-press.com/our-story/>> pristupljeno

7.6.2018.

Lee, Sarah. "Picture Perfect. How Instagram changed the food we eat." *BBC*, 29.12.2018. <https://www.bbc.com/news/uk-england-london-42012732?intlink_from_url=https://www.bbc.com/news/topics/cm8m1117ev3t/instagram&link_location=live-reporting-story> pristupljeno 15.6.2018.

Leonard, Ronan. "Today is International Selfie Day, here's an A-Z glossary of Selfies from Belfie to Helfie to Pelfie!" *Irish Tech News*, 21.6.2017. <<https://irishtechnews.ie/today-is-international-selfie-day-heres-an-a-z-glossary-of-selfies-from-belfie-to-helfie-to-pelfie/>> pristupljeno 18.6.2018.

Manjoo, Farhad. "Why Instagram Is Becoming Facebook's Next Facebook." *New York Times*, 26.4.2017. <<https://www.nytimes.com/2017/04/26/technology/why-instagram-is-becoming-facebooks-next-facebook.html>> pristupljeno 15.6.2018.

Selena Gomez Instagram Account <<https://www.instagram.com/selenagomez/>> pristupljeno 19.6.2018.

INSTASELF: CREATING IDENTITY ON SOCIAL NETWORKING SITES: INSTAGRAM CASE STUDY

Marija Djurdjevic
Faculty of Philology
University of Belgrade
mariadj05@gmail.com

Abstract

The aim of this paper is to examine the methods of identity formation on social networking sites, Instagram in particular, and to show the ways in which this virtual environment reinforces narcissistic tendencies among its users. Conceived as a visual content sharing platform, Instagram quickly became a rather popular social network among population younger than 35. Promoting a semblance of connectedness and visibility, along with the cult of hedonism and incessant self-improvement, Instagram represents fertile ground for the development of what Freud named secondary narcissism, what experts today call narcissistic personality disorder, and what Christopher Lasch and Gilles Lipovetsky applied to a wider social scale when talking about narcissistic culture of emptiness. In our world of technocapitalism where identity has become a matter of choice, modern Narcissus is constantly forced to choose, which consequently leads to a state of permanent anxiety, according to Renata Salecl. Finally, we will point out how Instagram users, in their attempt to reveal as much as possible so as to create and maintain their seemingly perfect reflections, still intend to hide something.

Keywords: narcissism, identity, anxiety, social media, Instagram

ИНВАЛИДИТЕТ = ИДЕНТИТЕТ (?)

Милица Галић
Филолошки факултет
Универзитет у Бањој Луци
milicamgalic@gmail.com

Апстракт

У ери када свако има право да са својим животом поступа како жели, поставља се питање идентитета као једног од саставних елемената живота. Полазишну претпоставку анализе која је изложена у овом раду представља питање колико смо слободни да радимо шта желимо са својим идентитетом, тачније колико су особе са инвалидитетом слободне да граде свој идентитет на основу свега онога што оне јесу или нису. Управо та потрага за личним идентитетом и трагање за одговором на питање „ко сам ја?“ посматрани су кроз роман Слободана Селенића *Мемоари Пере Богаља*. Посебан акценат стављен је на разлику између размишљања у периоду очајничке потребе да се уклопи међу обичне, условно речено „здраве“ људе и размишљања у периоду „супериорног презира“ према „ногатима“, њиховој култури и свему што тој култури припада.

Кључне ријечи: Слободан Селенић, *Мемоари Пере Богаља*, лица са инвалидитетом, идентитет, криза идентитета

Увод

Циљ овог рада је сагледавање лика особе са инвалидитетом и развојног пута његове личности. При анализи се поставља питање на који начин особе са инвалидитетом граде свој идентитет, те да ли стварање идентитета, и колико, зависи од окружења у којем оне живе и како се боре са прихватањем, то јест неприхватањем окружења. Овај рад је фокусиран на роман *Мемоари Пере Богаља* и на сам лик Пере Богаља, пут који је прешао и трансформације кроз које је прошао док није постао коначна верзија свог ја. Гледано са нешто ширег аспекта, рад ће понудити и сагледавање начина на који се особа са инвалидитетом суочава са трансформацијама кроз које подједнако пролазе и

особе без инвалидитета, те у коликој мјери та истост утиче на њихову аутоперцепцију. Од великог значаја је и постојање, или, у контексту посматраног романа, непостојање адекватне психолошке подршке у свим оним ситуацијама у којима је особама са инвалидитетом она неопходна. Кроз неке ситуације описане у роману уочава се и начин на који особе са инвалидитетом ограничавају саме себе аутодеструктивним одлукама и/или поступцима.

Материјал (извори) и методе

Приликом израде овог рада анализиран је главни лик из романа *Мемоари Пере Богаља* Слободана Селенића. Сагледана су његова резоновања и промјене које су пратиле његово одрастање. Оно што је посебно значајно су све промјене присутне како у његовој аутоперцепцији, тако и у хетероперцепцији, па чак и у начину на који други доживљавају њега. Овај роман пружа могућност да се стечени инвалидитет посматра са више различитих аспеката и да се уочи утицај друштва на начин на који особе са инвалидитетом стварају свој идентитет. Упоредо са ауторефлексијама које Перо Богаљ дијели са Давидом, својим исконструисаним пријатељем, описана су и Перина размишљања о политици, времену у којем живи, промјенама које се дешавају око њега „непомеривог и непроменљивог у свету“. (Селенић, 1999: 57)

Битно је споменути и да је лик Пере Богаља посматран кроз призме више савремених књижевних теорија. Неке од њих су наратологија, гдје је Перо виђен као наратор и фокализатор, затим психоаналитичка критика као основа која се користи како за посматрање опчињености ногама, присутне још од најранијег дјетињства, тако и за посматрање одсуства воље за животом и резигнираности, готово тежње, према смрти, феноменологија, употребљена у сврху посматрања цјелокупности његове трагичне судбине, тачније цијелог феномена трагичног испољеног у једном лику и, на крају, цендер теорија, кроз коју посматрамо Перину сексуалност и све начине на које се она испољава.

Једна од значајних теорија је и теорија инвалидитета (disability theory). Она је пружила могућност сагледавања инвалидитета како са медицинске, тако и са психосоцијалне тачке гледишта. Оваквим приступом проблематици изложеној у књижевном дјелу и лику на којем се та проблематика најбоље уочава и осликава добија се потпунији приказ не толико идентитета, колико прекретница и раскршћа

у животима свих лица са инвалидитетом. У изради овог рада, од посебног значаја је био Том Кох, теоретичар инвалидитета који је дао највећи теоријски допринос када је у питању компензација инвалидитета на неки други начин.

Од изузетне важности је чињеница да управо приступ из више углова, то јест сагледавање истог lika кроз различите објективе, са различитих удаљености и фокусирањем на различите карактерне црте, може да се добије његова цјеловита слика, а самим тим и слика цијелог пута који је прошао стварајући свој идентитет.

Homo sum, humani nihil a me alienum puto

Као полазишну тачку дубинске анализе lika Пера Богаља треба узети неопозиву чињеницу да је Перо, колико год хендикепиран био, људско биће. С тим у вези, сваки његов поступак је људски, иако он жели да његови поступци не буду слични поступцима „ногatih“. Као изузетно битну појединост у сагледавању његовог lika треба навести и чињеницу да Перо, због свог евидентног недостатка, дијели људе на „ногате“ и „безноге“. Од самог почетка романа, видимо Перу у сједећем положају, а кад коначно сазнамо разлог због којег сједи, постаје нам сасвим јасно зашто је баш на тај начин подијелио свијет. Његов инвалидитет му, како дословно, тако и фигуративно, сужава видокруг, а самим тим га и ставља у положај различит од положаја осталих ликова у роману.

Оно што знамо о Пери је да је од раног дјетињства опчињен људским ногама, све због тога што једно од најјаснијих његових сјећања из раног дјетињства вјерно приказује слику његове мајке Танкосаве како пере рубље, да би слика била прекинута сликом ноге његовог оца која израња из чабра као сасвим независан чинилац стварности. Сасвим је јасно како је у уму једног дјетета могла да се развије магична опчињеност том моћном ногом која је, наизглед, обдарена слободном вољом и која ће, нешто касније, постати апстрактни идеал и критеријум по којем се дијеле сви људи на свијету. Битно је нагласити да је већи дио Перине приче испричан ретроспективно, дакле након што су се догађаји одавно збили. Гледано са наратолошке тачке гледишта, овакво ретроспективно причање оставља простор у којем се може створити оквирна, то јест спољашња, и унутрашња прича. У даљем току приче, бива нам испричано прогонство из Фиђеловаца. Том приликом бивамо упознати и са Перином рефлексijом о четири

врсте истине, и о његовом личном Девајтису¹, стаблу које је означило прву прекретницу у његовом животу. Битно је нагласити да одлуку да баш на том мјесту промијени свој живот није донио својевољно, иако је баш ту, у полубудном стању, размишљао о свом постанку и о могућности да у генетском материјалу можда постоји нешто другачије од осталих. Дошао је до закључка да је међу морем сперматозоида који су носили са собом „ногати“ инстинкт баш онај најбржи, од којег је постао он, био један од ријетких, ако не и једини „ногати сперматозоид против ногатости“. У том тренутку почиње бомбардовање, дрво се ломи и Перо остаје без ногу. Након што га Танкосава на леђима донесе у болницу, он упознаје човјека који му, у свега неколико реченица, врло успјешно и живо дочарава сву разлику између хендикепираних и нехендикепираних људи. Тај непознати човјек убрзо умире, али постаје Перина звијезда водилја, имагинарни пријатељ којем Перо даје име Давид и којем прича своја сјећања, без реда, стихијски. Исприча му и фазу свог живота у којој је био „моћни кентаур на точковима“, митско биће, получовјек који, у Перином случају, има точкове као додатак, слијепо обожава Партију и даје јој допринос. У тим тренуцима нам је приказана једна од његових карактеристика из тог периода, а то је да кињи слабије од себе, и то посредно, под изговором да проналази неподобне и преваспитава их, те на тај начин подсвјесно компензује чињеницу да је, у неку руку, и сам слаб. Након тога, услиједи друга прекретница. То је сусрет са Драгом, која, својом појавом, ставом и држањем, у њему буди осјећања која „кентаур на точковима“ до тада није познавао. Драга, у неку руку, постаје његов пројекат. Он на себе преузима задатак да је, из кћерке једног од чланова „владе у избјеглиштву“ која је школована у енглеском колеџу и одрасла слушајући Баха, преваспита и претвори у примјерну чланицу Партије. Због свега тога, она долази у његову кућу, живи са њим и он се полако заљубљује у њу док је упућује у теоријску мисао о социјализму и политици уопште. У једном тренутку, он сазнаје за везу између свог оца и Драге и у њему се дешава трећи, можда и најважнији преокрет у његовом животу. Он тада схвата да је у сваком погледу различит од остатка свијета. Његов круг пријатеља се нагло сужава и своди на тек неколицину људи према којима је равнодушан или у неким тренуцима осјећа извијесно сажалење, а са којима дијели животни простор. Бива принуђен да се ожени Драгом јер је ова остала

¹ У питању је роман *Девајтис* Марије Рођевучине, у којем је испричана прича о људима који су из извјесних разлога били емотивно везани за неко дрво.

трудна са његовим, већ ожењеним, оцем. Он пристаје да се ожени и из заљубљености прелази у сасвим супротно осјећање. Почине да гаји према Драгој тихи презир, у неку руку гађење јер ће добити ногато потомство. Међутим, живот тог потомства завршава релативно брзо, а презир се окреће према Драгиној „ногатој“ прилагодљивости ситуацији и саговорницима. Кад коначно увиди да нема коме да прича своја размишљања, Перо се у потпуности окреће Давидовом духу и прича му. Иако је тај разговор монолог, Перо ипак очекује неку врсту потврде, готово одобрења. Међутим, ни ту нема потпуне утјехе јер се у Периним мислима „сусрећу“ Давид и Горан, Драгино „ногато“ потомство, и један и други као духови чије присуство само Перо осјећа. Након тог сусрета у Периним мислима, Давидов дух престаје да долази, а Перо га упорно чека. Подсвјесно, он чека неког ко ће га саслушати и дати му прилику да коначно разлучи колико свог живота зна из своје личне истине, а колико из „званичне“. Пред сам крај романа, Перо полази очевим стопама, препуштајући се тјелесним уживањима. Да ли је то подсвјесни покушај да буде сличнији оцу, а самим тим и „ногатима“? Ову претпоставку можемо сматрати тачном ако узмемо у обзир и чињеницу да се, на самом крају романа, његова мајка, која је до тада била лик чија је судбина била сасвим потиснута из цијеле приче, објесила, а Перо тек тад према њој показао неке емоције, и то сасвим супротне презиру који је потенцирао кроз цијели роман.

Homo ludens

Према својој дефиницији, *Homo ludens* означава човјека који је заигране природе, који се игра и који цијели живот посматра и доживљава као игру. Дефиницију *Homo ludens*-а дао је Јохан Хузинга, у својој истоименој књизи из 1938. године. Хузинга овдје игру дефинише као примарни и неопходни, али не и довољни услов културе (Хузинга, 1971) У свом посматрању Хузингине књиге, а самим тим и цјелокупног феномена игре, Томас Хенрикс се позива на Диркемов став, према којем су игра и ритуал блиско повезани феномени, и умногоме утичу на идентитет. (Хенрикс, 2006)

Посматрано са нешто ширег аспекта, Перо Богаљ је у дјетињству ријетко кад био заигран, чешће дјечије, готово наивно одушевљен стварима из његовог окружења, док класично, дјетиње играње, бива поменуто свега неколико пута, и то увијек као споредна радња коју

би напустио кад год би се појавило нешто ново и занимљиво. Комплетан концепт *Homo ludens*–a, а самим тим и дјетињства, стављен је у други план највише због чињенице да Перо Богаљ гради свој идентитет како из позиције наратора догађаја који су се, махом, збили у прошлости, тако и фокализатора свог живота и живота људи који га окружују. Будући да је Перо једини наратор, тешко је провјерити његову поузданост, јер не постоји прича неког другог наратора која би могла да потврди или оповргне истинитост цијеле приче коју нам је Перо испричао или бар неких њених дијелова. Придодамо ли овом аксиому оно што сам Перо при почетку романа говори о четири истине и његовој потрази за својом личном истином, онда је више него јасно да читалац неће погријешити ако Периној причи приступи са извјесном дозом резерве. Сам Перо се готово непримјетно пребацује из улоге наратора у првом лицу у улогу наратора у трећем лицу и, у исто вријеме, фокализатора. Као и сви наратори у Селенићевим романима, Перо Богаљ приповиједа о догађајима који су се давно завршили или теже према свом завршетку (Мацура, 2011). Специфичност саме фабуле је што прати ток Периних мисли и сјећања, те самим тим нема прецизно одређен распоред. У неким тренуцима се чини да је Перо добрим дијелом невини посматрач, готово колатерална штета свог живота, што га чини идеалним за улогу фокализатора. Као и код улоге наратора, и улога фокализатора је додијељена само њему. Његова прича је испричана кроз те неповезане, готово набацане догађаје, гледане и проживљене из перспективе особе која има инвалидитет још од дјетињства. Као и у случају непостојања другог наратора, непостојање бар још једног фокализатора намеће се као двосјекли мач. С једне стране, добијамо потпун увид у Перину слику о свијету, док нам је, с друге, онемогућено да видимо како „ногата“ популација види Перу.

Ријетке ситуације у којима Перо заиста посматра свој живот као добро увјежбану улогу у представи, као игру са строго одређеним правилима су, у почетку, оне у којима игра улогу „кентаура на точковима“, како је сам себе назвао, створивши слику себе као митског и за све способног бића, спремног да стави себе на располагање Партији и достизању виших друштвених циљева. Овдје се поставља питање да ли су особе са инвалидитетом уопште у стању да допринесу друштву, ако јесу колико, и, у коначници, могу ли оне у свом том „давању доприноса друштву“ да се занесу и да претјерају. Командовао је групама које су премлаћивале или настојале да „рехабилитују“ све оне

који су по било којем критеријуму, а који је често био само параван за Перину личну антипатију, „застранили“ у односу према Партији и режиму. Онако мален и блијед, командовао је ударним петоркама које су „у влажне и блатњаве ноћи сачекивале и ногама, увек ногама, само ногама по мојој изричитој инструкцији премлаћивале оне који су играли трокинг, носили шарене машинке, кариране кошуље или уске панталоне (Селенић, 1999: 93). Још један примјер томе је ситуација са Бруном Кекићем, чију је сестру Перо јавно осрамотио, због чега је Бруно покушао да се убије. Перо је добио налог да га посјети у болници, али ни тад није пропустио прилику да га пецне и увриједи.

Касније, ситуације у којима показује да је све око њега игра постају све оне ситуације у којима показује да је већ презрео „ногате“, те се пита да ли их је довољно презрео или би његов презир још могао да расте. Било како било, он је своју комуникацију са ногатом популацијом свео на „пристојни минимум“ јер не разумије и не може да буде дио разговора који не садржи теме достојне неке дубље анализе и објашњења (Селенић, 1999) Из овога лако можемо закључити да Перо, упркос свом инвалидитету, гледа на ногате с висока, без могућности/жеље да прихвати њихов систем вриједности и начин размишљања. Због тога он гради свој идентитет на начин којим показује колики је, у ствари, његов презир према „ногатима“ и свему што припада њиховој култури. Важно је напоменути и да је Перо на неки начин „компензовао“ свој физички недостатак тако што је био интелектуално супериоран у односу на све људе из свог окружења. Као подршку овом ставу свакако треба нагласити и став Тома Коха који, у свом тексту из 2001. године сматра, а на основу проведених истраживања, да особе са инвалидитетом на разне начине надокнађују свој инвалидитет. Оно по чему се Перо Богаљ издваја од већине Кохових испитаника је сам начин на који компензује свој недостатак. Према Коху, већи дио његових испитаника, а и особа са инвалидитетом које нису биле дио истраживања, тврди да за њих највећу надокнаду представљају њихове друштвене активности и допринос који дају друштву. Баш у томе видимо врхунац Перине изопштености из свијета „ногатих“. Иако на почетку доприноси Партији и друштву, он у тренутку раскида са „ногатим“ друштвом као најбољи вид компензације свих својих недостатака бира интелектуалну надмоћ и супериорни презир.

Други битан податак је непостојање бар још једног лика са инвалидитетом који би, бар једним дијелом, могао да буде некакав ослонац Пери. Ту је, свакако, Света без увета, али Перо види разлику између

њих, иако су обојица искључени из ногатог друштва. Света без увета је нашао своје мјесто у Танкосавином серклу у кухињи, док Перо Танкосавин серкл сматра серклом људи нижег интелектуалног нивоа, те га изједначава са Милојевим свијетом у којем ни он ни Света без увета нису добродошли. Главна разлика између Пере и Свете без увета је у томе што је Света без увета, без обзира на свој хендикеп, ипак ногат, и самим тим, по Периним критеријумима, интелектуално инфериоран у односу на Перу.

Homo faber²

Анализу дјела умноготе отежава чињеница да се фабуларни и сижејни ток у роману не преклапају, тако да један од догађаја који се дешава при почетку фабуле бива изложен тек негдје на средини сижеа, кад прича већ доста дубоко зађе у другу дијегезу, то јест у ретроспекцију. Оваквим приступом Селенић манипулише својим читаоцима, јер их пушта да већ створе слику о Пери Богаљу, не пруживши им прилику да сазнају како је Перо стекао инвалидитет. На тај начин, могућност читалаца да у потпуности разумију лик Пере Богаља бива смањена, а могућност за осјећање сажаљења сведена на нулу, јер до тог тренутка видимо Перу искључиво као себично биће које сажаљење једноставно не заслужује. Још од кобне улоге фиђеловачког Девајтиса која нам, као што је већ речено, бива исприповиједана негдје око средине сижејног тока романа, иако је фабуларно ближа почетку него средини, у Перином животу се сасвим очекивано поставља питање да ли је идеја о човјеку као ковачу своје судбине у Перином случају уопште могла да буде примијењена, или су Перину судбину кроз цијели његов живот ковали други људи. Да ли је и колико истинито све оно што Перо говори свом површном и преминулом познанику којег је упознао у једном од кључних момената у свом животу? Иако се Перо куне Давиду да га не лаже, и да му говори цијелу истину, поставља се питање истинитости његових најранијих сјећања. Да ли је опчињеност очевом ногом која израња из чабра као сасвим слободан предмет, предмет који је божански надмоћан и наизглед сасвим самосталан, заиста настала управо у оном тренутку кад се сцена израњања одиграла пред дјетињим очима, или је она, услед реакције на трагедију која га је задесила, заузела централно мјесто међу сјећањима? Посматрајући

² Појам „homo faber“ подразумијева филозофски концепт који почива на становишту да је сваки човјек сам ковач своје судбине.

лик Пере Богаља кроз Фројдове психоаналитичке концепте, уочавамо да је Перо, вјероватно као посљедица раних стадијума развоја који, према Фројду, подразумеивају подсвјесну наклоњеност родитељу супротнoг пола, развио негативна осјећања према мајци. Ако у обзир узмемо и тренутак у развоју у којем се дјечаци осјете угроженим од оца, због чега мајка губи централну улогу у њиховим животима, и здружимо га са утиском који је на Перу оставила слика свемоћне ноге која израња из чабра, лако долазимо до закључка да су страх и гађење према мајци само изузетно јак одбрамбени механизам од свемогућег оца који је, подсвјесно, препрека у достизању мајке и, у исто вријеме, такође подсвјесно, представља изузетно јаку потенцијалну опасност.

Остајући и даље на нивоу психоаналитичке критике, важно је нагласити да се Перо у неколико наврата присјећа да је још од најранијих дана, док је још припадао „ногатима“, волио да ризикује сопствени живот верући се по мердевинама са којих би се највјероватније стрмоглавио, само да му је полазило за руком да се довољно дуго извуче из родитељског видног поља. Ту долазимо до још једног, по Фројду јако важног елемента, а то је однос између ероса и танатоса, односно нагона према животу и према смрти. Иако је у човјековој природи жеља за опстанком, жеља за продужењем сопственог трајања кроз продужење врсте, Перо још од најранијег дјетињства промишља о свом настанку и пита се шта је то у људима да их тако неодољиво тјера у живот и даје им снагу да продужавају своју „ногату“ врсту. Занима га да ли је, приликом његовог настанка, најбржи сперматозоид био један од ријетких који је нагињао смрти и носио генетски материјал од којег ће настати особа која ће видјети сав бесмисао у продужавању врсте. Нешто касније, још увијек умом у „ногатој“ фази, сусреће се са првим љубавним разочарењем и тада постаје болно свјестан да се разликује од своје кентаурске сабраће. У том моменту његови поступци су подједнако манифестације бијеса, аутодеструкције, бола и освете. Видјевши свог оца и Драгу у интимном односу, свјестан шта све може да се изроди из тог односа, а будући да сам не жели продужење врсте, он одлучује да физичким болом бар дјелимично угаси онај јачи, емотивни, и да искили бијес на свом полном органу. Прошавши кроз тридесетоминутну освету, умрљану бијесом, сузама, спермом и огорченошћу, која није била онанисање него кињење свог полног органа, Перо полако почиње трезвено да размишља. Иако то на први поглед није уочљиво, Перо се овим поступком добрим дијелом свети и свом оцу као и вези између њега, моћног „кентура на точковима“, и

свог оца. Жели да раскине и посљедњу сличност између њих двојице, јер је разлика између њих већ превише па не види потребу, а ни сврху, да било каква сличност постоји. Захваљујући овом догађају схватио је да он ипак није један од своје „кентаурске ногате сабраће“. Тад закључује да је постао „нешто толико различито од своје кентаурске, ногате сабраће, да сам морао привидно да задржим њихов облик. Да сам постао било шта друго не бих могао да се разликујем од њих.“ (Селенић, 1999: 160).

Ако се још једном вратимо на Фројдову психоанализу, примјетићемо да, у периоду наклоњености родитељу супротног пола, дјечаци осјете страх од оца и подсвјесну пријетњу кастрацијом, те се стога удаљавају од мајке. Овдје имамо ситуацију која је добрим дијелом слична. Драга је, евидентно, наложница Периног оца, те се, Перино „кићење“ сопственог полног органа, осим као раскидање и посљедње везе са оцем, може посматрати као подсвјесна кастрација јер је хтио да узме нешто што припада његовом оцу. Из ове премисе слиједи закључак да је Перо у том тренутку још увијек себе доживљавао као дјечачића, те да ово „кићење“ сопственог полног органа симболички представља и раскид везе са оцем и кажњавање јер је пожелио нешто што припада оцу, али и тренутак у којем он престаје да буде „кентаур на точковима“ и постаје одрасла особа кивна на ногате.

Занимљива је и улога Драге у цијелом том догађају. Иако нам она ништа не говори, Селенић се мајсторски поиграва са оним што Перо види и прича, да му полази за руком да искаже Драгина осјећања и страхове кроз Перу. Занимљиво је да Перо тек накнадно криви Драгу што је постала наложница његовог оца и на тај начин продужила „ногату“ врсту.

У коначници, Перо се потпуно одриче своје способности да продужи људску врсту и мисли како ће све урадити свом полном органу, само „децу са њом правити неће“ (Селенић, 1999: 171). Питање које се ту поставља је да ли је Перо заиста толико огорчен на „ногати“ свијет да не жели да има „ногато“ потомство. Да ли би његово промишљање о потомству било другачије да је и сам један од „ногатих“? С друге стране, постоји и могућност да он у ствари не жели потомство које би, засигурно, задесила иста судбина као њега и његовог оца. Постојала би разлика између његовог потомка и њега, исто онако као што постоји разлика између њега и Милоја, а пошто он врло добро зна какав је осјећај бити различит од свог оца, не жели да буде различит и од потомка.

Homo eroticus

У непосредној вези са човјеком као ствараоцем сопствене судбине је и човјек који на било који начин испољава сексуалност. Иако су у поглављу рада посвећеном управо човјеку који плете конце своје судбине наведени поједини примјери у којима је приказан начин на који Перо Богаљ доживљава своју мушкост, сви они су, на неки начин повезани са његовим одрастањем и стварањем идентитета. У овом поглављу, детаљније ћемо посматрати његову сексуалност у контексту инвалидитета.

У раздобљу ране младости, пјеснички речено у раздобљу наивне, дјечије љубави, он се по први пут сусреће са женским тијелом, иако је и тај сусрет случајан. Емоције се у њему, који је још увијек у фази „кентаура на точковима“ јављају као нешто страно и непознато, али нешто због чега поступа другачије и доноси другачије одлуке. Та емотивна фаза бива нагло прекинута, релативно брзо. Након тог прекида, Перо почиње да доживљава жене као објекте, чак у неким тренуцима пореди намјештај са њима. Штавише, његова сексуалност се ближи обавези, и иде до тачке у којој му отац доводи дјевојке. У Перином односу према њима видимо његову опчињеност њиховим тијелима и како до одређене мјере нагиње садизму. Тај порив му се најчешће јавља након што се однос са Милом заврши и у тим тренуцима он мисли како никад више неће „ни са Милом ни са било којом другом“ (Селенић, 1999: 219). Ако се ипак деси да Перо почне да је вријеђа, Мила зна да треба да оде. Ипак, да није сасвим садиста видимо из тога што му касније буде жао што је повређивао Милу, а баш Мила је показатељ да Перо није сасвим равнодушан и да је у њему, можда, остало још мало оног кентаура с почетка. Мила је та коју он жели, али само зато што она не поставља сувишна питања, не гаде јој се његови „патрљци“, већ их гледа са симпатијом и посвећује им своју пуну пажњу. У прилог овој тврдњи говори и чињеница да сам Перо тврди да се Мила тек приликом свог десетог, петнаестог доласка сјетила да Перо има и полни орган, а не само патрљке.

Homo tragicus

У контексту трагедије lika Пере Богаља неопходно је његово сагледавање у свјетлу феноменолошке критичке мисли. Захваљујући Максy Шлеберу и његовом спису из 1914. године, насловљеном *О*

трагичном и Хегеловој *Феноменологији духа*, можемо у потпуности да сагледамо сву трагедију како лика Пере Богаља тако и трагедију цијелог друштва. Почевши од већ поменуте Перине резигнације и одбојности коју осјећа према комуникацији са „ногатима“ јер из њихових разговора ништа ново не може да се закључи, уочавамо прву трагичну црту његовог лика, а то је немогућност остваривања праве, цјеловите и отворене комуникације са окружењем. Тај проблем вуче своје коријене из Периног става да „није пао с Марса“ па да буде довољно луд да „ногатима“ прича шта мисли. „Ногати су језичави. Ја ћутим“ (Селенић, 1999: 71), мисли Перо и подсвјесно се уљуљкава у своју личну трагедију коју својим размишљањима чини све већом. Разлика постаје непремостива у тренутку кад он престаје да буде „кентаур на точковима“ због разлога који су, изнад свега, емотивне природе. Иако је за њега на почетку живот био опредјељење, највећим дијелом је управо његово окружење криво што је опредјељење за живот замијенио хладном равнодушношћу и мирним чекањем сигурне смрти. Почевши од оца, који је имао тајну везу са дјевојком која је била предмет Периних жеља, преко мајке, која је живјела у неком свом свијету, пуном безначајних, али лијепих ситница, и на крају Горана, несрећног случаја који се водио као његов син, а у ствари му је био брат по оцу. Кривица окружења је највећим дијелом у томе што их Перо доживљава као сасвим различите од себе. Перо мисли да они због своје ногатости не могу да схвате начин на који он размишља.

Перина трагедија се наставља кроз ликове његових родитеља. Иако у већем дијелу романа Перо жели да се разликује од свога оца на сваки начин, на крају романа прихвата његов стил живота и добровољно учествује у оргијању организованом у његову част. С друге стране имамо лик Перине мајке. Од почетка романа, Перо тврди да је не воли, да му се гади, да је бесловесна, укратко, кида сваку везу са њом иако је она увијек бринула о њему. Оно што је занимљиво је да Танкосавином лику не бива посвећена никаква нарочита пажња. Све што сазнајемо о њој је субјективни Перин став. Једина ситуација када видимо да она подузима неку значајну акцију је сцена њеног самоубиства. Тек тада Перо ломи баријеру између својих стварних осјећања и улоге коју игра све вријеме док говори да му се Танкосава гади. На самом крају Перо признаје да је Танкосаву волио, и посљедњи пут је преклиње да га заштити тако што ће га узети себи у мртву утробу. (Селенић, 1999)

Врхунац Перине трагедије се крије у Давиду. Као што је већ поменуто, у питању је Перин случајни познаник из опузенске болнице,

којем је Перо дао име Давид. Објективна истина изложена у роману каже да је Давид умро убрзо након Периног доласка у болницу. С друге стране, у Периној личној истини, Давидов дух, колико год апстрактно звучало, долази и слуша његову причу. Сва трагедија је управо у томе што, иако окружен живим и стварним личностима, он као једину узданицу доживљава случајног познаника, имагинарног Давида. Трагедија је скривена управо у чињеници да Перо доживљава „ногате“ као бића ниже интелигенције, па је, због чињенице да је интелектуално супериоран, увјерен да не би могли да га разумију.

Quis sum?

Ко је, на крају, Перо Богаљ? Неко ко, у једну руку, има изузетно високо мишљење о себи и ко је, с друге стране, свјестан свог хенди-кепа. Сасвим је свјестан да он ноге нема, али је изградио став да он те исте ноге није изгубио, јер се може изгубити само оно чега човјек не жели да се одрекне (Селенић, 1999) Колико је код њега идентитет изједначен са инвалидитетом? Да ли је ту уопште могуће поставити знак једнакости? Перо се не бори против свог инвалидитета, он зна да је другачији. Кључ за препознавање његовог истинског идентитета лежи управо у томе што он, да би се разликовао од своје „кентаурске сабраће“, поставља око себе невидљиве зидове тишине и ћутања. Селенић шаље свог лика на путовање према изградњи коначног идентитета кроз двије етапе, од којих је прва етапа кад је Перо „кентаур на точковима“, сасвим у складу са Хегеловом идејом да је човјек дјеловање, изложеном у *Феноменологији духа*, док у другој етапи Перо постаје потпуно одсуство било каквог дјеловања које би имало неку сврху која није у директној вези са његовим животом. Комбинацијом супериорног интелекта, подсвјесног комплекса због евидентног хендикепа и љубоморе коју осјећа према „ногатима“, а која лагано прераста у исконску мржњу, Перо гради свој идентитет. Лишен је било какве реакције околине на њега, јер се, у свом надменом презиру, оградио од свих њих и свега што би од њих добио само ако затражи.

Закључак

Као коначни закључак намеће се модификација дефиниције дружности као недостатка у нама која, у Перином случају, гласи „Јаство је вишак у другом“. Општа слика особа са инвалидитетом у друштву

је, у највећем броју случајева, негативна, и управо због тога особе са инвалидитетом неријетко сматрају себе мање вриједним. Слично Пери Богаљу, неке од особа са инвалидитетом дођу у фазу да сматрају себе супериорнијим, јер, су, управо због свог недостатка, способне да увиде ствари које су нехендикепираним особама невидљиве ситнице на које не обраћају пажњу. *Мемоари Пери Богаља* и све што је у њима испричано су само слика једне, чешће видљиве, стране медаље. На другој страни су особе са инвалидитетом које у потпуности превазиђу свој инвалидитет и сматрају себе равноправним члановима друштва, без арогантног презира и, у исто вријеме, без сажаљења. Тек тада, кад је прихватила разлике између себе и нехендикепираних особа, особа са инвалидитетом може рећи да је потпуно изградила свој идентитет, да нема свој серкл у коме су само њој слични, да је друштвено биће којем не треба сажаљење, само разумијевање и подршка, што, у крајњој линији, треба свима. „Ја“ особе са инвалидитетом тек тада може да буде идентитет којим би она могла да се поноси.

Литература

- Мацура, С. (2011): *Епитаф затрпима*. Графомарк, Лакташи.
- Кох, Т. (Koch, T.): Disability and difference: balancing social and physical constructions (<https://jme.bmj.com/content/medethics/27/6/370.full.pdf> 01.09.2018.).
- Селенић, С. (1999): *Мемоари Пери Богаља*. Просвета, Београд.
- Хегел, Г. В. Ф. *Феноменологија духа*, 1979 (<http://www.znaci.net/00003/475.pdf> 27.8.2018.).
- Хенрикс, Т. С. (Henricks, T. S.) *Play Reconsidered: Sociological Perspectives on Human Expression*. (https://books.google.ba/books?id=IAq9oHa-6tkC&pg=PA54&lpg=PA54&dq=homo+ludens+durkheim&source=bl&ots=ItmifpY3Cv&sig=hwa2DG3fYqrTofUuSxmY3zTan-I&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewiEk__mg8_dAhUDAcAKHRFbBZUQ6AEwBH0ECAYQAQ#v=onepage&q=%20durkheim&f=false 27.8.2018.).
- Хузинга, Ј. (Huzinga, J.) *Homo Ludens*. (http://creativegames.org.uk/modules/Intro_Game_Studies/Huizinga_homo_ludens_Chapter_Nature_Significance-1949.pdf 01.09.2010).
- Узелац, М., *Феноменологија*. (http://www.uzelac.eu/Knjige/3_MilanUzelac_Fenomenologija.pdf 01.09.2018.).

DISABILITY=IDENTITY (?)

Milica Galic
Faculty of Philology
University of Banja Luka
milicamgalic@gmail.com

Abstract

In this day and age when people are entitled to do with their life what they please, the issue of identity as one of the intrinsic elements of our lives is of great relevance. The basic assumption of this paper's analysis is the question of how truly free we are to do what we please with our identities, i.e. how much freedom the disabled persons actually have to create their identity based on everything they are or they are not. This very quest for discovering one's identity and an attempt to answer the question "Who am I?" are analyzed through Slobodan Selenic's novel *Memoirs of Pera the Cripple*. The focus remains on the difference between how people think when they desperately want to fit in with the common "healthy" people and when they are in the state of "superior contempt" towards them, their culture and everything connected to it.

Keywords: Slobodan Selenic, *Memoirs of Pera the Cripple*, disabled persons, identity, identity crisis

FUNKCIJE I PROBLEMI SAVREMENE PORODICE

Vesna Kovačević
Filozofski fakultet
Univerzitet u Banjoj Luci
vesna.kovacevic94@gmail.com

Sažetak

Autor u ovom radu govori o savremenoj porodici. Rad sadrži definiciju savremene porodice, nastanak savremene porodice i njena osnovna obilježja. Takođe, teorijski su obrađene i predstavljene funkcije savremene porodice kao i problemi u njihovom ostvarivanju. Neke od osnovnih funkcija savremene porodice su: reproduktivna funkcija; ekonomska; funkcija pružanja zaštite, funkcija zabave i razonode i dr. Porodica je društveno-istorijska kategorija, tokom istorije javljale su se promjene u njenoj velični, strukturi, odnosima i funkcijama. Promjene u društvu determinisale su promjene u funkcijama porodice. Savremena porodica se nalazi pred brojnim izazovima.

Pored funkcija, sastavni dio ovog rada čine i problemi savremene porodice. Burne promjene u društvu, brz tehnološki razvoj, demokratizacija odnosa, rast standarda značajno utiču na porodicu. Porodica je suočena sa teškoćama i problemima a neki od njih su sve veći broj razvoda, siromaštvo, nasilje u porodici i dr.

Ključne riječi: porodica, savremena porodica, funkcije, problemi.

UVOD

Najstarija i najvažnija društvena institucija koja zauzima posebno mjesto ne samo u okviru društvene strukture, nego i u razvoju ličnosti čovjeka je porodica. Ona je jedina društvena grupa koju pojedinac ne bira, već je zatiče kao neminovnost (Мандић, 2012). Najveći dio svoga života čovjek provede u porodici, bilo kao dijete ili kasnije kao roditelj. Porodica je jedan od najvažnijih faktora vaspitanja. Zauzima posebno mjesto u životu pojedinca, pojedinac u porodici stiče prva znanja, usvaja vještine i navike i razvija svoje sposobnosti. Pojedinac u porodici realizuje svoje primarne i sekundarne potrebe, usvaja stavove, formira sistem vrijednosti koji će ga

pratiti tokom cijeloga života. Dakle, nesporno je da se u porodici postavlja temelji strukture ličnosti. Porodica je integralni dio društva, društvena tvorevina. U svim društvima porodici je pridavana neprocjenjiva vrijednost, podsticana je, čuvana, vjerovalo se u nju. Smatralo se da blagostanje, opstanak i napredak naroda zavisi od porodice i porodičnog vaspitanja.

Osnovne osobine društva su rast, razvoj, progres, konstantne promjene. Društvo je u svome razvoju doživjelo brojne promjene koje su se značajno odrazile i na porodicu. Porodica je istorijska kategorija i kao takva podložna je promjenama. Prema Ivanu Šijakoviću, porodica je „društvena grupa koja prva osjeti teškoće i krize u društvu, ali i njegov napredak i razvoj“ (Šijaković, 2008, str. 95). Položaj porodice u društvu, njena struktura, porodični odnosi, funkcije porodice pa i sama porodica nalaze se u stalnom procesu promjena. Pašalić-Kreso (2004) ističe da se gotovo sve društvene „slabosti“, promjene i nemoći prelamaju preko društvenih institucija a da je jedna od tih institucija porodica. Savremeno društvo se odlikuje brzim promjenama, nesigurnošću, ubrzanim načinom života, što za posljedicu ima brojne promjene u porodici. Promjene koje karakterišu savremenu porodicu mogu se pozitivno i negativno odraziti na dječiji razvoj. Društveno-ekonomska i politička situacija u savremenom društvu dovodi do stvaranja nestabilne, poremećene i dezintegrisane porodice. Savremena porodica je često ugrožena. Može se reći da se ona nalazi u krizi, pred izazovima. Porodici u savremenom društvu prijeti opasnost da izgubi svoju ulogu i svoje funkcije.

NASTANAK, POJMOVNO ODREĐENJE I OSNOVNA OBLJEŽJA SAVREMENE PORODICE

Porodica je društvena tvorevina koja postoji od onoga trenutka od kada postoji čovjek kao ljudsko biće. Oduvijek je smatrana najvažnijim faktorom u vaspitanju i razvoju mladih generacija. Svoj značaj porodica opravdava time što dijete u njoj „doživljava prve socijalne kontakte, ostvaruje prve ljudske odnose, doživljava njihovu psihološku vrijednost, stiče predstave o svijetu, međuljudskim odnosima, saznaje logiku društvenih odnosa i sagledava svoj položaj u društvu. U njoj se stiču prva znanja, uče vještine, navike i razvijaju sposobnosti“ (Мандић, 1988, str. 381). Cijeli svoj životni vijek čovjek provede u porodici. U njoj se rađa, raste, živi i umire. Porodica se smatra istorijski promjenjivom društvenom grupom (Љубичић, 2012). Razvijala se i mijenjala uporedo sa razvojem društva.

U razvoju porodice izdvajaju se tri važne etape:

1. *tradicionalna porodica*, koja je je karakteristična za rodovsku zajednicu i koja je imala više podvrsta porodice;
2. *patrijarhalna porodica*, koju su označavala dva osnovna obilježja: privatna i klasna svojina. Ekonomsku osnovu porodice koja je bila uglavnom poljoprivredno-zanatlijska činila je privatna svojina;
3. *industrijska ili nuklearna*, osnovno obilježje takve porodice je da je čine samo roditelji i djeca.

Industrijski ili nuklearna ili treći naziv za ovaj tip porodice jeste *savremena porodica*.

Postoji veći broj kriterijuma po kojima se vrši razvrstavanje tipova porodice (generacijska zastupljenost generacija, roditeljska zastupljenost roditelja, socioteritorijalna pripadnost, socioekonomski status, religijska pripadnost, priroda unutrašnjih odnosa i dr.). Najučestaliji kriterijum na osnovu koga se vrši podjela porodice jeste kriterijum prirode unutrašnjih odnosa. Po ovom kriterijumu porodica se dijeli na *patrijarhalnu* i *savremenu*.

Patrijarhalna porodica je nastala pojavom klasnog društva, po uzoru na takozvane „porodične zadruge“. U takvim zadrugama postojao je „vrhunski autoritet“ (lat. pater familias) koji je prema rimskom pravu imao ne samo formalnu vlast već i mogućnost da upravlja životom porodice (Spasojević, 2011). Porodični odnosi u takvoj sredini su pretežno zasnovani na hijerarhijskoj raspodjeli moći između njenih članova. Podjela moći se vrši na osnovu pola i životne dobi. Dominantan je autoritativan stil rukovođenja i vaspitanja koji se manifestuje u primjeni represivnih mjera, kažnjavanju djece i zabranama (Ђорђевић, 1985). Od djece se zahtjeva poslušnost kako prema roditeljima tako i prema starijim članovima porodice. Neuvažavanje dječijih potreba, stavljanje djeteta u drugi plan, vaspitanje uz pomoć zabrana i kazni, sputavanje svake dječije inicijative, samo su neke od karakteristika patrijarhalne porodice. Djeca koja su odgajana u patrijarhalnim porodicama sklonija su formiranju heteronomnog sistema vrijednosti, odnosno prihvatanju procjena i standarda koji ima autoritet umjesto da sami vrše selekciju i formiraju svoje (Golubović, 1981). Od odnosa u porodici i stila porodičnog vaspitanja zavisi da li će se podstaći razvoj samostalnosti kod djeteta. Smatra se da demokratski stil porodičnog vaspitanja i topla atmosfera doprinose formiranju samostalne ličnosti (Мандић, 2012). Dijete se u patrijarhalnoj porodici sputava, zabranjuje mu se da drugačije od autoriteta misli i govori, čime se negativno utiče na

dječiji razvoj. Patrijarhalnom porodicom se smatra ona porodica u kojoj su sačuvana obilježja takve porodice, običaji, vjerovanja, način upravljanja takvim poslovima, u kojoj se poštuje „glava porodice“, otac čija je riječ odlučujuća (Spasojević, 2011). U ovakvoj porodici njeguju se i čuvaju običaji i tradicija sa ciljem prenošenja na mlade. Patrijarhalna porodica je tip porodice koja je zatvorena u sebe zbog čega je udaljena od savremenog života.

Uporedo sa razvojem kapitalističkog društva i industrijske revolucije pod uticajem industrijalizacije, naglog tehnološkog razvoja, rasta standarda, urbanizacije i demokratizacije odnosa nastala je *savremena porodica*. Razvoj savremene porodice pratili su brojni usponi i padovi. Stalno se nalazila pred izazovima na koje je odgovarala „transformacijom svoje strukture, odnosa i funkcija“ (Булатовић, 2012, str. 65). Savremena porodica u svome nazivu sadrži pojam „savremen“. Pojam „savremen“ se koristi kada se želi reći da je nešto novo, u koraku sa vremenom. Kao zamjena za taj pojam često se koristi pojam „moderan“. Međutim, potrebno je biti fleksibilan prilikom razumijevanja značenja ovog pojma. Njime se označavaju sve sadašnje, aktuelne porodice sa njihovim diferenciranjem prema jasnim kriterijumima na osnovu kojih je moguće utvrditi razlike. U stručnoj literaturi mogu se pronaći različite definicije savremene porodice.

Jovan Vukoje (2012) je sagledao savremenu porodicu sa četiri različita stanovišta.

1. Sa *ekonomskog* stanovišta savremena porodica predstavlja porodičnu grupu koja ne posjeduje vlastita sredstva za proizvodnju već se koristi tuđim sredstvima i radi za drugog. U prošlosti porodica je posjedovala ova sredstva i proizvodila samo za sebe i samo onoliko koliko joj je potrebno.
2. Prema *istorijsko-sociološkom* stanovištu savremena porodica je jedna od etapa u razvoju porodice čije su osnovne karakteristike:
 - porodicu čine supružnici i mala djeca nesposobna za rad (dvo-generacijska porodica);
 - osnova za zasnivanje porodice je brak (supružnička ili bračna);
 - brojnost porodice je svedena na najmanju mjeru, odnosno biološku grupu (biološka, prosta, mala, inokosna, nuklearna);
 - i takođe, obilježja savremene porodice su da se temelji na osjećajnim vezama i stvarnoj ravnopravnosti.
3. Sa *pravnog* stanovišta njena obilježja su zasnovana na:
 - pravnoj jednakosti supružnika;
 - na pravnoj zaštiti porodice kao cjeline i zaštiti njenih članova.

4. *Sociološko-političko* stanovište govori o tome da je savremena porodica visoko zaštićena porodica: socijalno, zdravstveno osiguranje, socijalna zaštita u svim segmentima.

Vesna Minić i Tatjana Kompirović smatraju da je savremena porodica „mala nuklearna porodica čiji su članovi uključeni u društveni rad i proizvodnju van porodice, i u kojoj se odnosi među članovima zasnivaju na ravnopravnosti, poštovanju i dubokim osjećajnim vezama“ (Минић, Компировић, 2014, str. 31). Dijete se stavlja u centar, posvećuje mu se pažnja i pruža ljubav. Osnovna obilježja porodice su topla porodična atmosfera, međusobno razumijevanje, čvrste emocionalne veze, uvažavanje i poštovanje članova porodice.

Savremena porodica je zasnovana na emocionalnim vezama, ljubavi, razumijevanju i povjerenju, za razliku od patrijarhalne porodice koja je zasnovana na ekonomskim interesima. Svakodnevno emitovanje pažnje, skladnog odnosa, uzajamne ljubavi i povjerenja najbolje je sredstvo za izgradnju snažne porodice.

Za razliku od patrijarhalne porodice savremena porodica je oslobođena od zatvorenosti u sebe samu. Nisu samo roditelji zaduženi za njegu i vaspitanje djece. U današnje vrijeme roditelji su često zbunjeni, nesigurni, ne znaju ili nisu u mogućnosti da odgovore na sve potrebe svoje djece. Država u svemu tome ne ostaje ravnodušna. Naprotiv, ona se interesuje za vaspitanje mladog naraštaja. Stalo joj je do toga da djeca budu pravilno razvijena i vaspitana. Mnoge svoje funkcije društvo ostvaruje upravo preko porodice. Porodica se izdvaja kao „posrednik između društva i ličnosti nastojeći stvoriti poželjan tip ličnosti kroz proces podsticanja odgovarajućeg društvenog karaktera“ (Грандић, 2001, str. 91). Zbog toga porodici u pomoć priskače društvo i država kako bi svi zajedno stvorili povoljne uslove za pravilnu njegu i vaspitanje djece.

U postmodernom društvu redefinišu se uloge muškarca i žene u pogledu obrazovanja, zaposlenja, ekonomske samostalnosti, karijere i porodice (Milivojević, 2014). Dolazi do promjene položaja žena u društvu. Žene se zapošljavaju i postaju ekonomski nezavisne. Autokratski stil vaspitanja biva zamjenjen demokratskim stilom vaspitanja. Otac gubi vlast, svoju dominantnu ulogu u korist drugih članova porodice. Društveno-ekonomski rast i sve veća demokratizacija u stilu življenja i rada usloveli su promjene u strukturi, funkcionisanju porodica, u porodičnim odnosima. Mijenja se stav prema braku, odnos prema djeci i vaspitanju. Dijete se u savremenoj porodici smatra ravnopravnim članom porodice. U takvoj porodičnoj sredini „dijete je glavni član“ (Минић, Компировић, 2014, str. 31), ono se nalazi

u poziciji subjekta. Roditelji uvažavaju iskazano mišljenje djeteta, njegove sposobnosti i mogućnosti što nije slučaj sa patrijarhalnom porodicom.

Kada bi se savremena porodica razvrstavala prema kriterijumu koji se naziva brojnost djece, onda nju sigurno ne bi svrstali u tip porodice sa troje ili više djece. U odnosu na patrijarhalnu porodicu broj djece u savremenoj porodici je smanjen. To su uglavnom porodice koje čine jedno ili dvoje djece (Spasojević, 2011). Djeca su često usamljena što može ostaviti dalekosežne posljedice po njihov razvoj. Roditelji previše brinu pa stoga stalno nadziru djecu. Vjerujući da čine najbolje, oni sputavaju dijete u svakom pokušaju da samostalno pronade rješenje problema na koga naiđe. Tako u najboljoj namjeri formiraju nesamostalne ličnosti koje nisu naučene da razmišljaju sopstvenom glavom, samostalno donose odluke, da prepoznaju vrijednosti i preuzimaju odgovornost za svoje postupke.

U posljednje vrijeme bračna zajednica traje sve manje. Ovo je jedno od najlošijih obilježja savremene porodice zbog čega se kaže da je u krizi. Razvodi supružnika bez djece nemaju toliko značaj za društvo i porodicu kao oni koji utiču na sudbinu potomstva. Neki od uzroka povećavanja broja razvoda su: slabljenje osjećaja sigurnosti, emocionalna otuđenost, ekonomska nezavisnost, lično nezadovoljstvo i povećana mobilnost. Razvod braka može da završi sklapanjem novog braka, ostajanjem partnera u braku isključivo zbog djece ili ekonomske zavisnosti i mnoge druge kombinacije. Bilo o kojoj kombinaciji da se radi, svaka od njih proizvodi brojne probleme koji narušavaju unutrašnju snagu porodice.

FUNKCIJE SAVREMENE PORODICE

Porodica je društvena institucija koja ima svoje vlastite funkcije bez kojih njeno postojanje ne bi imalo smisla. Ona je polifunkcionalna grupa koja nastoji da zadovolji potrebe svojih članova, sebe same ali i potrebe društva. Od svoga nastanka, porodica je prolazila kroz brojne krize i teškoće. Bez obzira na sve to, ona je uspjela da sačuva neke „osnovne, nezamjenjive funkcije u razvoju čovjeka kao ličnosti i njegove uže i šire zajednice“ (Šijaković, 2008. str. 95). Tako se danas u osnovne funkcije savremene porodice ubrajaju:

- reproduktivna funkcija,
- ekonomska funkcija,
- funkcija zadovoljavanja polnog nagona i emotivna funkcija,
- funkcija pružanja zaštite,
- funkcija zabave i razonode,

- vaspitna i obrazovna funkcija.

Reproduktivna funkcija (biološka) je stalna funkcija porodice koja postoji otkako postoji porodica. U njoj su objedinjene dvije potrebe supružnika: seksualne i reproduktivne. Osnovni smisao ove funkcije jeste obezbjeđivanje potomstva za porodicu, stanovništva za državu i zadovoljavanje seksualnih potreba partnera kao jedne od bazične supstance odgovorne ljubavi (Spasojević, 2011). U samom nazivu *porodica* može se prepoznati koja je njena svrha – *porod.* U savremenom društvu o reproduktivnoj funkciji porodice se vode brojne rasprave. Krupne promjene u društvu uticale su na shvatanja reproduktivne funkcije. Povećanje seksualne slobode, ekonomska stabilnost žene, veća prava žena samo su neki od razloga zbog čega se žene opredjeljuju za rađanje djece izvan bračne zajednice. Zbog niskog standarda, neriješenog stambenog pitanja i skupoće, bračni parovi uglavnom ostaju na jednom djetetu (Vukoje, 2012). Društvu je od interesa rađanje djece. Smanjenim natalitetom ne obezbjeđuje se prosta reprodukcija društva. Zbog toga u društvu postoji strah da bi moglo ostati bez optimalne kreativno-plodnosne energije u svim područjima rada i života (Ilić, 2010). Loš društveno-ekonomski, materijalni i sociokulturni status porodice u savremenom društvu za posljedicu ima smanjen natalitet.

Ostvarivanje *ekonomske funkcije* u porodici je preduslov za ostvarivanje svih drugih funkcija. U razvoju porodice ekonomska funkcija je doživjela najviše promjena. Savremena porodica gubi svoju ekonomsku funkciju. Savremeno društvo je potrošačko društvo, a savremena porodica je „potrošačka zajednica“ (Vukoje, 2012, str. 138). U primitivnim društvima porodica je organizovala proizvodnju gotovo svega što joj je bilo potrebno za život. Danas porodica gotovo ništa ne proizvodi direktno za sebe. Sredstvo kojima omogućava zadovoljavanje životnih potreba nije više imanje, već znanje i stručno obrazovanje. Porast računa za stanarinu, komunalne usluge, hranu i higijenu prouzrokuje nemogućnost ispunjavanja ekonomske funkcije. Zbog ekonomske krize u društvu koja se prenosi i na porodicu u vidu malih plata, nezaposlenosti, sve je više socijalno ugroženih porodica. Kolin (2008) ističe da je u socijalno ugroženim porodicama otac najčešće odsutan ili neadekvatno ispunjava ekonomsku funkciju. Takođe, i majke su dosta vremena odvojene od kuće i djece zbog zarade. Ostvarivanje ekonomske funkcije u velikom mjeri zavisi od razvijenosti društva. Ekonomska kriza je uzdrmala savremenu porodicu pa je stoga ispunjavanje ekonomske funkcije znatno otežano.

Funkcija zadovoljavanja polnog nagona i emotivna funkcija su takođe funkcije savremene porodice. U njihovoj osnovi nije rađanje, stvaranje

potomstva već zadovoljavanje najintimnijih želja supružnika. Dijete se više ne smatra sredstvom uz pomoć koga se zadržava imovina (Vukoje, 2012). Brak se zaključuje iz ljubavi, ljubav predstavlja podlogu polne intimnosti supružnika. *Emotivnu funkciju* je moguće ostvariti kroz povoljnu emocionalnu atmosferu u porodici. Cilj ove funkcije jeste razvoj emocionalno stabilne ličnosti. Za ostvarivanje ove funkcije neophodno je da dijete u porodici doživi ljubav između sebe i roditelja. „Ljubav je uslov za razvoj drugih društvenih osjećanja kao što su razumijevanje, saosjećanje, ljubaznost, poštovanje drugih ljudi, pravednost“ (Аврамовић, 2012, str. 380), a čovjek sa ovakvim osjećanjima emotivno je stabilan čovjek. Roditelji treba da stalno imaju na umu jednu staru izreku da se ljubav ogleda u tome da se onome koga volimo obezbijedi dovoljno prostora za nesmetan razvoj (Kamenov, 1999). Za dijete nije dobra ni pretjerana briga ni pretjerana pažnja jer ono može da postane sebično i nesamostalno.

Funkcija pružanja zaštite podrazumijeva: biološku zaštitu (čuvanje i podizanje djece, zaštita od povređivanja i drugih opasnosti), zdravstvenu zaštitu (ishrana, njega, liječenje), socijalno-moralnu zaštitu (socijalizacija, podrška), ekonomsku zaštitu (izdržavanje djece, nasljeđivanje) i pravnu zaštitu (zastupanje) (Минић, Компировић, 2014). Potrebno je da se dijete u porodici osjeća sigurno i zaštićeno. Porodica je nekada bila izvor sigurnosti. Danas porodica to više nije. Funkciju pružanja zaštite često preuzimaju druge institucije kao što su starački domovi, bolnice, policija, savjetničke službe. Npr. brigu o starijima više ne vode samo članovi porodice nego im u tome pomaže starački dom i zdravstvene ustanove.

Funkcija zabave i razonode je povezana sa aktivnostima korištenja slobodnog vremena. Drugi nazivi za ovu funkciju su *funkcija porodice u organizovanju slobodnog vremena* ili *zabavno-rekreativna funkcija*. U savremenom društvu pod uticajem novih tehnologija radno vrijeme je smanjeno a slobodno vrijeme je povećano. Time se povećava mogućnost da roditelji, djeca i ostali članovi porodice provedu zajedno mnogo više vremena nego što su to imali priliku prije. Važnu ulogu u organizovanju slobodnog vremena ima porodica. „Porodica predstavlja jedan od najznačajnijih faktora u organizovanju slobodnog vremena“ (Karačić, Džananić, 2017, str. 23). Posljednjih godina uloga porodice u organizovanju zabave i sadržaja slobodnog vremena se minimizirala. Slobodno vrijeme sve manje organizuju mladi i njihovi roditelji a sve više visoko profesionalna industrija (Grandić, Letić, 2008), u koju se ubrajaju mas-mediji. Porodica više ne predstavlja izvor zabave. Pravo uzbuđenje mladi ljudi pronalaze izvan porodice, posjećujući koncerte, odlaskom u kafiće, koc-

karnice itd. Sa obzirom na to da dijete svoju percepciju slobodnog vremena formira u porodici roditelji bi trebalo da još od najmlađeg uzrasta preuzmu aktivniju ulogu u popunjavanju slobodnog vremena svoje djece. Aktivnosti roditelja i djece koje se realizuju u slobodno vrijeme doprinose međusobnom zbližavanju, poboljšavanju porodičnih odnosa, jačanju emocionalnih veza i razvoju pozitivne višesmjernе komunikacije. Stoga je uloga roditelja da djeluju kontinuirano na zajedničkom provođenju slobodnog vremena, da budu organizatori, posrednici, savjetnici i pokretači pojedinih aktivnosti (Tomić i sar., 2006). Neki od problema koji se tiču porodice a o kojima se u posljednjih nekoliko godina vode rasprave su vaspitna zapuštenost djece, asocijalno ponašanje, hedonističko shvatanje života, loš uspjeh u školi. Jedan od uzroka svega ovoga jeste nepotpuno ili nepravilno organizovanje slobodnog vremena.

Vaspitna i obrazovna funkcija su funkcije porodice koje se mogu i zasebno posmatrati Osnove vaspitanja dijete stiče u porodici. Porodica je bitan, nezaobilazan faktor u vaspitanju ličnosti. Vaspitna funkcija se smatra najznačajnijom funkcijom porodice. Svoju vaspitnu funkciju porodica će najpotpunije ostvariti ako u njoj postoji topla porodična atmosfera, odnosi saradnje i nesmetana višesmjerna nenasilna komunikacija. Roditelji na djecu najviše mogu uticati ličnim primjerom. Primjer se izdvaja kao sredstvo vaspitanja. Ako npr. dijete živi u porodici u kojoj se čitaju knjige, odlazi u pozorište, odnosno gdje se kulturno živi, formiraće se u kulturnog čovjeka. Zato je neophodno da roditelji obrate pažnju na ono što rade i pričaju pred djecom. Savremena porodica sve manje postaje mjesto gdje vladaju bliski odnosi, međusobna podrška, saradnja. Dolazi do otuđenosti između članova porodice. Odnosi između supružnika su uglavnom narušeni, česte su svađe i prebacivanja. Supružnici su sumnjičavi na svako otvoreno pokazivanje emocija koje smatraju slabošću (Булатовић, 2012). Tako roditelji na svoju djecu prenose anksioznost i neprijateljske nagone što kod njih izaziva strah i zabrinutost. Dakle, za ostvarivanje vaspitne funkcije u savremenoj porodici ne postoje svi potrebni uslovi. Međutim, bez obzira na to vaspitna funkcija porodice je neizostavna i nenadoknadiva jer se u porodici ne vrši samo prenošenje znanja i iskustava već se odvija proces zrenja, odrastanja i vaspitanja (Минић, Компировић, 2014). Ni *obrazovna funkcija* porodice nije ostala „imuna“ na promjene. Znanja su se nekada prenosila u okviru porodice tako što su potomci oponašali običaje i tehnologiju rada svojih predaka. U modernom društvu ovu ulogu porodica prepušta medijima i školi (Kreger, 1994). Specijalna znanja i vještine koje su potrebne ne mogu se prenositi u porodici. Znanja se počinju sticati vrlo

rano pohađajući obrazovne ustanove.

PROBLEMI SAVREMENE PORODICE

Savremeno društvo se odlikuje stalnim, brzim promjenama koje oblikuju život čovjeka, u njegov život unose nesigurnost, izlažu ga rizicima, sa sobom nose ubrzan način života. Kao posljedica svih tih promjena nastaju promjene u sferi porodičnih odnosa, strukturi i funkcijama porodice. Zbog društveno-ekonomske situacije savremena porodica se nalazi u krizi. Kriza je posljedica nemoći porodice da uspješno vrši svoju funkciju, a ne strukturalnih i drugim promjenama do kojih je došlo tokom njenog razvoja (Vukoje, 2012). Porodica je oduvijek imala svoje osnovne funkcije: reproduktivnu, ekonomsku, obrazovnu, zaštitnu, vaspitnu. Danas porodica nailazi na probleme prilikom ostvarivanja navedenih funkcija. Zbog krize u kojoj se nalazi porodica, mladi imaju probleme u razvoju, učenju i ponašanju (Будимир-Нинковић, 2006). U periodu društvene krize porodica je ugrožena. Jedna od posljedica krize je sve manje rođene djece. Ovo je prvi i možemo reći najveći problem savremene porodice. Ako se ova tendencija nastavi doći će do smanjenja prirodnog priraštaja ali i do izumiranja porodice. U savremenom društvu vlada stil života „biti sam“ (Аврамовић, 2012, str. 384). Mladi ljudi smatraju da jedino tako mogu uspjeti u karijeri. Većina njih na zasnivanje porodice gleda kao na prepreku u svome profesionalnom ostvarivanju. Za razliku od prije, sada je mladim ljudima ostavljeno na volju da sami izaberu bračnog partnera. Sloboda u izboru bračnog partnera sa sobom nosi slobodu da ostanu sami. Mladi ljudi se teško odlučuju na brak. Ovakvim stavom se ugrožava bračna i porodična zajednica sa jedne strane, a sa druge strane, reproduktivna moć društva rapidno slabi. Ovaj problem je izražen podjednako i na selu i u gradu. Na selu je sve veći broj mladića koji nisu oženjeni. Djevojke u potrazi za boljim životom odlaze u grad i tamo zasnivaju porodicu.

Savremena porodica se vezuje za gradski život. Takav život podrazumijeva skoncentrisanost na profesionalnu karijeru muškarca ili žene. U izboru između braka i karijere u posljednjih nekoliko godina povećan je broj žena koje se opredjeljuju za karijeru. Razlog tome je želja za samostalnošću, slobodom i dokazivanjem. Žene odlaze da žive same ili sa sobom vode djecu (Булатовић, 2012). Broj razvoda je povećan. Povećan broj razvoda predstavlja drugi problem savremene porodice. Ulaskom u bračnu zajednicu supružnici imaju određena očekivanja. Najčešće očekivanja nisu ostvarena stvarnim životom u braku i porodici. Zato nastaje razočarenje

koje vodi ka razvodu. Razvod ostavlja negativan trag na dječiji razvoj.

Treći problem savremene porodice se odnosi na siromaštvo. Siromaštvo je posljedica tranzicije koja je zahvatila veliki broj zemalja. Širenje globalne ekonomije koja vrši koncentraciju sredstava i ekonomske moći u velikim kompanijama i razvijenim zemljama, razorilo je postojeću ekonomsku strukturu i proširilo tržište za visokoproduktivne proizvode (Минић, Компировић, 2014). Savremeni čovjek se susreće sa teškoćom zadovoljavanja egzistencijalnih potreba. Siromaštvo utiče na sve, kako na pojedinca tako i na porodicu. Život u porodici je otežan, ona nije u mogućnosti da zadovolji potrebe svojih članova. Porodica prestaje biti utočište za svoje članove, mjesto gdje se oni osjećaju sigurno i zaštićeno.

Siromaštvo u porodici sa sobom nosi nasilje. Nasilje je u ovom radu četvrti problem ali podjednako veliki kao i prethodna tri problema. Može se govoriti o nasilju unutar porodice i o nasilju u okruženju koje ugrožava porodicu. Kada se govori o nasilju u porodici, onda se uglavnom pominje fizičko, seksualno i psihičko nasilje. Za savremena društva je karakteristično nasilje u porodici bez obzira na njihovu ekonomsku ili bilo kakvu drugu razvijenost. Najčešći oblik nasilja u porodici je fizičko nasilje koje podrazumijeva upotrebu sile ili prijetnju da će se sila uporiјеbiti (Лукић, 2003). Jedna od formi fizičkog nasilja koja predstavlja aktuelnu temu jeste seksualno nasilje. Ovakvo nasilje može da prouzrokuje specifične posljedice po žrtvu. Pratilac svih vrsta nasilja je psihičko nasilje. Ovo proizlazi iz same prirode psihičkog nasilja (Остојић, 1999). Takođe, u posljednje vrijeme se izdvaja kao problem jedna vrsta nasilja o kojoj se do sada malo pričalo. Riječ je o ekonomskom nasilju. Ekonomsko nasilje se teško prepoznaje, a postojeća zakonska rješenja u savremenim pravima čine ovo nasilje nevidljivim zbog čega žrtve nisu u mogućnosti da dokažu ovakvu vrstu nasilja. Pod ekonomskim nasiljem se podrazumijevaju sljedeća ponašanja: oduzimanje ili potpuna kontrola finansijskih sredstava, do tačke da on/ona u potpunosti zavise od nasilnika za hranu, odjeću; zabrana zapošljavanja ili zabrana odlaska na posao; korištenje finansijskih sredstava ili imovine žrtve za ličnu dobit; prisiljavanje žrtve da dobije kredit i dr. (Станковић, 2014). Nasilno ponašanje mogu ispoljavati supružnici međusobno, roditelji prema djetetu ili djeca prema roditeljima. Ako su djeca žrtve nasilja, ona mogu da budu fizički povrijeđena, da se plaše, da budu frustrirana, da izbjegavaju odlazak u školi i da i sama postanu agresivna.

Pored navedenih, još jedan problem se veže za savremenu porodicu a to je otuđenost. Konstantna trka za novcem, brz životni tempo i potrošački mentalitet predstavljaju samo neke od uzroka otuđenosti u porodici.

(Минић, Компировић, 2014). Roditelji imaju samo jedan cilj (sticanje bogatstva, lična afirmacija i dr.), oni nemaju vremena za svakodnevna druženja. Djeca su najčešće prepuštena sama sebi, zbog čega često posežu za različitim oblicima neprilagođenog ponašanja.

Savremena porodica je opterećena mnoštvom problema. Problemi su odraz krize savremenog društva i promjena koje su su ga zahvatile. Problemi sa jedne strane narušavaju porodičnu atmosferu, čine porodicu nestabilnom a sa druge strane ugrožavaju razvoj djeteta i njegovo vaspitanje. Govoreći o problemima u porodici, Ilić (2010) probleme razvrstava u dvije velike grupe:

1. probleme vaspitanja u porodici sa poremećenim odnosima, i
2. probleme vaspitanja u porodici sa poremećenom strukturom.

Najčešći problemi u porodici sa poremećenim odnosima su: alkoholizam u porodici, vaspitna zapuštenost djece i maloljetnička delikvencija, djeca sa teškoćama u razvoju, poremećaji djetinjstva, bolesti ovisnosti, poremećaji mladosti, poremećaji majčinstva, poremećaji očinstva i porodični stres. Problemi porodičnog vaspitanja poremećene strukture su: poremećaj bračnih parova, razvedeni brakovi sa djecom, poremećaji roditeljskih parova i dezintegracija porodice (Ilić, 2010). Djeca u ovakvim porodicama ispaštaju, osjećaju se odbačeno, ne posvećuje im se dovoljno ljubavi i pažnje zbog čega često provode više vremena u nekim drugim grupama (delikventne grupe) nego u porodici.

ZAKLJUČAK

Iz svega navedenog u radu, može se zaključiti da su struktura porodice, njene funkcije, načini oraganizovanja porodičnog života, značajno izmijenjeni u savremenom društvu. Međutim, bez obzira na sve to, porodica je ostala i u budućnosti će biti nezamjenjiv i neizostavan faktor u razvoju i vaspitanju djece. Savremena porodica je nastajala i razvijala se uporedo sa razvojem društva. Društvene promjene su determinisale promjene u porodici. Porodica je biosocijalna zajednica koja ima svoje funkcije koje predstavljaju opravdanje za njeno postojanje. U savremenom društvu neke od funkcija porodice je preuzelo društvo, mediji ili škola, neke su se transformisale a takođe postoji i strah u društvu da bi porodica polako mogla da prestane sa ostvarivanjem nekih funkcija. Strahovi su jednim dijelom i opravdani jer savremena porodica nailazi na prepreke prilikom ostvarivanja svojih funkcija. Savremena porodica je opterećena mnoštvom problema.

Značaj i moć porodice se stalno preispituju, postavlja se pitanje da li ona može da odgovori kako na potrebe pojedinca tako i na potrebe savremenog društva, odnosno da li porodica može da opstane u hipermodernom dobu. Za savremenu porodicu se može reći da su porodični odnosi u njoj narušeni, da je ona nestabilna te da se nalazi pred vrlo kompleksnim zadatkom.

Na osnovu svega navedenog mogu se postaviti sljedeća pitanja. Šta se dešava sa savremenom porodicom? Kakva će porodica biti u budućnosti? Elizabeth Roudinesco (2012) smatra da se savremena porodica dobro drži, da ona ostaje jedina tražena i sigurna vrijednost koje niko ne želi da se odrekne. Kada je riječ o budućnosti porodice, isti autor kaže da ćemo u budućnosti ponovo porodicu morati izmisliti. Ali to nikako ne znači da će porodica izumrijeti, ona će se samo stalno mijenjati, transformisati i prilagođavati konkretnim društvenim prilikama.

LITERATURA

- Аврамовић, З. (2012). Породица, држава и права детета. У зборнику радова *Права дјетета и равноправност полова – између нормативног и стварног*, 379–392.
- Будимир Нинковић, Г. (2006). *Савремена породица и школа*. Јагодина: Учитељски факултет.
- Булатовић, А. (2012). Проблеми савремене породице. У часопису *Синтезе*, бр. 1, 65–74.
- Ђорђевић, Б. (1985). *Савремена породица и њена савремена улога*. Београд: Просвета.
- Golubović, Z. (1981). *Porodica kao ljudska zajednica*. Zagreb: Naprijed.
- Грандић, Р. (2001). *Породична педагогија*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Grandić, R., Letić, M. (2008). *Prilozi pedagogiji slobodnog vremena*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine.
- Илић, М. (2010). *Породична педагогија*. Банја Лука: Филозофски факултет.
- Kamenov, E. (1999). *Predškolska pedagogija*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Karačić, M., Džananović, Dž. (2017). Мишљење наставника о слободном времену ученика. У часопису *Didaktički putokazi*, бр. 77, 23–28.
- Kolin, M. (2008). Обрасци живота у сиromaшту и нове парадигме Европске уније. У часопису *Sociologija*, бр. 2. 191–206.
- Kreger, J. (1994). Promjene u strukturi obiteljskih zajednica. У часопису *Revija za socijalnu politiku*, I, бр. 3, 211–224.

- Лукић, М. (2003). *Криминолошка анализа насиља у породици* (магистраска теза). Ниш.
- Љубичић, М. (2012). Породица и деликвенција: Анализа уџбеничке грађе о утицају породице на малолетничко преступништво. У часопису *Социолошки преглед*, XLVI, no. 3, 417–440.
- Mandić, P. (1988). *Izabrana djela, I, II, III*. Osijek: Pedagoški fakultet.
- Мандић, Н. (2012). Улога породице у развијању самосталности код деце. У часопису *Истраживања у педагозији*, бр. 2, 109–128.
- Milivojević, S. (2014). Promjene u savremenom porodičnom životu i transformacija porodica i domaćinstava u Srbiji. U *Zborniku radova Filozofskog fakulteta*, XLIV (3), 241–253.
- Минић, В., Компировић, Т. (2014). Функције и проблеми савремене породице у васпитању деце раног узраста. У *Зборник радова Учитељског факултета*, књига 8, 27–40.
- Остојић, Е. (1999). *Други преглед на свет – Не живјети са насиљем*. Зеница: Медика.
- Pašalić Kreso, A. (2004). *Koordinate obiteljskog odgoja: prilog sistemskom pristupu razumijevanja obitelji i obiteljskog odgoja*. Sarajevo: Jež.
- Roudinesco, E. (2012). *Porodica u rasulu*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Spasojević, P. (2011). *Porodična pedagogija i odgovorno roditeljstvo*. Banja Luka: Nova škola.
- Станковић, М. (2014). *Насиље у браку и партнерским односима* (мастер теза). Ниш.
- Šijaković, I. (2008). *Sociologija: Uvod u razumijevanje globalnog društva*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci. Ekonomski fakultet.
- Tomić, R., Osmić, J. i Karić, E. (2006). *Pedagogija*. Tuzla: Denfas.
- Vukoje, J. (2012). Osnovne funkcije savremene porodice. U časopisu *Svarog*, br. 4. 137–144.
- Zuković, S. (2008). Sistemski pristup proučavanju porodice. U časopisu *Pedagogija*, br. 3, 428–435.

MODERN FAMILY FUNCTIONS AND PROBLEMS

Vesna Kovacevic
Faculty of Philosophy
University of Banja Luka
vesna.kovacevic94@gmail.com

Abstract

The topic of this paper is modern family. The paper deals with definition and emergence of the modern family, as well as its fundamental characteristics. The functions of the modern family, as well as problems in its realization, are theoretically analyzed and presented. Some of the essential functions of the modern family are reproductive function, economic function, protective function and recreational function. Family is a social and historical category which has faced changes in its size, structure, relationship and functions. Social changes determined changes in the function of the modern family. The modern family is faced with many challenges.

Along with the functions, the main part of this paper includes problems of the modern family. Tempestuous social changes, rapid technological development, democratization of relationships and standard growth have a significant influence on family goals. Family deals with difficulties and problems, some of which are a growing number of divorces, poverty, domestic violence and others.

Keywords: Family, modern family, functions, problems

ПИТАЊЕ ПОСТИДЕНТИТЕТА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ НА ПРИМЕРУ БЕЛЕТРИСТИКЕ ПОСЛЕДЊЕ ДЕЦЕНИЈЕ 20. ВЕКА

Ћина Весић и Растко Лончар
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
vesicdjina@hotmail.com

Апстракт: Општепозната постмодернистичка тврдња о немогућности доласка до истине историје доноси са собом низ питања. Пре свега, да ли се такво становиште пропагира због поновног вредносног суда на који би историјске чињенице биле стављене или пак због ревидирања и писања нових историјских истина. Управо у вези са тим питањем јавља се још једна занимљивост којој је српска књижевност била сведок, а то је чињеница да се српски писци за време трајања одбрамбено-отаџбинског рата нису ни у једном тренутку ухватили у коштац са горућом темом поменутог догађаја чији су непосредни сведоци и сами били. Питање које се поставља јесте шта је прави разлог једном таквом опредељењу – потреба за временском дистанцом ради објективнијег сагледавања ствари или пак резигнација постмодернистичке теорије чије крајње последице можемо потражити у неретко ревидираним историјским чињеницама насталим са постмодернистичког „хуманистичког” становишта. Кроз кратак преглед потенцијалних одговора, са посебним освртом на поезију Светислава Басаре, покушаћемо да дамо одговор на питање шта би био главни узрок нетематизације поменутог рата као и то како је он представљен код оних писаца који су бар фрагментарно у последњој деценији двадесетог века ипак тематизовали овај историјски догађај.

Кључне речи: Постмодернистичка теорија, одбрамбено-отаџбински рат, Светислав Басара

Увод

Независно од националне одреднице, књижевност је кроз развој цивилизације на различите начине представљала реакцију на друштвене стварности у различитим временским исечцима, при чему је битно нагласити да, свакако, уметничка релевантност једног дела није

зависила и не зависи искључиво од начина перципирања стварности, али и да овакво становиште није увек било тачно.¹

Обрати ли се пажња на српску књижевност као такву, теза о књижевности као реакцији на стварност² се може посматрати још од средњег века: два различита житија Стефана Дечанског, примера ради – у којима је, зависно од периода настанка, представљен као антагонист или протагонист – али и друга житија из тог периода, затим стваралаштво монахиње Јефимије, деспота Стефана Лазаревића, након чега – у великој мери – ауторска књижевност препушта примат народном генију. Немали је број дела, затим, у којима се осећа утицај народних епских песама као релевантног историјског извора, као што су *Житије цара Уроша* патријарха Пајсија Јањевца или *Историја разних словенских народа, најпаче Болгаров, Хорватов и Србов* Јована Рајића.

У српској народној епској књижевности, и неколико векова након пада српске државе – ослабљене 1389. и коначно поражене падом Српске деспотовине 1459. године – снажан је, свеprisутан дух *косовског опредељења* који ће кулминирати у периоду романтичарске књижевности, а са почетком ослобађања од турског освајача. Но, и пре тога, у делима Захарије Орфелина и Доситеја Обрадовића, најзначајнијих представника српског просветитељства, очигледна је тенденциозност, жеља да се српски народ – из вековног ропства – образовањем и писменошћу врати у окриље европских народа. Но, ни Орфелин и Доситеј не пропуштају да се осврну, у својим делима, на последице које су ратови имали по српски народ – Орфелин у *Плачу Србији*, Доситеј са „будничарском“ *Песном на инсурекцију Србијанов*.

У периоду предромантизма и романтизма, национални – што је у одређеној мери легитимно користити као синоним за народни, у овом случају – дух јесте једно од основних надахнућа српских књижевника. Већина Стеријиних трагедија налази предложак у српској

¹ Немали је број примера у којима је о уметничкој релевантности дела сведочила и политичка релевантност дела или аутора, где је суд времена управо најпоузданији арбитар.

² На овом месту треба додати да, када се говори о књижевности у Срба – а у контексту њеног представљања као реакције на стварност – онда се мора имати у виду да, иако српски књижевници – до периода романтизма – не говоре увек експлицитно о догађајима који погађају српски народ, њихова стална окренутост српској историји пре пада у ропство, може се тумачити као јасна реакција на стварност која подразумева и даље трајање потлачености у Османској империји.

предосманској историји, што чини и Стефан Стефановић у својој јединој трагедији, *Смрт Уроша петаго*.

Са појавом Вука Стефановића Карацића и Филипа Вишњића, у прози и у поезији се јављају записи о актуелним догађајима. Такви су Вуково *Житије ајдук Вељка Петровића* и књиге о животу књаза Милоша, те Вишњићева *Почетак буне против дахија*, али и *Бој на Чокешини*, *Бој на Салашу*, *Бој на Мишару*, *Бој на Лозници*... Заједно са књижевницима других јужнословенских народа – понајпре Хрвата и Словенаца – српски књижевници приступају Илирском покрету, чији се рефлекси могу пронаћи и у стваралаштву Бранка Радичевића. Код можда најзначајнијег ствараоца српског романтизма, Петра II Петровића Његоша, а у делу *Горски вијенац*, кроз два плана историје Срба и Црногораца – онај косовски и онај из периода владике Данила – може се јасно прочитати жеља за ослобођењем, за деловањем. И код других српских романтичара – Змаја и Лазе Костића – видљива је реакција на проблеме Срба у тадашњој Хабзбуршкој монархији / Аустроугарској. Ово се може прочитати чак и из њиховог сукоба поводом преноса тела Бранка Радичевића из Беча.³ На овом месту треба поменути и песму Ђуре Јакшића, *Падајте браћо*, која је отворена критика ондашње власти, која се није умешала да помогне устанку Срба у Црној Гори и Херцеговини, педесетих и шездесетих година 19. века.

Светозар Марковић, својеврсни аутор манифеста реализма у српској књижевности, „руски ђак“, отворено је инсистирао на ангажованости писане речи. Практично до Првог светског рата – независно од тога да ли као ехо Марковићевог захтева или не – књижевници ће реаговати на друштвену стварност, што је и више него очигледно у делима Глишића, Домановића, Веселиновића, Пере Тодоровића.

Период модерне, иако по вокацији ларпурлартистички, не остаје нем на ратове који су Срби повели почетком 20. века, за ослобођење јужних делова Србије и данашње Македоније: Јован Дучић у *Царским сонетима*, Dis у *Ми чекамо цара*, Милан Ракић у песмама са косовским мотивима: „На Газиместану“, „Симонида“, „Кондир“ и др. Јован Скерлић пише негативан приказ дела Исидоре Секулић, не прихватајући могућност да се неко бави сопственом главобољом у време ратова за ослобођење.

За време Првог светског рата, чак и они књижевници који су били за модернизацију литературе – попут Станислава Винавера – прихватају императив националног интереса и објављују у *Крфском забавнику* тек-

³ Види Змајеву *Бранкову жељу* и Костићеву *Праву Бранкову жељу*.

стове инспирисане народном и књижевношћу романтичног карактера.

После рата уочљиве су две, условно три струје: прва која се бави мемоарско-глорификаторском страном рата; друга која иде ка модернизацији књижевности изашавши духовно поражена из рата, односно трећа која покушава да настави својеврсну доминантно ларпурлартистичку природу предратне српске књижевности под утицајем Богдана Поповића. Први су тежили доктринизацији српских ратних успеха и прослављању коначног уједињења, док су други – данас значајнији, релевантнији у уметничком смислу – говорили о поразности глорификације рата и књижевности „бојићевског“ карактера. Међу њих се могу убројати Милош Црњански, Растко Петровић, Душан Васиљев, Драгиша Васић, Станислав Винавер. *Лирика Итаке* и *Дневник о Чарнојевићу* Црњанског дела су у којима се аутор интензивно обрачунава са догматичном представом националног идентитета скрећући – као и Васиљев и Васић – поглед на разорне последице које је рат оставио за собом.

По јењавању првог таласа међуратне авангарде, средином двадесетих година прошлог века, јављају се аутори тзв. *књижевне левице*, сукобљени са тзв. *књижевном десницом*, али и унутар себе. Деловање књижевне левице, ако се има у виду сведочанство Срђе Прице о Мирославу Крлежи (Калезић, 1990, стр. 67), као и прединформбировско стање у југословенским књижевностима, питање је колико се може посматрати искључиво у идеолошком контексту, тј. да се томе прикључи и питање националног идентитета, имајући у виду још увек актуелне одлуке са Дрезденског конгреса КПЈ.

У време Другог светског рата, књижевност не губи ангажовани карактер. Ово је нарочито видљиво из штампе илегалне КПЈ, односно различитих шапирографисаних гласила партизанског покрета.

Послератни период, након победе комунистичке струје, може се посматрати у неколико фаза, што га чини додатно сложенијим. Тек, у првом, прединформбировском периоду, акценат јесте био на савременој, књижевности посвећеној изградњи и обнови земље, те глорификацији нове, комунистичке стварности.⁴ У мањој мери је акценат на народноослободилачкој борби, што се мења након оптужбе Информбироа да Комунистичка партија Југославије скреће са „линије“ наследника Коминтерне и скреће у национализам.

Од 1948. и следећих скоро двадесет година, Народноослободилачка борба постаје непреиспитиви мотив, односно, темељ југословенског

⁴ За више информација, видети: (Палавестра, 2012, стр. 75–79).

националног идентитета. У делима Ћопића, Ћосића, Исаковића, Лалића, раног Селимовића, чак на тренутке и код Андрића, може се пронаћи панегирични однос према народноослободилачкој борби, иако се у књижевности већ појављују ликови који „одступају“.

Средином шездесетих, након Брионског пленума, тј. педесет година након Првог светског рата, почињу да се јављају дела која се баве овом тематиком, а која ће своју кулминацију доживети осамдесетих година, након смрти Јосипа Броза. У политичком смислу, враћање тематици победничке војске у Првом светском рату – на тај се начин имплицитно надовезујући, овај пут из других побуда, на један од таласа из међуратног периода, онај глорификаторски – означавало је негирање осећане репресије над националним идентитетом Срба у ондашњој ФНРЈ/СФРЈ. Од Ћосићевог *Времена смрти*, до *Књиге о Милутину* Данка Поповића, из перспективе се српског сељака тежи приказати угњетавање комунистичке власти над српским народом. Кулминација се јавља у позоришту, у драматизацијама Ћосићевог романа у *Ваљевску болницу* и *Колубарску битку*, а важно је подсетити и на *Бенерала Милана Недића* Синише Ковачевића. За читаво време трајања ФНРЈ/СФРЈ, снимљен је само један филм о Првом светском рату – *Марш на Дрину* Жике Митровића – да би осамдесетих овај период постао практично опсесивна тема српских уметника.

Ипак, распад СФРЈ постаје неминовност и долази до рата у ком се решавало и српско национално питање, али где књижевници млађих генерација углавном ћуте.

На ту тему, књижевни историчар Стојан Ђорђевић пише: „Када су се 1914, када је почињао Први светски рат, и 1941. године, када је почињао Други светски рат, нашли пред стварношћу ратних сукоба светских размера, српски писци су били, доиста, затечени, а 1990, када су отпочели антијугословенски сепаратистички ратни обрачуни, писци су могли да буду само забезекнути и згранути чудовишним ратничким поривима“ (Ђорђевић, 2015, стр. 68–69). Исти аутор додаје: „Како каже пословица, у условима када се ратује Музе – ћуте. [...] Српски писци су ћутали о новом рату, али нису престали да пишу у новом ратном добу, у коме је почео крај века пре његовог краја, у коме је ванкњижевним разлозима индукован крај једне књижевне епохе, са корелативно позиционираним неомодернизмом (још делујућим) и постмодернизмом (управо устоличеним)“ (Ђорђевић, 2015, стр. 72–73).

Овај аутор, за сада једини књижевни историчар који се темељније и систематичније позабавио периодом од почетка последње деце-

није 20. и прве 21. века, на крају поглавља о српској књижевности од распада СФРЈ закључује: „Од активних писаца тога доба, којих није мало, само један ће прихватити изазов доба и почети да описује ратне сукобе и тумачи њихове узроке, поводе, последице: Видосав Стевановић. Остали ће ту тему, у почетку доследно, избегавати, а касније ће тек понеки почети да је обрађују и то никад као главну, већ само као споредну тему“ (Ђорђевић, 2015, стр. 77).

Ипак, уколико се детаљније сагледа ситуација на српској књижевној сцени онога доба – анализирајући само стваралаштво једног од најпроминентнијих стваралаца српског постмодернизма, Светислава Басаре – постаје јасно да је ова тема била – иако можда заиста не опсесивна у смислу у ком је то ствараоцима после Другог светског рата била НОБ – итекако обрађивана, неретко изразито тенденциозно.

Постмодернистички приступ историјском знању

У својој познатој расправи *О користи и штети историје за живот* Фридрих Ниче истиче гледиште по коме прошлост представља ланац који се вуче за човеком, који никако да се научи заборављању јер управо прошлост, по Ничеовом мишљењу, представља невидљиво, нејасно бреме. С тим у вези Ниче истиче став да је „читавај делатности потребан заборав (...)“ (Ниче, 1990, стр. 8) као и то да је могуће живети „(...) скоро без сећања, па чак срећно живети, као што то показује животиња; но никако није могуће *живети* уопште без заборава. Или да се још једноставније изјасним о мојој теми: *постоји извесан степен несанице, преживања, смисла за историју, услед кога живот бива оштећен и на крају пропада, без обзира да ли је реч о појединцу, народу или култури*“ (Ниче, 1990, стр. 8).

Но, главни разлог таквог односа према историји јесте управо то што „(...) историјско знање и осећање неког човека може бити веома ограничено, (...) а сваки суд може унети неку неправду, у свако искуство неку заблуду (...)“ (Ниче, 1990, стр. 9). Овакво дефинисање историје у великој мери представља антиципацију структурализма, из ког је уследио постструктурализам, као правац изузетно критичан према историјском знању.

С тим у вези, уколико постструктуралистички однос према историјском знању посматрамо кроз Ничеов приступ⁵ можемо поставити

⁵ „Што се тиче односа спрам историје Ниче ту разликује три основна приступа: монументални, антикварни и критички. У монументалном односу из ис-

питање да ли и на који начин постструктурализам вреднује ова три приступа.

Првенствено, као и Ниче, и постструктурализам је највише ироничан према антикварном приступу историји по ком се историја прихвата у целини, као и према монументалном где се из историје издвајају само најсветлији тренуци, међутим, кључно питање јесте на који начин се приступа критичком приступу који историји прилази да би је одбацио као апсурд. Апсолутно је очигледно да је и Ничеовој филозофији и постструктуралистичкој теорији најближи критички или пак негаторски приступ историји, међутим, као ни Ниче, ни постструктурализам не прихвата ниједан наведени приступ, управо зато што постструктурализам прилази историји не нужно да би је одбацио, већ да би приступио њеном поновном вредновању.

„Историја није застарела: она је само поново размотрена као људска конструкција” (Линда, 1996, стр. 37).

Међутим, управо у синтагми *људска конструкција* налази се кључ постмодернистичког односа према историји, тачније, добро познато опште место, по коме се истини историје не може приступити управо зато што до историјског знања долазимо на основу *текстуализованих остатака*. Управо с тим у вези постмодернизам пародирањем и иронизациом приступа одређеним историјским чињеницама које су, по мишљењу постструктуралистичких теоретичара, само један обични конструкт историчара.

На први поглед, у питању је становиште које полази са једног „хуманистичког” погледа на свет, како би обезбедило могућност поново вредновања одређених историјских чињеница које су неправедно представљене на другачији начин него што су заправо биле. Међутим:

„На том згаришту истине, ниче регула да је истина ствар конструкције и да ће истинитије говорити онај ко располаже моћима да своју истину боље конструише, а то значи да произведе више „доказа” који се подупиру, да обезбеди већу циркулацију властите истине, њену већу допадљивост. Истина тако постаје производ и роба, а истина о таквој природи „истине” замрачује истину мртвих тела. Питања која се множе над овим општим местима постмодерне теорије забриња-

торије се узимају и њени најсветлији тренуци који треба да нам буду путокази и узор за будућност, у антикварном – читава прошлост прихвата се у целини, чува и негује, а у критичком, назовимо га радије негаторском – историји се приступа тако да би се она одбацила као апсурд“ (Ниче, 1990, стр. 86).

вајућа су: рецимо, да ли су жртве холокауста „истините”, или су тек сировине за конструкцију истине? Судећи по постмодернистичкој теорији, оне су само сировине. Доследно слеђење ове теорије тражило би од нас да потврдимо да не постоји нека природна истина холокауста, већ само конструисана. То би нас онда морало навести на тврдњу да би истина холокауста могла постојати и без жртава – што, разуме се, у стварности, није случај, јер истина холокауста није конструисана” (Владушић, 2011, стр. 44).

Управо на основу тога поставља се и питање да ли се постмодернистички приступ односи, у великој мери, критички према историји, да би је поново вредновао или да би извршио нешто другачији поглед на свет, у односу на онај *историјски*.

С тим у вези је и првобитно питање, на који начин су се српски књижевници, пред сам крај двадесетог века, односили према новонасталим историјским околностима чији су непосредни учесници и сами били, да ли су се односили критички, негаторски, објективистички, или пак субјективно, свакако је занимљиво питање будући да их, без обзира на сам концепт и стил уметничког стварања, било он био традиционалистички или постмодернистички спаја то да се готово сви српски писци теме грађанског рата, сем неколицине и то првенствено фрагментарно, скоро не дотичу, управо зато је занимљиво дати бар кратак преглед разлога који су били узрочници овој чињеници.

Један од најпродуктивнијих и свакако најконтроверзнијих писаца наше савремене књижевности јесте управо Светислав Басара, зато није неадекватно очекивати да је управо он био један од првих који је тематизовао одбрамбено-отаџбински рат деведесетих будући да је, у том тренутку, имао иза себе чак преко десет објављених књига. С тим у вези, Светислав Басара се ове теме дотиче 1992. у роману *Монголски бедекер* у ком даје јасне алузије на грађански рат, пре свега вишезначењском посветом која алудира на одређено конотативно значење будући да, иако се децидирано не истиче национално порекло жртви којима је роман посвећен, истиче се њихово *просторно* порекло које са собом свакако носи низ алузија. На почетку књиге пише:

„Ова књига је требало да изађе у Сарајеву, у издању „Свјетлости”.

Пре него што је завршена, Сарајево је прекрила помрачина. Зато је посвећујем свим жртвама” (Басара, 1997, стр. 2).

Ипак, сама тематизација рата није представљена у првом плану, иако се она да наслутити кроз неколико експлицитнијих исказа које приповедач изговара *успутно*, више кроз иронизацију саме тематизације рата која је свакако пре краја двадесетог века била присутна у српској књижевности:

„Сад још и рат. Скокнем у сну до Улан Батора, они зарате. (...) Али ништа од рата. Тема потрошена” (Басара, 1997, стр. 80). Дакле, кроз одређене аутореференцијалне исказе, Басара истиче и свој став о тематизацији рата. Истина, писци српске књижевности пре постмодернизма тематизовали су ратове као изузетно важне и средишне теме својих романа, као што је већ наведено у уводу. Сетимо се само *Дневника о Чарнојевићу*, *Крила*, и сличних романа чији су творци осећали, не само уметничку већ и моралну обавезу да, као посредни или непосредни учесници ратова, заузму свој став наспрам њих. За разлику од тога, већина постмодернистичких писаца одбрамбено-отаџбински рат дочекала је ћутањем, или су пак сопствени став заузели након одређене временске дистанце од две или три године, где су тематизацију свели на фрагментарно испричане догађаје који су, ипак, као такви, носили са собом одређени вредносни суд, који је међутим, често био апсолутно лишен објективистичког гледишта.

Са друге стране, у књизи *De bello civili* која већ својим насловом јасно алудира на грађански рат, Басара се, такође, дотиче ове теме. Међутим, будући написан у постмодернистичкој форми, сама тематизација грађанског рата, и овде, у неком обимнијем приступу, остаје по страни. Кроз неколико аутореференцијалних исказа писац у овој књизи, пре свега, потврђује своје постмодернистичко становиште о немогућности доласка до истине историје:

„Невоље, бескрајне невоље са историјом. Како је тешко написати веродостојну повест једне пијанке у малом кафеу на Балкану. Да не говоримо о другом. Где год погледаш фалсификати. Непоуздани сведоци. Кривоклеветници” (Басара, 1995, стр. 78).

Међутим, сам опис рата представљен је кроз неколико фрагментарно датих алузија које својом формом пре описују хаотичност целокупних догађања него што садржајем дају детаљнију свеобухватност пишчевих ставова.

Ипак, оно што је, истина имплицитно, али ипак јасно дефинисано у књизи, јесте то да је тадашњи грађански рат у највећој мери после-

дица српске пропаганде као и вишевековних тежњи српског народа, које су у роману *Уклета земља* такође објављеном 1995. нешто конкретније описане, за територијалним проширењем које је, напослетку, кулминирало у вишегодишње крвопролиће.

Такође, у истој књизи дата је још једна имплицитна алузија за узрок већ поменутог рата, а то је *чињеница* да „(...) Етрасцијанци⁶ не могу без ратова” (Басара, 1995, стр. 70).

Овој тези, која Србима приписује потребу за ратовањем као *расном одликом*, Басара је посебно посветио пажњу у књизи *Анђео атентата* која представља, у највећој мери, уметничку кулминацију одређених пишчевих изречених ставова и теза у неким почетним романима.⁷

Но, 1997. у драми *Оксиморон* Басара је дао нешто експлицитнији приказ рата у смислу просторних одредница које у књизи *De bello civili* нису постојале.

„Sandoz: By the way, чујем да је сада у Југославији рат.

Bayer: И ја сам чуо неке гласине. Али, знаш како је то. Никоме не можеш веровати док те не погоди снајпер. Не смемо наседати свакој непровереној вести коју чујемо” (Басара, 1997, стр. 205).

Напослетку драме јавља се снајперски хитац из Сарајева који, поново у смислу симбола, даје одређени вредносни критеријум и пишчев суд који пародијом и иронизацијом тематизује рат на тај начин што га садржински, сем кроз неколико опаски, заправо *не тематизује*.

Сличан је случај и са романом *Looney tunes* где је прича о већ поменутом рату, као и сопствени став о националном идентитету у дата нешто експлицитнијем облику.

Наиме, на почетку имамо поново одредницу ратних простора:

„Преко реке, у Босни, гореле су куће и цамије. То је значи, та историја! Помислих. Из „овога” ће, дакле, за двадесет, или педесет година искрснути јунаци и победници; велике, досадне, безвредне

⁶ Етрасцијанци као јасна алузија на Србе која је у овом роману дата кроз уметнички плашт симболичких имена.

⁷ Погледати рад: Весић, Ђина, Радовановић, Александра, Лончар, Растко. „Слика и значај националног идентитета у поезији Светислава Басаре“. У: *Наративи и политичка истина у контексту хуманистике*. Уредили: Александар Вучковић, Мирослав Галић, 213–242. Филозофски факултет Бања Лука, 2018.

приче које ће прогласити за светиње” (Басара, 1997, стр. 12).

Дакле, имамо јасно *апострофирање* представљено кроз метонимију верског објекта које указује на страдање верске заједнице, међутим, страдање само једне верске заједнице, али не и друге. На тај начин се може увидети и политичка конотација која се гради кроз имплицитне бинарне опозиције које за крајњу последицу имају причу о, са једне стране *жртви*, са друге стране *агресору*.

Напослетку, после привидно објективистичке слике која указује на постмодернистичко указивање на историјске чињенице као на *производ*⁸ јавља се слика српске пропаганде која је, првобитно као метонимија српске стране, била узрочник рата, а напослетку која креира слику света у коју се не сме сумњати:

„Инспектор ме погледа зачуђено.

Нема никаквих снајпера на босанској страни. Нема никаквог рата. Ви изгледа превише гледате CNN и остале непријатељске настројене станице. Оне ватре које се виђају са прозора хотела су локални пожари који су већ под контролом. А пуцњаве што се тиче ближи се нова година. Знате какав је наш народ; за њега су празници повод за шен-лучење” (Басара, 1997, стр. 17).

Дакле, као што се види, Басара добро познатим средствима иронизације и пародирања, истиче одређене особине сопственог народа које сматра његовим главним карактеристикама које су напослетку, по пишевом мишљењу, и узрок чињеници непријатељства које свет осећа према Србији.

Са друге стране, у књизи која је наставак романа *Looney tunes*, у роману *Света маст* из 1998. Басара је најексплицитнији по питању националног идентитета, у односу на претходно поменуте романе.

Писац се, алудирајући на сопствени идентитет пита:

„Запитао бих се понекад посматрајући из баште *Градске кафане* руљу која се све чешће окупљала на тргу (...) – какав је идентитет? Зар је могуће било какав идентитет нације састављене углавном од протува без идентитета, интегритета, супер ега, савести и – да не заборавимо материјални моменат – пара јер су паре веома важне за идентитет (...)” (Басара, 1998, стр. 78).

⁸ Погледати: (Басара, 1997, стр. 16).

Управо с тим у вези у поетици овог писца креира се, кроз наведене романе, постепено, хијерархијски, слика о сопственом народу који као *народу без идентитета, интегритета и супер ега*, бива главни кривац и за последњи рат на просторима бивше Југославије.

Напоследку, у књизи *Вучји брлог* из, такође, 1998. године, позирајући се поново на Ничеа, писац се пита шта је то српска историја, и истиче управо амбиваленцију као једну од главних карактеристика народа *без идентитета* који често не може да се усагласи ни о сопственом *пореклу*.

Као такав, као народ са свим наведеним карактеристикама, тј. у одсуству свих наведених карактеристика, српски национални идентитет у поетици овог писца често бива довођен у корелацију са нацизмом, који, управо с тим у вези, представља најбоље објашњење и за чињеницу да је директно оптужен за покретање рата.

Такође, већ поменута карактеристика српског народа, по Басарином мишљењу, заузимања непријатељског става према целом свету, који, напоследку, услед свега тога, заиста заузме непријатељски став:

„Ако некога, у најгорем случају, индиферентног, довољно дуго оптужујете за непријатељство, он неће – попут овдашње јалове опозиције – пасти на колена и почети да се куне да је пријатељ, већ ће заузети непријатељски став. Тако смо доспели у ситуацију да је готово цео свет постао крајње подозрив према српској нацији” (Басара, 1997, стр. 14–15).

С тим у вези је и *лична кривица* за историјске (не)прилике које су задесиле наш народ у скорашњој историји какво је и бомбардовање наше земље од стране НАТОа (Басара, 1997, стр. 121).

На крају овог романа, Светислав Басара даје рекапитулацију лично имплицитно описаних тематизација рата у својим књигама где наводи констатацију о чињеници да ништа релевантно није написано о овој теми иако је одређени временски период прошао⁹ као и потенцијални разлог свему наведеном:

⁹ Питање које се може поставити јесте да ли бисмо ово могли сматрати једном самокритиком и оценити Светислава Басару као једног *интелектуално поштеног* писца како га оцењује Маја Рогач (Рогач, 2010, стр. 80).

Питање о чијем би одговору свакако било занимљиво размислити.

„Зар овде пре само три-четири године није беснео рат, а да до дана данашњег о њему ништа релевантно није написано, осим серије идеолошких, папагијских, такмичећи се у идиотизму, солилоквија оних који су били за рат и оних који су против. Рат јесте био стваран догађај – нажалост вероватно најстварнији за трајање СФРЈ – али место на коме се догодио није било стварно. Он се одвијао у идеологизованом параисторијском простору који није настајао као последица аутентичних догађаја, већ је склепан у радним собама и кабинетима “националне интелигенције.” Као реални догађај тај рат не може да се уклопи у митолошки поредак ове мучне свакодневнице. Ни мало на њу не утиче. Као ни стварна, баснословна пљачка девизне штедње коју још помињу само задрти идеалисти. Ми живимо у једној петпарачкој, морбидној, лоше написаној причи. Ко је питао за крај историје? Наш проблем је у томе што ми готово ни тренутка и нисмо били у реалној историји” (Басара, 1998, стр. 125).

Дакле, апсолутно је јасан пишчев став о сопственом идентитету који као такав, *без идентитета*, живи у простору фатаморгана, идеалистичких уверења, тежњи за територијалним проширењем, услед мегаломаније и хиперболисања колективних особина, као народ без сопственог аутентичног порекла, српски национални идентитет представљен је у поетици овог писца као главни узрочник рата који је и након њега уместо заборава, који се пропагира и од стране постмодернистичке теорије, приступио пребројавању жртава:

„Овде се није кренуло са рационалном намером да се, рецимо, поправе путеви, опреме болнице и саграде станови, већ се, у име националног спасења, прионуло на преобројавање мртвих што је у коначном скору само повећало њихов број” (Басара, 1998, стр. 150).

Дакле, видимо још једну изузетно експлицитну критику на рачун српског народа који је управо најбољи показатељ, по мишљењу овог писца, почетне поменуте постструктуралистичке тезе да се до истине историје не може доћи будући да њу, како би рекао Басара цитирајући Ничеа, пишу победници, па би се из наведеног пасуса могло закључити да српски народ, не само што је исписао ту историју у сопственом *мегаломанском* духу, већ хоће да је допуни *лажним подацима* који би допринели *националном спасењу*.

Напоследку, јавља нам се првобитна запитаност шта би могао да

представља кључ одговора на питање о разлогу ћутања у књижевности по питању тематизације последњег рата, да ли је у питању постмодернистичка резигнација за све постојеће проблеме, будући да постмодернизам нема потребу да даје одговоре већ само да поставља питања, или су можда писци били заузети неким *битнијим* стварима, или се пак одговор крије у постмодернистичком ставу по ком је:

„Наш (...) основни проблем што се овде прошлости не дозвољава да прође” (Басара, 1998, стр. 85).

Увиђајући *основни проблем* српског народа писци који су доследно следили постмодернистичку теорију су можда желели да управо апсолутном равнодушношћу и ћутањем помогну да се овај наведени *основни проблем* реши...

Међутим, свесни да *народу без идентитета, интегритета и супер ега* нема помоћи, сопствени став исказали су првобитно имплицитно, фрагментарно, кроз наративну нелинеарност и одређене јасне алузије које, нажалост, за последицу имају почетак спровођења духа самопоприцања где се историји не прилази због поновног вредносног преиспитивања већ због могућег приступа као пергаменту.

Литература:

- Басара, С. (1995): *De bello civili*. Дерета, Београд.
Басара, С. (1995): *Уклета земља*. Лагуна, Београд.
Басара, С. (1997): *Сабране позоришне драме*. Дерета, Београд.
Басара, С. (1997): *Монголски бедекер*. Народна књига, Алфа, Београд.
Басара, С. (1997): *Looney tunes*. Дерета, Београд.
Басара, С. (1998): *Света маст*. Народна књига, Алфа, Београд.
Басара, С. (1998): *Вучји брлог*. Народна књига, Алфа, Београд.
Ђорђевић, С. (2015): *Иреалистичко доба – српска књижевност од 1990. до 2010*. Службени гласник, Београд.
Калезић, В. (1990): *Љевица у сукобу са Крлежом*. КИЗ Траг, Београд.
Ниче, Ф. (1990): *О користи и штети историје за живот*. Графос, Београд.
Палавестра, П. (2012): *Послератна српска књижевност 1945–1970. и њена историја*. Службени гласник, Београд.
Рогач, М. (2010): *Историја, псеудологија, фама: Студија о прози Светислава Басаре*. Службени гласник, Београд.
Весић, Ђина, Радовановић, Александра, Лончар, Растко. „Слика и

значај националног идентитета у поезији Светислава Басаре''.
У: Наративи и политичка истина у контексту хуманистике. Уре-
дили: Александар Вучковић, Мирослав Галић, 213–242. Фило-
зофски факултет Бања Лука, 2018.

Владушић, С. (2011): *Црњански, Мегалополис*. Службени гласник,
Београд.

THE QUESTION OF POST-IDENTITY IN SERBIAN LITERATURE ANALYZED ON THE EXAMPLE OF WORKS PUBLISHED IN THE LAST DECADE OF THE 20th CENTURY

Djina Vesic and Rastko Loncar
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad
vesic_djina@hotmail.com

Abstract

A well-known postmodern claim that reaching historical truth is impossible leaves place for a certain number of questions. First of all, is such perspective propagated because of a demand for a new valuation of certain historical facts, or because of re-evaluation and creating new historical truths? With that in mind, there seems to be another interesting phenomenon which Serbian literature witnessed, and that is the fact that Serbian writers during the Civil war in ex-Yugoslavia did not try to deal with the burning issue of the mentioned clash, which they were witnesses of. What is the real reason of such perception? The need for a certain time distance required for a more objective analysis of the matter, or a certain amount of resignation, influenced by the postmodern theory whose consequences we can look for in revised historical facts? Through a short overview of potential answers, with special attention paid to the poetics of Svetislav Basara, we shall try to find out why Serbian writers did not choose the abovementioned war as their topic, as well as how the war was presented in the work of those writers that at least partially touched upon this topic in the last decade of the 20th century.

Keywords: *Postmodernist theory, civil war, Svetislav Basara*

ДРУГОСТИ И (ПОСТ)ИДЕНТИТЕТИ – ИМАГОЛОШКИ ОСВРТ

Александар Матерић
Филолошки факултет
Универзитет у Бањој Луци
aleks.materic@gmail.com

Апстракт

Рад потенцира имаголошки приступ књижевном тексту (али и шире, цијелој култури), чија достигнућа значајно освјетљавају природу и проблематику (пост)идентитета. Главне имаголошке одреднице – Други и другост, које су континуирано присутне у бројним књижевним дјелима, те њихове специфичности, у темељу су имаголошког приступа, а управо овакво сагледавање књижевних, али и некњижевних текстова, значајан је прилог и проучавању (пост)идентитета. Рад треба да сумира и илуструје достигнућа имагологије која се тичу идентитетских питања, те да низом примјера из књижевних дјела фокусира мјеста из којих се генеришу, шире и утврђују (пост)идентитетски стереотипи, али и комплексна питања (пост)идентитетске самосвијести. Такође, књижевни приступи који акценат стављају на другости и специфичности одређених група (феминистички, цендер и квир приступ) битно доприносе овом истраживању. У начелу, најшире посматрано, рад треба да укаже на однос (пост)идентитета и књижевности.

Кључне ријечи: имагологија, (пост)идентитети, књижевност, другост

Увод

Веза имагологије и идентитета нешто је што се само по себи подразумева, идентитетска питања сталан су предмет имаголошких проучавања, док са друге стране, имаголошка истраживања значајан су допринос освјетљавању бројних феномена који карактеришу комплексан појам идентитета односно постидентитета. Централни појмови цјелокупног имаголошког приступа – *Други* и *другост* у

непосредној су вези са идентитетским конструкцијама, односно са сликама и креацијама које се јављају у оквиру опозиције идентитет : алтеритет. У вези са овим значајно је запажање Данијела А. Пажоа, који истиче: „Врло нејасан појам слике захтијева прије радну хипотезу него дефиницију. Она би се могла овако формулирати: свака слика произилази из свијести, ма како незнатна та свијест била, о неком Ја у односу на Другог, о некоме Овдје у односу на Другдје. Слика је, дакле, књижевни или некњижевни израз значењског раскорака између двије врсте културне стварности. Или: слика је предодба неке стране културне стварности којом појединац или група који су је обликовали (или који је дијеле или промичу) откривају и тумаче културни и идеолошки простор у којем су смјештени. Друштвено имагинарно о којем ће бити ријечи обиљежено је, видимо, дубоком биполарношћу идентитет vs. алтеритет, при чему се алтеритет сматра супротним и комплементарним појмом у односу на идентитет (Дукић и сарадници, 2009, стр. 127). Из цитираног одјељка увиђа се да Пажо акценат ставља на двије битне имаголошке категорије: на слике (имаже) и другости (Другог). Управо се у њима очитује кључна веза имагологије и идентитетских/постидентитетских категорија. Пођимо од другости и Другог. Оно што одмах треба нагласити јесте чињеница да сваки народ, култура или било каква групација, поставши свјесна своје особености (расне, националне, религијске, социјалне или какве друге), аутоматски заузима позицију у којој ће се јасно поларизовати властито, исто, једнако, познато (дакле идентитет) и оно туђе, друго, другачије, непознато (дакле алтеритет). Према томе, слика о Другом генерисана је познањем алтеритета, онога што одудара од идентитетског и исто тако што одудара од нормираног. „Данас несумњиво познајемо велики број страних култура, сматрамо исто тако да познајемо властиту. Поседујемо 'слике о другима', скуп уверења о типичним особинама и начину понашања друге групе, чак иако никада нисмо боравили у страним земљама и никада нисмо били у прилици да сами упознамо и процењујемо колико су одређени типови репрезентативни за одређене народе“ (Гвозден, 2001, стр. 212). Иако Гвозден овдје потенцира другости које се реализују у оквиру националног идентитета, разумије се да су оне много шири појам и да обухватају све оне елементе личности и групација које значајно доприносе стварању алтеритета, дакле онога што је Друго и другачије у односу на неко Ја. То велико *Друго* у концепцији Жака Лакана разликује се од малог *другог*, што добро објашњава Дилан Еванс: „Мало друго је

друго које није у ствари друго, већ је одраз и пројекција Ега. То је дупликат, слика у огледалу. Мало друго је стога потпуно уписано у имагинарном поретку. Велико Друго означава радикалну другост, која превазилази илузорну другост имагинарног поретка, јер не може бити асимиловано кроз идентификацију. Лакан изједначава ову радикалну другост са језиком и законом, а самим тим велико Друго је уписано у симболички поредак. Заиста, велико Друго је симболично утолико што је партикуларно за сваки предмет. Друго је, дакле, истовремено и други предмет, у својој радикалној другости и јединствености, а такође и симболички поредак који посредује у вези са тим другим субјектом“ (Evans, 1996, стр. 133). Видимо да се велико Друго, које овај рад и потенцира, реферише на оне идентитетске разлике које стварају кључну опозицију Ја : Други, односно на саме изворе другости. Други појам који смо истакли представљају слике (имажи). Овај термин је у психоанализу увео Јунг, како би означио слику неке значајне фигуре која постоји у (колективно) несвјесном (Гвозден, 2001, стр. 214). „Проучавати слику значи схватити како је она конструисана, како је учињена аутентичном, како се преноси, који догађај истиче, да ли наликује сликама у другим књижевним или некњижевним дјелима“ (Гвозден, 2001, стр. 217). Слике су, ријечју, прикази Других, оне нам пружају информацију о томе какав је однос Ја : Друго, док дубља имаголошка анализа може довести до сазнања шта је узроковало баш такав имаж. Имаголошка истраживања значајно су усмјерена у правцу да „разјасне облике у којима се поједини 'images' јављају, а такођер и њихову реализацију и њихово деловање (Константиновић, 1986, 140), што даље доводи до закључака да су бројне такве слике површне, тенденциозне, апстраховане, митологизоване и слично томе. То производи површне, привидне, искривљене, нетачне представе, тзв. мираже (mirages) (Константиновић, 1986, стр. 138), помоћу којих настају класични стереотипи. Поред тога, „слика је, зато што је слика о Другом, културна чињеница; уосталом, говоримо о културном имагинарију. Морамо је проучити као предмет, као антрополошки поступак. Она има своје мјесто и функцију у симболичком свијету названом 'имагинарно', који је неодвојив од друштвене и културне организације јер се кроз њега неко друштво види, о себи пише, размишља и сања“ (Дукић и сарадници, 2009, стр. 130). Нагласивши да је стереотип најчешћи облик слике Другог, В. Гвозден наставља мисао о стереотипима: „У систему знакова стереотип се не показује као прави знак већ као 'сигнал' који подразумева само једну могућу интерпретацију. Сигнал је

заправо интендирани индекс, једнозначнији је од индекса јер је однос између његовог израза и садржаја високо конвенционализован. (...) Стереотип је, дакле, моносемичан, једнозначан, износи једну 'есенцијалну' поруку" (Гвозден, 2001, стр. 217).

Узевши у обзир све наведене елементе имаголошког приступа, односно специфичан предмет имаголошких истраживања, јасно је да имагологија као 'компаратистички' књижевни приступ битно излази из оквира литерарног и успоставља везу са социологијом, психологијом, антропологијом и етнологијом, иако ту везу треба схватити условно, као један вид социологије чији се циљ тиче разумијевања дискурса репрезентације (Лерсен, 2013, 307). Кључна је, када говоримо о вези (пост)идентитета и имагологије као књижевног приступа, чињеница да су управо књижевност и књижевни приступи који су се развили из Лакановог схватања Другог, мјеста у којима се (пост)идентитети генеришу, шире и потврђују, те да је имаголошки приступ најрелевантнији када је ријеч о (пост)идентитетским траговима у књижевним дјелима, односно у књижевној критици.

Материјал и методе

Не улазећи дубоко у теоријско сагледавање постидентитета, ваља нагласити општу претпоставку која подразумева да су они саставни дио 'пост' стања (којем припадају и постструктурализам, постмодернизам, посткапитализам и сл.), као једног авангардног, прилично радикалног концепта који преиспитује и критикује чврсто утврђене 'истине' (Roof, 2003, стр. 1). У том оквиру, постидентитети су сви помињани Други, алтеритети одређени бојом коже, полом, етничком припадношћу, класом, сексуалним преференцама и другим сличним разликама, а који значајно одступају од доминантног, конвенцијалног и нормираног. Постидентитети, имаголошки гледано, јесу идентитетске другости, и њихови трагови у књижевним текстовима и критикама представљају материјал на којем почива наше истраживање. Будући да овај рад нема амбиције да синтетизује бројна мјеста из књижевних дјела у којима бисмо могли говорити о траговима постидентитетског, већ је искључиво сконцентрисан на доприносе имаголошког истраживања другости као методи која освјетљава проблематику постидентитета, навешћемо и анализирати тек пар дијелова из литерарних и критичких дјела, како бисмо уочили колико сама књижевност кореспондира са феноменима (пост)идентитета.

Свјесно инсистирајући на стављању заграде у оквиру термина *пост*, желимо истаћи флуидност самог појма *постидентитет*, тј. чињенице да није увијек карактеролошки а још мање временски лако одредити шта бисмо могли или шта би требало да схватамо под овим појмом, и ми ћемо у раду остати у оквирима наведеног Руфовог виђења постидентитета.

Резултати и дискусија

Суматраизам Егона Чарнојевића – зачетак постидентитетских трагова у српској књижевности?

Иако је објављен давне 1921. године, кратки експресионистички роман Милоша Црњанског *Дневник о Чарнојевићу*, снажно доноси у 'суматраистичком' лику Егона Чарнојевића неконвенционалну и ненормирану другост која функционише као једна постидентитетска реалност. Ово дјело Црњанског, у вријеме објављивања једно од најавангарднијих у српској књижевности, доноси типичне експресионистичке теме: „криза и ратна страдања европског човјека, наговештај катастрофе и активно суделовање у њој, питање идентитета, ероса и танатоса, андрогиности, лепоте која је вечита али и пропадљива, халуцинантне визије, истицање индивидуализма, специфичан доживљај жене (јунговске Аниме), отуђеност од породице и заједнице, бунт против грађанских, национално-политичких, религијских и цивилизацијских норми, итд.“ (Стојановић Пантовић, 2011, стр. 104). Идентитетска питања у том корпусу нарочито су изражена. Ево кључног мјеста из *Дневника* које то илуструје:

Тешио се да ће место њега да живе румене неке јеле, пуне какадуа лепих, на једном острву далеком. А кад се осмехнуо, сетио се да сад неко далеко, далеко, плаче за њим. Окренуо се онима што су седели око стола, на којем се вртела чигра и златници, и почео викати, уздижући руке: „Господо, смешите се, можда ће то неко на Суматри осетити.“ После је почео да говори о неким коринтским ступовима и осетио да умире. Пао је и сви се искупише око њега. Да; он је једнако бунцао о јаблановима, о руменим биљкама које место њега живе; стари један свештеник у црном морнарском капуту пришао му је и питао га: је ли католик, а он му рече: „Ја сам суматраиста“.

Овај га ичепи за врат, он хтеде да дрекне... (Црњански, 2005, стр. 62).

Сам појам *суматраизам* као чисто литерарна творевина представља једну апсолутну другост која се не може уклопити у неке познате националне, религијске или идеолошке оквире. Најкраће и најтачније речено, тај суматраизам, који Чарнојевић исповиједа као своју условно речено религију у наведеном тексту, јесте „тежња за даљинама и висинама, сан о далеким земљама гдје се живи другачије и лепше“ (Деретић, 2005, стр. 92). Јасно је да та његова тежња не може да се укалупи у било какав познат и признат идеолошки дискурс, и ту долазимо до класичне имаголошке ситуације која претпоставља сусрет Ја : Друго, односно идентитет : алтеритет. Битно је уочити околности у којима Чарнојевић исповиједа свој суматраизам као и реакцију друге стране на његову 'религију'. Он сједи за столом окружен неименованим људима, и обузет својим суматраистичким осјећањима машта о идиличним даљинама. Када позове своје сабесједнике да се осмијехну јер ће то „можда на Суматри неко осетити“, Чарнојевић заправо по први пут назначује своје Ја, оно у шта вјерује и оно што представља темељ његове идентификације. Очекивано, његови сабесједници не могу појмити његов суматраизам пошто је он Друго у односу не само на њихов идентитет, већ и на све алтеритете који су у том тренутку конвенционализовани односно нормирани. Настављајући са својим суматраистичким заносом, Чарнојевић скреће пажњу на себе, па један свештеник, желећи дознати ко је и шта је овај незнанац, прво провјерава у којој је релацији Чарнојевићев идентитет у односу на његов, питајући га да ли је католик. А онда слиједи потпуно откривање Егоновог идентитета, када отворено каже да је он суматраиста. Овдје се реализује имаголошка опозиција идентитет : алтеритет у једном радикалном коду. Наиме, свештеник тражи од Чарнојевића да му открије свој вјерски идентитет, сматрајући, извјесно је, да је баш то оно по чему може дознати да ли је Чарнојевић Друго у односу на њега. Међутим, Егоново идентитетско одређење не само да превазилази религијски дискурс, који свештеник потенцира, већ превазилази и сва друга уобичајена идентитетска одређења, те постаје немогуће утврдити на какву припадност мисли Чарнојевић када каже да је суматраиста. Та идентитетска флуидност која струји кроз суматраистичко идентификовање највише подсећа на *пост* стање, које, како је већ наглашено, негира традиционална, конвенционална и нормирана одређења, метанаративе и учаурене истине. У том смислу, Чарнојевић постаје апсолутно Друго, будући да свештеник не посједује уобичајене представе о њему (имаже, мираже, стереотипе) које би

позиционирале ту другост у односу на његов идентитет. Сада када смо увидјели да Чарнојевићев идентитет искаче из оквира традиционалних идентификација и да представља радикалну другост, значајно је уочити на који начин се успоставља однос између њега и свештеника. Агресија је једино што свештеник исказује према Чарнојевићу, он ни најмање не покушава да спозна природу Чарнојевићеве идентификације, управо супротно, схвативши да се пред њим налази радикална другост, нешто са чим његов идентитет не успоставља никакву релацију, дакле не може се говорити ни о каквим имажима, односно раније креираним стереотипима, свештеник постаје инквизиторски настројен према нечему што не разумије и што није упознао. Тек када дођемо до овог закључка, ситуацију можемо пренијети у имаголошке оквире и закључити да темељан, догматичан, доминантан и нормиран идентитет какав је свештеников тежи уништавању а самим тим и оспоравању радикалног Другог, флуидног, индивидуализованог, неконвенционалног и ненормираног, оличеног у Чарнојевићевом суматраизму. Ваља обратити пажњу и на реакцију Чарнојевића када свештеник почиње показивати агресију и отворено непријатељство према њему. Наратор нас само кратко обавјештава да он „хтеде да дрекне“ и ту се напрасно завршава сва прича о овом догађају. Међутим, и тај покушај „крика“ много тога сугерише. Он је експлицитан показатељ како потчињена другост, у овом случају Егонов суматраизам, није нијема и потпуно инфериорна, већ и она пушта свој глас, желећи да се и њен идентитет огласи и да постане признат. Ово је нарочито блиско постидентитетима. И они су у једном тренутку (а у бројним земљама ситуација је и даље таква) били радикална другост, потчињена, угрожена и угњетавана, да би својим криком, тј. својом критиком и борбом за своја права (добар примјер представља цендер и квир критика) успјели да надрасту негативну перцепцију традиционалних идентификовања и постали самосталан идентитетски дискурс, битно опонирајући традиционалним идентификацијама.

Анализирајући случај Егона Чарнојевића показује како једно књижевно дјело успоставља везу са идентитетским питањима, и како на основу литерарне ситуације, тумачене у имаголошком коду, можемо правити паралеле са нелитерарним реалностима из сфере социологије, психологије, антропологије и сл. Судбина Чарнојевића јасно показује како се оно непојмљиво и радикално другачије негативно перципира из угла традиционално утемељених идентитета (вјерских, националних, расних, идеолошких...), и како је заправо негдје у при-

роди човјековог мишљења потреба да се Други и другачије подреди и асимилије.

Петко – асимилована другост

Готово да нема човјека који није чуо за епохално дјело Данијела Дефоа, његов чувени роман *Робинзон Крусо* (1719). Оно што је посебно важно у вези са овим радом јесте Робинзонов сусрет са странцем Петком на острву изолованом од цивилизације којој припада Робинзон. Пођимо редом. Када се сусрео са Робинзоном, Петко је баш као Робинзон имао изграђен идентитет – имао је свој језик, племе, расну и вјерску припадност. Не улазећи у степен технолошког, интелектуалног или каквог другог развоја, неоспорно је да Петко има изграђено своје Ја. Петково Ја, јасно је, представља Друго за Робинзона. Ту је интересантно уочити на који начин функционише међу њима опозиција идентитет : алтеритет. Уочљиво је да се Петко осјећа инфериорним у односу на Робинзона, из два кључна разлога – зато што је показао силу према његовим непријатељима и зато што је Петко на много мањем нивоу техничког развоја у односу на Робинзона.

Дивљак је тресао главом. Није разумијевао ни ријечи. Пришао је лагано к мени, легао на тле, пољубио земљу и моју ногу ставио на своју главу. Тиме је свакако хтио да каже како жели да буде мој роб. (Дефо, 2004, стр. 78).

На основу тога што се Робинзон налази на, условно речено, много већем ступњу економског и технолошког развоја, Петко се осјећа не само материјално инфериорним, већ он без икаквих опирања прихвата и тај моћнији алтеритет, који нужно доводи до губљења властитог идентитета. С друге стране, Робинзон потпуно негира његове другости, нарочито језичку и вјерску, и почиње да их асимилије у оквиру свог идентитета. Робинзон то чини јер попут помињаног свештеника не може да појми друго и Другог, или још тачније, не може да прихватити као истобитно нешто што излази из оквира његовог Ја. Значајно је уочити на који начин Робинзон перципира свештенике Петковог бога Бенамукија:

Разумио сам да су овокаки свештеници његовог народа. Они одлазе на брдо да тобоже разговарају с богом, па се враћају народу и кажу

шта им је драго. Зато су они и господари над свим овим дивљацима, јер све што хоће да ураде vele да раде у име Бенамукија (Дефо, 2004, стр. 87).

Овај дио карактеристичан је због тога што илуструје како је Робинзон критички настројен према религијском алтеритету, како оспорава и налази разлоге за оспоравање онога што излази из оквира његовог вјерског идентитета, иако би се утицаји свеколиког хришћанског свештенства на друштво која подразумева матрицу *овокаки* свештенника још како могли идентификовати кроз историју, о чему нарочито свједоче крсташки ратови. У начелу, Робинзон за разлику од свештенника из *Дневника* не наступа физички агресивно према Другом, али и он остаје агресиван, само што је његова агresiја пренесена у сферу асимилације другости. Према томе, видимо да ни Робинзон ни свештеник не могу појмити и водити дијалог са другостима, при чему њихово монофоно, догматско Ја постаје главни узрочник оспоравања Другог.

Имаголошки контекст цендер и квир критике

Једно од најистакнутијих имена када је у питању цендер и квир критика, ако не и најзвучније, јесте Џудит Батлер, ауторка која је објављивањем низа студија (*Перформативни чин и обликовање рода*, *Родни проблеми – феминизам и субверзија идентитета*, *Поништавање пола* и др.) скренула пажњу на идентитетске другости које се јављају у оквиру родне и сексуалне одређености. Желећи узети само примјер размишљања истакнуте ауторке, а не све њене студије у цјелини, обратимо пажњу на њену књигу *Поништавање пола*¹ (2004), користећи се имаголошким методама.

Сам појам *квир* (*queer*) најбоље сугерише да је ова категорија у вези са имаголошким појмом другости, будући да означава „страно, чудно, накриво насађено, знатижељно, неуобичајено, смијешно, шенуто, и то у смислу атрибута додијељених особи, предмету, догађају: ако се осјећамо 'queer', то конотира осјећај благе мучнине, вртоглавице, нестабилности, или неравнотеже; као глагол, 'queer' се односи на завитлавање и шегачење, а такођер може значити и насамарити некога, осујетити или омести неке планове, покварити неку ствар итд.“ (Батлер, 2005, стр. 4). Дакле, већ у самој дефиницији *квир* налазе се

¹ Користили смо се преводом Јасмине Хусановић, која наслов дјела преводи: *Рашичињавање рода*.

појмови страности, другости и ненормативности, онога што одступа од уобичајенога, познатог и признатог, а то доводи до готово идентичне имаголошке ситуације која се реализује у опозицији свештеник : Егон Чарнојевић и Робинзон : Петко, с тим што је овдје ријеч о родној и сексуалној радикалној другости, за разлику од Чарнојевићева суматраизма. Пошто квир теорија индивидуални идентитет посматра као еластичну спиралу а не као уредно затворену улогу (Schoene, 2006, стр. 299), баш као и помињани суматраизам, ауторка ће у књизи говорити о проблемима непознатог, непризнатог и ненормираног, односно о кључном проблему када су у питању неконвенционалне родне и сексуалне идентификације.

Већ у Уводу Џ. Батлер потенцира имаголошки дискурс:

(...) када моје „Ја“ не инкорпорира норму на начин који ово „Ја“ чини потпуно признатљивим и препознатљивим, тада оно постаје до одређеног ступња неспознатљиво, пријети му неопстојност, као и то да у потпуности постане рашичињено (Батлер, 2005, стр. 3).

У овом одјелјку препознајемо више битних претпоставки родних другости. Прво, оне су ненормативне, и као такве, одступају од свих постојећих имажа којима се сагледава родна припадност и сексуална оријентација. Они се не могу инкорпорирати у „норму“, тј. у постојећи метанаратив, са којим је у опреци, по природи ствари, постидентитетски дискурс. Као и суматраизам Егона Чарнојевића на религијској оси, и родне ненормативности чине радикалну другост која не може да се уклопи у концепт доминантних наратива, односно у обрађене и нормиране имаже, мираже, стереотипе. Оно што је тек наговијештено у случају Чарнојевића, а у случају Робинзонова Петка јасно изражено, а то је проблем асимилације, ауторка експлицитно наводи већ на самом почетку своје књиге:

Но, могуће је такођер и осјећати да увијети и термини под којима сам призната и препозната чине живот неживљивим. Ово је раскршће на којем настаје критика, при чему под критиком подразумевамо пропитивања термина и увијета којима се живот спутава, с циљем отварања могућности другачијих модалитета живљења; другим ријечима, не да би се славила разлика као таква него да би се успоставили укључиви увијети за штићење и одржавање живота који се опире моделима асимилације (Батлер, 2005, стр. 3).

Оно што се јавља као кључни проблем када је ријеч о опозицији идентитет : алтеритет свакако је потреба да се ненормиране другости нормирају на начин да се оне прилагоде самом идентитету, да поприме особености које ће створити одрживе имаже, у супротном, како је то видљиво у случају Егона Чарнојевића, према другостима се догматизовани идентитети односе агресивно, рушилачки. У вези са овим, Џ. Батлер закључује како је родни идентитет нужно прилагодити ономе вањскоме, дакле, ономе што излази из оквира његовог властитог идентитета, како би се он могао нормирати.

Сопство се, тако, мора лишити власништва унутар друштвености да би преузело власништво над собом (Батлер, 2005, стр. 7).

Конкретно, када је у питању квир терорија, кључна другост произилази из чињенице да се квир опире сумањању и идентификовању родног идентитета кроз нормирану и конвенционализовану категоризацију. То је, заправо, она кључна другост, оно што одређује квир као „страно, чудно, непризнато“ и самим тим доводи до негативних имажа, што даље генерише мираже и стереотипију од стране доминантног дискурса.

(...) queer теорија опонира онима који би да регулирају идентитете или успоставе епистемолошке тврдње од важности за оне који захтијевају одређене врсте идентитета, она тражи не само да прошири базу заједнице антихомофобног активизма него, радије, да инсистира на томе да сполност није једноставно сумирати или унифицирати кроз категоризацију (Батлер, 2005, стр. 7).

Важан је и закључак како само пречињавањем стварности, а тиме нарочито људске свијести као и менталитетског склопа одређених група радикалне другости могу бити прихваћене на прави начин, односно само када свијест једне групе разумије и прихвати другости друге групе, принцип њихових егзистенција неће почивати на асимилацији. Ауторка то уочава у вези са лезбијском и геј политиком:

Збиља, задатак међународне лезбијске и геј политике није ништа мање него пречињавање стварности, реконституирање људског и посредовање питањем 'шта јесте, а шта није живљиво' (Батлер, 2005, 26).

Тај појам *живљивог*, који ауторка неријетко употребљава у својој студији, управо упућује на прихватање Другог од стране доминантног Ја, и ту се опет долази до кључног имаголошког питања – како доминантни дискурс прихвата оно што је алтеритет њему и што не може или не жели да буде асимиловано у границе његовог идентитетског оквира? У претходним поглављима видјели смо да ни свештеник ни Робинзон не улазе у дијалог са другостима, први је агресиван према њима, а други их разграђује и прилагођава властитом идентитету. А управо је дијалог кључна претпоставка у креирању одговарајућих имажа према Другом, само помоћу њега Други може бити прихваћен на начин да се његов идентитет не угрожава, што и Џ. Батлер закључује:

Кључно је препознати да ће се појам људскога изградити само током времена унутар и кроз културално превођење, гдје ово није неко превођење између два језика која остају затворена, засебна, једнообразна. Прије ће бити да ће превођење приморати сваки сваки од ових језика да се промијени како би појмио другог, а ово ће поимање, на лимиту онога што је опћепознато, пароксијално и већ знано, бити прилика како за етику тако и за друштвену трансформацију. Ово ће чинити губитак, дезоријентацију, али такве врсте гдје ће људско имати шансу да настане изнова (Батлер, 2005, стр. 34).

Поново нам ваља конкретизовати ову тврдњу, која ће уједно представљати закључак имаголошког сагледавања родних постидентитета. Дакле, традиционално схватање родног идентитета подразумева категорије мушког и женског, што са собом повлачи значајан број физиолошких, психолошких и социјалних претпоставки. Ова категоризација рјечником постмодернизма схвата се као увријежена истина, својеврсни метанаратив који је устоличен као једно и једино, и свака друга карактеризација била би сматрана радикалном другошћу, неприродном и неприхватљивом. Међутим, родне студије потенцирају управо ту радикалну другост, и сконцентрисане су на разградњу и преиспитивање родних „истина“, из чега постаје јасно да су овакве студије репрезентативно мјесто за сагледавање природе постидентитета.

Та радикална разградња увријежених родних истина осликава сљедећи одјељак:

Род није тачно оно што неко „јесте“ нити је тачно оно што неко

„има“. Род је апарат којим се производња и нормализација мужевнога/мушкога и женственога/женскога одиграва скупа са међупространим формама хормоналног, хромозомског, психичког и перформативног које род преузима. Претпоставити да је род увијек и искључиво значи матрицу „мужевног“ и „женственог“ исто је што и маиштити критички увод да је производња те конхерентне двојности увјетована, да има своју цијену и да су оне пермутације рода које не одговарају двојности једнако тако дијелом рода као и његово најнормативније опримјерење. Спајање и изједначавање дефиниције рода са његовим нормативним изражајем јесте нехотична реконсолидација моћи норме да спута дефиницију рода. Род је механизам кроз који се појмови мужевног/маскулиног и женственог/фемининног производе и оприрођују али би род могао такођер бити и апаратус кроз који се такав термини онеприрођују и деконструирају (Батлер 2004, стр. 39).

А на концу конца, деконструкција и јесте суштина природе, тежњи, проблема и перспективе постидентитетског.

Закључак

Природа и проблематика (пост)идентитета нужно је условљена односом неког Ја према неком Другом, односно неког идентитета према неком радикалном алтеритету. Анализа показује да не постоји стварни дијалог са ненормираним другостима, што нарочито подвлачи Цудит Батлер, а примјери из књижевних дијела само то потврђују. Било да се ради о агресивном приступу према Другом, или приступу који тежи асимилацији, радикалне страности остају неприхваћене, при чему ваља истаћи да онај нормирани, догматизован идентитет, повезан са дискурсом моћи кључно доприноси неразвијању другости, односно њиховом спутавању и асимиловању. Једном ријечју, све постидентитетске другости, за које слободније узев, можемо употријебити згодан појам *квир идентитети*, „поништавају“ чврсте категорије и „истине“ у родном, сексуалном, религијском и сваком другом идентитетском контексту, и тако постају радикални алтеритети очврслим категоријама и увријеженим истинама. Њихово постојање ти „чврсти“ идентитети добрим дијелом перципирају као опасност која угрожава њихове идентитетске кодове, и можда се баш ту крије кључни разлог зашто нема (а никада га није ни било) стварног дијалога и стварне прихваћености на релацији Ја : Други.

Литература

Извори

- Батлер, Џудит (2005): *Рашчињавање рода* (превела Јасмина Хусановић). ТКД Шахинпашић. Сарајево.
- Дефо, Данијел (2004): *Робинзон Крусо*. Завод за уџбенике и наставна средства. Источно Сарајево.
- Црњански, Милош (2005): *Дневник о Чарнојевићу*. Гутембергова галаксија. Београд.

Цитирана литература

- Гвозден, Владимир (2001): *Полазишта и циљеви имаголошког проучавања књижевности*. У: Јован Делић (ур.). Зборник Матице српске за књижевност и језик. Нови Сад, књ. XLIX, св. 1–2/2001 стр. 211–224.
- Дукић, Давор и сарадници: Зринка Блажевић, Лахорка Плејић Поје, Ивана Брковић (2009): *Како видимо стране земље. Увод у имагологију*. Средња Еуропа. Загреб.
- Evans, Dylan (1996): *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. Routledge. London.
- Константиновић, Зоран (1986): *Имагологија и истраживање менталитета*. У: Зденко Шкроб (ур.). Умјетност ријечи. Загреб, XXX, 137–142.
- Лерсен, Јуп (2013): *Историја и метод имагологије*. У: Петар Пенда (ур.). Филолог – часопис за језик, књижевност и културу, Бања Лука, VII, 299–312.
- Roof, Judith (2003): *Thinking Post-Identity*. У: Christopher Kendrick (ур.). The Journal of the Midwest Modern Language Association. Chicago, Spring 1–5.
- Стојановић Пантовић, Бојана (2011): *Распони модернизма*. Академска књига. Нови Сад.
- Schoene, Berthold (2006): *Queer politics, queer theory, and the future of "identity": spiralling out of culture*. У: Ellen Rooney (ур.). The Cambridge companion to feminist literary theory. New York, 283–302.

OTHERNESS AND (POST)IDENTITIES – IMAGOLOGICAL REVIEW

Aleksandar Materic
Faculty of Philology
University of Banja Luka
aleks.materic@gmail.com

Abstract

This paper focuses on the imagological approach of a literary work (but also, on an entire culture), whose accomplishments significantly highlight the nature and issues of (post)identity. The main imagological guidelines, the Other and Otherness, that are continuously present in numerous literary works, as well as their characteristics, represent the basis of the imagological approach and this kind of review of both literary and non-literary texts is a very important contribution to the study of (post)identity. The paper will summarize and illustrate the achievements of imagology concerning identity issues, and also provide numerous examples from literary works to show how (post)identity stereotypes and complex issues of (post)identity self-awareness are generated, spread and determined. Additionally, the literary approaches which emphasize *Otherness* and the characteristics of specific groups (feminist, gender and queer approaches) contribute greatly to this research. In principle, in the broadest sense of the word, the paper will point out the relationship between (post)identity and literature.

Keywords: imagology, (post)identities, literature, otherness

КВАНТНА ФИЗИКА И КЊИЖЕВНОСТ (МАРК ТВЕН О НИКОЛИ ТЕСЛИ)

Јелена Јевтић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
jelena.jevtich@gmail.com

Апстракт: Циљ рада је анализа димензија простора и времена и главног лика у приповеци „Тајанствени странац“ Марка Твена, која је инспирисана Теслиним ликом и делом. Циљ рада јесте и пружање прегледа теоријских поставки квантне физике које су утицале на методологију проучавања књижевности. Употребљени концепти из квантне физике биће разјашњени у даљем раду. Пре свега то су: Хајзенбергов принцип неодређености, варијације логичких вредности у квантној логици, Боров принцип комплементарности, принцип дисконтинуираности,... Проблем усложњавања идентитета у књижевности посматра се сада под окриљем постмодерне теорије урањања, која се развија у другој половини двадесетог века, управо под утицајем убрзаног развоја квантне физике, неурологије, психологије, когнитивне лингвистике, и опште узев – когнитивне науке. Значајна је и занимљива зато што омогућава ново читање већ постојећих дела. Тесла (на основу документованих извора) износи уверење да су наука и уметност сасвим блиске делатности. За обе је потребна имажинација и нарочита врста прозорљивости и могућности замишљања. Савременици га називају мађионичарем због перформанса које је изводио у ситне сате у својој лабораторији за представнике културне елите. Наука, захваљујући њеним популаризаторима, у последње време добија све више простора у медијима и заокупља пажњу уметника. Твен је један од првих уметника у тој области. Рад на примеру ове приповетке нуди дискусију о методолошкој блискости у поступку физике и књижевности.

Кључне речи: Никола Тесла, Марк Твен, квантна физика, теорија урањања, виртуелни наратив, Тајанствени странац.

Увод

„Уметност и наука су исто.“¹

Никола Тесла био је естета у сваком смислу те речи: у појави, манирима, био је познавалац поезије и уметности, а до одређених научних увида дошао је управо рецитујући стихове.

Познато је да су Никола Тесла и Марк Твен узајамно један другом били инспирација кроз декаде паралелног уметничког и научног стваралаштва. Тесла се у младости, по завршетку реалне гимназије, тешко разболео. И у том узрасту већ је био страствени читалац, али му отац није дозвољавао да самостално, без родитељског надзора одабира литературу. Па ипак, у болести, дозволио му је да одабере шта год пожели из градске библиотеке. Тесла је одабрао управо рана дела Марка Твена, за која је тврдио да су добрим делом заслужна за његов опоравак. (Милинчевић, 2006, стр. 14)²

До открића ротационог магнетног поља дошао је управо док је рецитовоа стихове омиљеног дела: Гетеовог *Фауста*, приликом шетње будимпештанским градским парком са пријатељем.³

¹ Тесла у изјави Ивану Мештровићу. (Милинчевић, 2006, стр. 6)

² Када је после двадесет пет година доживео да Твену то исприча приликом посете коју му је учинио у његовој лабораторији у Колорадо Спрингсу, Твен је заплакао од радости и у знак захвалности. Као велики Теслин пријатељ, Твен је уживао ексклузивне позиве за посете Теслиној лабораторији, премда је познато и то да је Тесла за културну њујоршку елиту организовао својеврсне перформансе, када је у ситне сате, под окриљем ноћи, рецитовоа поезију и изводио експерименте.

³ „Једног поподнева, које је стално присутно у мом сећању, шетао сам с пријатељем градским парком и рецитовоа стихове. У тим годинама сам знао читаве књиге напамет, од речи до речи. Једна од њих био је и Гетеов *Фауст*. Сунце је управо било залазило и подсетило ме на један чувени одломак:

Већ тоне сунце, замире већ дан,
Ал' оно другде нови живот ствара.
О, имат крила – мој је давни сан,
О, летет за лепотом тога шара!
Да дивна сна! Ал' сунце запада...
Али, човек има крила духовна,
Ал' телесна не. Бози нису дали...

Кад сам изговорио ове инспиришуће речи, идеја ме озарила као блесак муње и у тренутку открио сам истину. Нацртао сам штапом у песку дијаграме које сам шест година касније (1888) изнео Америчком институту електро-

Овај догађај, као и Теслина неугасива жеђ за читањем указују управо на неопходност допуњавања конвенционалне логике другим методама сазнања, односно допуњавањем рационалних система сазнања ирационалним. У првом реду то је искуство уметничког доживљаја.

Мислилац кога Тесла истиче као утицајног за сопствени развој јесте Декарт.⁴ Декарт као представник рационалиста са школом савремене рационалне логике стоји на једној страни спектра сазнања. Метод конвенционалне логике темељан је и неизоставан пут за све природне науке. Паралелно са овом мишљу развијају се и други приступи, од којих су можда најутицајнији романтичарски, и то у првом реду Русоова и ХердEROVA схватања. Оба теоретичара заступају субјективистички приступ по коме се до сазнања о свету долази ирационалним путем, кроз доживљаје и осећања. Оваква становишта поставила су темеље за даљи развој теорије учења, педагошких наука и опште узев теорије знања.

Међусобно супротстављене парадигме не искључују једна другу као методе сазнања, већ представљају допуну једна другој. Можда их не треба ни посматрати као супротстављене и са становишта међусобно поларизованих вредности, већ управо као могућности које су комплементарне и које се међусобно допуњују.

Покушај спознаје, настојање да се открије знање које води до суштине постојања, до разумевања и спознаје свога места у свету и историји јесте и тема приповетке *Тајанствени странац* Марка Твена. Одгонетач мистерије представљен је у лику мистериозног анђела за који је Твену као инспирација послужио Никола Тесла.

инжењера, а мој друг их је одмах посве разумео. Слике које сам видео биле су савршено оштре и јасне и чврсте попут метала или камена. Зато сам му рекао: 'Видиш ли овде мој мотор; погледај како сада ради у другом смеру.' Хиљаде тајни природе на које сам се случајно спотицао, дао бих за ову коју сам ишчупао из природе, унаточ свим чудима и опасностима с којима сам се суочавао." (Тесла, 2009, стр. 68)

⁴ „Из Декарта сам, могу поуздано рећи, присвојио темељни метод у посматрању живота. Ту сам се привикао да своје мисли и размишљања постављам на математички основ у математичке формуле. Што се није дало изразити у облику једначине, то мене није занимало. Тим научним путем ја сам дошао до индукције у електрици. Кроз ту призму и данас ја читам српске умотворине. То је пут науке.”

Материјал и методе

Анализирани материјал је приповетка *Тајанствени странац* Марка Твена. Приступ који је примењен јесте постмодерна теорија урањања и теорија виртуелног наратива.

Теорија урањања развила је свој методолошки апарат захваљујући убрзаном развоју когнитивне науке, квантне физике и рачунарских наука у другој половини двадесетог века и тежи томе да обухвати што већи број дисциплина под својим окриљем. Она тако постаје „теорија свега“ и својеврсна научна парадигма и приступ знању који методе и приступе различитих наука чини комплементарним. Иако је у нашем раду приступ заснован на проучавању књижевности, ова теорија односи се на све друге врсте наратива, било да су из области економије, политике, медицине и опште узев науке и уметности.

У нашем приступу причу посматрамо у временским и просторним могућностима паралелних светова који су неисцрпни. Изречено и неизречено у оквирима ове теорије имају подједнако значајан статус у свести реципијента. Текст уједно омогућује приступ текстуалном свету, али и негативним епистемичким подсветовима, који су когнитивни домени који уводе алтернативе и контрачињенице. (Хидалго Даунинг, 2004, стр. 98). Негације нису само граматичке категорије које евоцирају могућа афирмативна стања него и читаву мрежу културних знања и очекивања. (Хидалго Даунинг, 2004, стр. 98)

Виртуелни светови, дакле, не супротстављају се реалним, већ само актуелним. Виртуелно има пуну реалност као такво. (Делез, 2009)

Друга научна парадигма за коју смо се определили ближе је везана за друштвене науке и то је теорија Мирча Елијадеа, који време и простор дели на свети и профани. (Елијаде, 2004)

Разматрања и дискусија

Теорија виртуелног наратива развила се под пресудним утицајем квантне физике. Настојања да се опишу текстуалне могућности које су обухваћене негацијама и наговештајима, а нису експлицитно изречене, своје утемељење пронашла су управо у идеји о постојању мултиверзума, за којима квантна физика интензивно трага.

Попут квантне физике, и теорија урањања и виртуелног наратива заснована је на следећим основним принципима:

а) Укидање линеарног на рачун дисконтинуираног принципа по

коме се одвијају процеси у природи.⁵

- б) Док класична физика описује јасно одређен свет у коме су различита стања међусобно искључива, квантна физика описује свет који се састоји од различитих комбинација стања и међустања.
- в) Класична логика познаје вредности тачно и нетачно, односно 0 и 1, док квантна логика дозвољава постојање вредности МОЖДА.
- г) Принцип суперпозиције обједињује спектар могућности. Вредности ДА и НЕ ван овог принципа међусобно би искључивале једна другу, али овај принцип дозвољава постојање паралелних светова, односно мултиверзума. Наратив који се посматра као когнитивни стил у себи, односно у менталном простору читаоца, обухвата различите верзије приче, тј. виртуелне и алтернативне верзије приче.
- д) Пробабилистичка природа квантне физике заснива се на вероватноћи која стоји насупрот одређености класичне физике. Виртуелност наратива је скаларне природе. Свако присуство, али и одсуство могуће је скалирати.
- ђ) Хајзенбергов принцип неодређености. Физичке величине као што су позиција и моменат честице, према овом принципу не могу истовремено бити сасвим одређено измерене. Док класична физика тежи што прецизнијим вредностима, квантна физика дозвољава постојање неодређености, односно непотпуних информација. Тако у наративу можемо знати виртуелни статус неке чињенице, али често не и опсег виртуелне приче, а слично је и са процепима у случају урањајућих наратива.⁶ Нилс Бор говори о онтолошкој неодређености, а Дејвид Бом о епистемолошком незнању. Наративне лакуне и процепи у стању су трајног превирања и могући су извор израњања нових актуелности, односно емергенције наратива.
- е) Принцип комплементарности Нилса Бора односи се на алтернативне могућности које се међусобно не побијају већ допуњују. Густина светова приче описује се као сума свих могућности.
- ж) Опште подразумевана путања честице од тачке А до тачке Б у класичној физици сада нема јасно одређену путању, захваљујући неодређености природе квантних процеса. Путања је

⁵ Милосављевић Милић, 2016, стр. 47.

⁶ Исто.

сада збир свих могућих путања. Свет атома и честица стварају свет потенцијалног и могућности, а не догађаја и честица.

Тесла и сам, како је наведено у цитату на почетку рада, износи уверење да су наука и уметност сасвим блиске делатности. За обе је потребна имагинација и нарочита врста прозорљивости и могућности замишљања. Савременици га називају мађионичарем због перформанса које је изводио у ситне сате у својој лабораторији за представнике културне елите. Тесла је био естетa у сваком смислу те речи: у појави, манирима, био је познавалац поезије и уметности, а до одређених научних увида дошао је управо рецитијући стихове. Не само да је као оваква персона послужио за инспирацију Твену, него се чини као да његове идеје са почетка двадесетог века о повезаности науке и уметности, тек на самом крају претходног века добијају теоријско и методолошко уобличавање управо у оквирима когнитивне наратологије.

Твенова новела смештена је у Аустрију 16. века. Мистериозни странац је анђеол који посећује дечаке у месту Езелдорф. Анђеол који изгледа као младић саопштава дечацима да је стар осам хиљада година. Ова информација збуњује дечаке, али им анђеол објашњава договорну вредност времена и релативност ове физичке категорије. За физику су и време и простор релативизовани, а та парадигма, нарочито под утицајем теорија које настају у двадесетом веку, добија на релевантности. Ајнштајнове идеје и теорија релативности, као и знања о организацији космоса и те како доприносе и новом читању Твена.

Са друге стране, теорија струна, која полаже наду у откривање паралелних светова у којима важе другачије законитости и другачије устројство света од нама познатих, иду у прилог, као анахронизам, Твеновој стваралачкој имагинацији и покушају интерпретације Теслине генијалности кроз призму вечности. Савремена популарна култура, телевизија, књижевност и филм негују фасцинацију овом теоријом. (Грин, 2012, стр. 6) Твену пак она није могла бити позната ни блиска. Па ипак, Твен је у свом покушају да разуме Теслу и да искаже своју фасцинацију његовим научним радом, био на трагу нечег сасвим модерног. И из ове перспективе можемо рећи – далеко испред свог времена.

Још један приступ кроз који се вечност Теслиног лика може сагледати, а који не почива на принципима природних наука, већ друштвених, јесте методолошка парадигма М. Елијадеа, који време и простор разлаже на димензије светог и профаног. Свето време утемељено је

на митској цикличној представи времена, која у форми перпетуума мобиле вечно кружи и обнавља се. Насупрот светом јесте историјско време које је линеарно, усмерено у правцу идеје историјског напретка и супрематије становишта западног човека о супериорности модерне западне цивилизације над такозваним примитивним цивилизацијама. Анђео, стар осам хиљада година, тако је вечно биће, а Теслин лик добија митски ореол вечности.

Својим доласком, како смо рекли, анђео ремети реалност дечака. Мистериозни посетилац не само да проблематизује и релативизује познате категорије времена него и морала. Као што је време договорено и на основу консензуса детерминисано, тако и о моралу постоји договор унутар заједнице. Теза посетиоца из димензија вечности јесте теза о друштвеном конструкту морала и моралном консензусу. За опстанак заједнице неопходно је постојање друштвеног уговора. Када дечаци упитају анђела како да га зову, он им саопштава да је његово право име Сатана. Анђео који их посећује није само некада први међу анђелима, него и пали анђео. Овде је такође очигледна и веза са Гетеовим Фаустом и Мефистом, који му приликом посете саопштава то да је он сила која тежи злу, а чини добро. Извориште Теслине велике инспирације, Гете, асоцијативно је повезано и са новелом Марка Твена.

За околину пак, ван света дечака, посетилац бира име Филип Траум. Траум на немачком значи сан. Сан као стање свести над којом појединци немају контролу такође представља везу са подсвешћу и копчу за прелазак у друге димензије – како свести, тако и физичких димензија времена и простора. Према Елијадеу, управо сан јесте у вези са вечношћу и митом и представља преспојеност на нивое вечности.

Једна од најупечатљивијих сцена у приповеци „Мистериозни странац“ јесте сцена у којој пребијено псетанце сажаљева свога власника који је на самрти.⁷ Иако га је претходно власник претукао, пас није на њега љут, већ се нада опоравку свога господара. Анђео животиње сматра бићима без морала. Ово за њега не значи да су животиње неморалне, већ ослобођене стега друштвених конвенција, које појединце неретко наводе управо на чињење зла. Сатанина теза јесте та да када морала не би било, људи не би ни чинили једни другима зло. Да се човек нашао у положају несрећног псетанцета, вероватније би било да и уколико не би тежио освети, која није у складу са хришћанским

⁷ Твен, 2010, стр. 21.

представама, свакако не би ни саосећао са оним ко му је нанео зло. За разлику од људског рода, пас поседује и много више емпатије и много више свести за трансцендентни морал, која му омогућава да се саживи са патњом другог, разуме га и жели му добро. Због овога пас не само да поседује душу него ће и завршити у рају. Биће награђен за своју моралну супериорност, односно супериорност над оквирима наметнутим моралним консензусом.

Филип Траум, упознајући се са мештанима, најпре осваја њихове симпатије. У њему виде симпатичног странца који их заводи и осваја својим шармом. За њега мештани верују да се образује да постане свештеник. Овај моменат има упориште у Теслиној биографији управо јер Тесла потиче из свештеничке породице. Отац Милутин био је свештеник, а и деда по мајци Ђуки. Две свештеничке породице ујединиле су се да би изнедриле једног научника. Од Тесле се у младости очекивало да настави породичну традицију и да и сам постане свештеник, али после тешке болести, отац Милутин дозволио је Николи да настави студије инжењерства. Било му је најважније то да је дечак добро. Траум постаје харизматски вођа малог колектива и неко коме се указује велико поверење само на основу одабира области студирања. Овај детаљ у себи садржи иронију будући да даље продубљује и проблематизује питање морала, тј. моралних вођа и узора који предводе колектив. Текст, заједно са пређашњим знањима читаоца о лику Филипа Траума, али и знањима о Николи Тесли, сада остварује сложену интеракцију на основу које се концептуализује персона анђела. Он у себи остварује интраперсоналну комплексност кроз ураћање у нову улогу коју изводи за мештане. (Херман, 2013, стр.207)

Међу чињеницама које Сатана објашњава дечацима јесте и Колумбово откриће Америке. Новог света не би било да Колумбо није имао јединствени пут који га је одвео управо до новог континента. Тако он расветљава след догађаја који су водила овом открићу:

„На пример: да је у било ком тренутку, рецимо, кад је био дечак, Колумбо прескочио ма и најбезначајнију کاریку у ланцу догађаја које је његов први поступак у детињству неизбежно одредио, то би му променило читав каснији живот и он би постао свештеник, умро би непознат у неком италијанском селу, а Америка не би била откривена још за два столећа. Ја то знам.“ (Твен, 2010, стр. 31)

*Карику у ланцу догађаја*⁸ осветљава извесну врсту каузалности научног процеса. Време се доживљава узрочно-последично, а живот

⁸ Подвукла Ј. Ј.

и историја представљају се као један од могућих путева. У низу конкретних догађаја, од којих је сваки јединствен, незаменљив и производи наредни, уколико би се уклонио ма и један чинилац система, променио би се ток историје. Сваки од путева јесте могућност за себе и сваки од сложених ланаца представља универзум могућности за себе. Анђео, као надмоћна свест, има могућност имажинације која попут научничке могућности предвиђања и замишљања експериментално, врло конкретно може да замисли и предвиди будућност и исходе различитих верзија историјске комбинаторике.

Теслина способност замишљања и стваралачке имажинације овде је уздигнута до митског и фантастичног нивоа. Снага имажинације описана је и у сцени у којој Сатана својом замишљу ствара тродимензионалне покретне слике, које се смењују једна за другом, као на филмској траци, а заправо неизмерљивом брзином.

„Добро“, рече он: „да ли бисте желели да видите историју напретка људског рода – и развој онога што човек назива цивилизацијом?“

Одговорисмо да желимо.

Он само помисли и претвори то место у Еденски врт и ми угледамо Авеља како се моли пред жртвеником[...]“ (Твен, 2010, стр. 41)

Даље се наводе сцене и призори из старозаветне историје, Римског великог царства, периода од настанка хришћанства од оснивања па надаље, као и бројни потоњи ратови. Ова сцена представља идеалан пример урањања у 3Д виртуелну призму. Лекција историје одржана је кроз виртуелни приказ сцена, које су све створене помоћу снажне имажинације једног уметника. Помоћу мисаоне конструкције омогућено је когнитивно искуство урањања у историјски наратив.

Сатана се приказивањем ратова руга људском роду и човековој идеји о напретку цивилизације кроз уништавање других и кроз потребу да убија, ратује и себи потчињава друге:

„[...] он стаде да се бездушно смеје и руга људском роду, премда је знао да нас је оно што је рекао ужасно срамотило и вређало.“ (Твен, 2010, стр. 42)

Супериорност Сатане, који може својом имажинацијом да обухвати прошлост и будућност, сфере светог и профаног, позива на увиде о заблудама које су подразумеване ограничавањем на једностран приступ и једну научну парадигму. Покушаји са знања и разумевања историје, који би тежили да сагледају апсолутне вредности добра и истине, морали би бити спроведени уз препознавање ограничености сваке појединачне перспективе. У складу са методологијом квантне

физике, која у себи обухвата супротстављене вредности, тако би и покушај разумевања и тумачења етике и историје обухватао различите приступе. Ово је и остварено у двадесетом и двадесет првом веку. Оно што остаје као завештање свим гранама науке за предстојеће време јесте даље трагање не само за чињеницама него и за новим, свеобухватнијим научним приступима.

Завршетак новеле обележен је Сатаниним монологом из кога издвајамо цитате:

„Ништа не постоји. Све је само сан. Бог – човек – свет – Сунце – Месец, бесконачна звездана јата – све је то сан, само сан; ништа од тога не постоји.

Ништа не постоји осим празног *простора*⁹ и тебе.“ (Твен, 2010, стр. 53)

„Али ни ти ниси ти: ти немаш тела, ни крви, ни костију. Ти си само *мисао*¹⁰.“ (Твен, 2010, стр. 53)

Читаво искуство и димензије нама познатог космоса имају оне размере колике су размере људске свести која настоји да их опише и разуме. Паралелно са могућностима сазнања опстају и ограничења која карактеришу људску свест. Сви за човечанство релевантни концепти, ма колико настојали да их егзактно опишемо и докажемо њихово постојање, јесу само конструкти људске имагинације. (Херман, 2003, стр. 73)

Закључак

Човек је на путу сазнања урођен у когнитивни *простор* своје свести, која га помоћу когнитивних механизма усмерава ка знању. Креационистичко искуство урањања у наратив науке или уметности никада не претендује на коначно сазнање, али омогућава промену до које неминовно долази у настојању да се до спознаје дође.

У настојању да разуме и прикаже Теслин лик, Твен га је поистоветио са анђелом, са митским бићем, које обитава између различитих димензија простора и времена и које је узвишено у односу на остатак људског рода. Он за њега припада аристократији вечних, заједно са највећим умовима у историји човечанства и заједно са светим и митским бићима.

Оваквим приказом Твен је начинио подухват урањања у могуће

⁹ Подвукла Ј. Ј.

¹⁰ Подвукла Ј. Ј.

светове историје човечанства. У читаочевој свести захваћени су простори мита и димензија вечног времена, која има статус светог и узвишеног у односу на свакодневицу и текуће, договорено време.

Литература

- Грин, Б. (2012): *Скривена стварност. Паралелни универзуми и дубоки закони космоса*, Хеликс, Смедерево.
- Херман, Д. (2003): *Теорија наратива и когнитивне науке*, Стенфорд прес, Стенфорд.
- Херман, Д. (2013): *Причање приче и наука о уму*, Масачусетски институт за технологију, Масачусетс.
- Хидалго Даунинг, Л. (2004): Дискурс, култура и когниција: улога негације у стварању кохеренције у дискурсу штампе и рекламирања. Канарска ревија за студије енглеског. 49. Универзитет у Лагуни. стр. 87–102
- Делез, Ж. (2009): *Разлика и понављање*, Федон, Београд.
- Елијаде, М. (2004): *Свето и профано*, Алнари/Табернакл, Београд.
- Милинчевић, В. (2006): *Никола Тесла и књижевност*, Библиотека града београда, Београд.
- Милосављевић Милић, С. (2016): *Виртуелни наратив*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци.
- Твен, М. (2010): *Тајанствени странац*, Етхос, Београд.
- Тесла, Н. (2009): *Моји изуми*, МСТ Гајић, Београд.

QUANTUM PHYSICS AND LITERATURE: MARK TWAIN ON NIKOLA TESLA

Jelena Jevtic
Faculty of Philology
University of Belgrade

jelena.jevtich@gmail.com

Abstract

The paper offers a reading of Mark Twain's novel *Mysterious Stranger*, inspired by Nikola Tesla's character and work. It also reflects on innovations in literary theories and methodology. Postmodern multiplication of identities is now approached through ideas conceived in quantum physics. The modern approach to literature is enriched with the post-modern theory of immersion that developed in the second half of the twentieth century, precisely under the rapid influence of quantum physics, neuroscience, psychology, cognitive linguistics, and cognitive science in general. This theory is significant and interesting because it allows for a new reading of already existing works and the discovery of values that previous literary approaches did not illuminate. Tesla (based on documented sources) is convinced that science and art are quite close fields. Both require imagination and a particular type of transparency. He was called 'the magician' by his contemporaries for the performances he performed in the middle of the night in his laboratory for representatives of the cultural elite. Due to its popularizers, science has recently gained more space in the media. Twain is one of the first artists in the field. The used principles of quantum physics are: Heisenberg's principle of indeterminacy, the variation of logical values in quantum logic, Bohr's principle of complementarity, the principle of disconnectedness.

Keywords: Nikola Tesla, Mark Twain, quantum physics, immersion theory, virtual narrative, *Mysterious Stranger*

КОНСТРУКЦИЈЕ СА ЕКСПЛИЦИТНИМ ДЕТЕРМИНАТОРОМ

Сандра Савић
Филозофски факултет у Нишу
Универзитет у Нишу
sandrasavic0302@gmail.com

Апстракт:

У овом раду приказане су конструкције са експлицитним детерминатором у српском језику. Анализа је базирана на семантичком проучавању експлицитне детерминације и поткрепљена је примерима из Корпуса савременог српског језика Математичког факултета у Београду. Циљ овог рада је да прикаже конструкције са обавезним детерминатором у српском језику, начин на који се такве конструкције граде, као и њихову учесталост у употреби. Анализа треба да покаже теоријско одређење самог појма детерминације, конкретније, појам експлицитног детерминатора, али и примере у којима се експлицитни детерминатор јавља. О обавезном детерминатору може се говорити и када је у питању вербална конструкција, тј. у оним случајевима када се глагол јави у позицији обавезно непосредно детерминисаног конституента конструкције. У језику је присутна и употреба експлицитног детерминатора са инхерентним ентитетима, тј. са деловима тела живих бића, саставним деловима врсте у односу на неживе објекте, константне особине или карактеристична својства класе. Конструкције са експлицитним детерминатором могу се представити и на другачији начин – подробнијом анализом падежног система и њиховог семантичког поља, где би посебно место заузеле конструкције које указују на квалификативну употребу одређеног падежа у функцији детерминатора.

Кључне речи: детерминација, експлицитни детерминатор, неграматична структура, номиналне конструкције, вербалне конструкције.

Увод

Предмет рада јесу конструкције са експлицитним детерминатором, поткрепљене корпусном грађом Математичког факултета у Београду.

Циљ овог рада је да прикаже конструкције са обавезним детерминатором у српском језику, начин на који се такве конструкције граде, као и њихову учесталост у употреби. Анализа треба да покаже теоријско одређење самог појма детерминације, конкретније, појам експлицитног детерминатора, али и примере у којима се експлицитни детерминатор јавља.

Појам детерминације дефинише се као „одређивање, одређење, одређеност, опредељивање, опредељење, опредељеност; одлука; одредба; одлучност, решеност; лог. сужавање обима појма проширивањем његове садржине, чиме се долази од општијих до мање општих појмова; синтеза општих појмова у посебне (Вујаклија, 2002, стр. 208).

Детерминација у српском језику може бити експлицитна или имплицитна. Код неексплицитног детерминатора присуство се имплицитно подразумева на дубинској структури, те не добија непосредну лексичку интерпретацију на површинској структури. Експлицитни обавезни детерминатор своју непосредну лексичку интерпретацију добија на површинској структури (Радовановић, 1990, стр. 90). Разлика између ових детерминација видљива је и приликом навођења самих примера: *девојка зелених очију*, где конструкција без навођења детерминатора не би била граматички исправна (*девојка очију); и *та (девојка) има очи*, где би се из контекста видело да је у питању девојка која има лепе, крупне, истакнуте очи.

Материјал и методе

Како је наведено, грађа за овај рад ексцерпирана је из Корпуса савременог српског језика Математичког факултета у Београду. Тема овог рада јесте анализа конструкција са експлицитним детерминатором, те ће у сам фокус ући искључиво примери са обавезним детерминатором. Аналитичком методом биће поткрепљене теоријске поставке на одговарајућим примерима који су забележени у грађи. Детаљним увидом у Корпус савременог српског језика указаће се на конструкције које су граматичне, али и на оне конструкције које испуштањем експлицитног детерминатора постају неграматичне или код којих долази до промене значења и функције. Примери ће бити разматрани у оквиру семантичких скупова које су поткрепљене релевантном литературом.

Резултати и дискусија

Како наводи Милорад Радовановић, лингвистичка литература је феномен обавезних детерминатора у синтакси издвојила као специфичну језичку категорију тек у другој половини 20. века (1990, стр. 77). Овом појавом бавили су се многи истакнути лингвисти, а међу њима и Милка Ивић, те она добија и своју егземплификацију на материјалу и из српског језика. Тако је категорија *обавезни детерминатор* добила релевантан положај у савременој синтакси.

Милка Ивић наводи да су „обавезни детерминатори језички облици који се из дате конструкције с управном речју X не могу избацити без релевантних последица на информативном плану“ (2000a, стр. 246). Ако би се испустио обавезни детерминатор, добиће се конструкција која нема смисла или може доћи до промене граматичке функције у реченици. На пример: *девојка црних очију* не би се могло свести на конструкцију **девојка очију* јер таква конструкција не би имала смисла. А у примеру *чекао је целу зиму*, испуштањем детерминатора променила би се функција, те би се од одредбе за време (колико дуго је чекао – целу зиму) добио прави објекат (шта је чекао – зиму).

Из овога следи закључак да је детерминатор обавезног карактера ако су се стекли следећи услови:

$$(D + X) = X_{y-} * (X)$$

$$\text{Или } (D + X) = X_{y>} (X) = X_z$$

Под детерминатором не треба само подразумевати придеве са описним значењем, већ и именицу и заменицу, а у неким специфичним ситуацијама и број и прилог са одредбом функцијом (Радовановић, 1990, стр. 79).

Детерминатор је обавезно експлицитно присутан у конструкцији типа $D + X \rightarrow * \emptyset + X$. У оваквој конструкцији испуштање детерминатора са површинске структуре условило би неграматичну структуру када је у питању квалитативни генитив: *У Америци је довољно да се на улици неопрезно, мало упадљивије окренете за паром лепих ногу, или, сачувај боже, да зазвиждите можете доживети да дотична, или боље речено недотична, дама...* (КМФ¹) $\rightarrow$ **У Америци је довољно да се на улици неопрезно, мало упадљивије окренете за паром ногу, или, сачувај боже, да зазвиждите можете доживети да дотична, или боље речено недотична, дама...* У оваквим примерима именица нога (или нека друга именица која означава део људског тела) рефе-

¹ Корпус савременог српског језика Математичког факултета.

рише на појмове који представљају интегралне делове, инхерентна својства човека, „те би њихово просто приписивање посесору резултирало одсуством било какве информативности исказа. Присуство детерминатора у оваквим контекстима, међутим, управо зато постаје *обавезно* јер уклања дејство поменутих рестрикција које условљавају лексичку инкомпатибилност“ (Радовановић, 1990, стр. 92).

У конструкцијама које се могу представити формулом $D + X \rightarrow \emptyset + X = Y$ детерминатор је *обавезно* присутан на површинској структури, а његовим изостављањем не добија се неграматична структура, већ суштинска промена граматичког значења дате конструкције (Радовановић, 1990, стр. 93). У примеру *Чекао је **цело** пролеће* брисањем детерминатора добила би се граматична конструкција, али са промењеним значењем јер значење мере времена бива замењено значењем директног објекта: *Чекао је пролеће* (Радовановић, 1990, стр. 93). Код оваквих конструкција и значење мере, количине може испуштањем експлицитног детерминатора бити замењено значењем директног објекта: *Ево долази одасвуда. Треба ли да поделиш хлеб или да даш сестри **цео** комад? Треба ли да поједеш **цео** хлеб? На крају крајева, вероватније је да ћеш ти преживети, имаш више снаге.* (КМФ) $\rightarrow$ *Треба ли да поједеш хлеб?*

Употреба детерминатора у оваквим ситуацијама резултат је контакта инхерентне лексичке семантике именичке и глаголске лексеме. Испуштањем експлицитног детерминатора у примерима попут горенаведених добиће се другачије значење, али не и неграматична структура.

У српском језику присутни су и примери попут: *Официр немачке царске морнарице. Командант подморнице. Стрељали су га Енглези, 19. јануара 1915, због преваре, гусарења, убиства, саботаже и шпијунаже* (КМФ). И у оваквој конструкцији детерминатор је *обавезно* присутан на површинској структури јер би се изостављењем добила неграматична структура. Специфичност оваквих конструкција представља „одсуство експлицитне лексичке репрезентације детерминативног конституента конструкције, дакле, имплицитно се подразумева (као и његова непосредна репрезентација на дубинском нивоу језика)“ како наводи Радовановић (1990, стр. 93). *Пре 1915, за простор и време се сматрало да представљају непроменљиве арене у којима се збивају догађаји $\rightarrow$ Пре 1915. године, за простор и време се сматрало да представљају непорменљиве арене у којима се збивају догађаји.* Овакви примери сведоче о језичкој економији јер до редукције долази

само на површинском нивоу језика. Овде је реч о редукованим конструкцијама у којима се детерминисани конституент имплицитно подразумева (Радовановић, 1990, стр. 94). Конструкције овог типа можемо представити формулом $D(+X) \rightarrow * \emptyset (+X)$.

Посебно занимљива јесте употреба експлицитног детерминатора са инхерентним ентитетима, тј. са деловима тела живих бића, саставним деловима врсте у односу на неживе објекте.

У оквиру ових примера издвајају се три семантичке групе, најкарактеристичније за успостављање обавезне детерминације (Радовановић, 1990, стр. 95).

Прва семантичка група обухвата примере код којих се „посесору – живом бићу приписује интегрални део тела као његов инхерентни ентитет“, наводи Радовановић (1990, стр. 95). Овој семантичкој групи припадају примери са квалитативним генитивом. У примеру: *Одједном ми поглед привуче висок, маркантан човек **седе** косе, у кожној јакни европског стила и са једном од оних мушких торбица* (КМФ), испуштањем експлицитног детерминатора такође би се добила неграматична конструкција јер се инхерентно својство поседовања косе подразумева, па се мора нагласити квалитативно својство које сужава појам и ближе га детерминише. Таква је и реченица забележена у грађи: *После нашег разговора, напротив, пострао сам га и видео човека **правилних црта, дубоких, плавих** очију, **висока** раста, **дугих, проседих** бркова и **густе, скоро беле** косе* (КМФ).

Прва семантичка група обухвата и синтагме са квалитативним инструменталом: *Та жена са **зеленим** очима туђа је, отишла, међу њима није било чак ни најмањег додира* (КМФ). Ако би се у оваквој конструкцији испустио детерминатор, добила би се неграматична конструкција јер су очи неотуђива својина посесора, инхерентно својство живог бића, те би се брисањем придева изгубио смисао реченице: **Та жена са очима туђа је, отишла, међу њима није било чак ни најмањег додира.*

Друга семантичка група одликује се својством да се „посесору – неживом објекту приписује интегрални део као инхерентни ентитет целине“ (Радовановић, 1990, стр. 96). Пример са квалитативним инструменталом *Даме које **инсистирају** на **високим потпетицама** мораће да носе **ципеле са гуменим** ђоном* (КМФ) сведочи о овој семантичкој групи. Наиме, ако би се експлицитни детерминатор у оваквој употреби изоставио, добила би се конструкција која не би имала смисла, тачније, конструкција која не би пренела информацију која

joj је предодређена.

Код треће групе „посесору се као инхерентни ентитет приписује константно или карактеристично својство класе, њен стални, општи облик постојања или испољавања (нпр. боја, мирис, укус, дужина, ширина, висина, облик, изглед, стас и сл. – као општи физички ентитети; нарав, карактер, интелигенција, воља, расположење, ћуд, друштеност, понашање и сл. – као ентитети који упућују на психолошку страну људске природе итд.) (Радовановић, 1990, стр. 96). Примери из ове групе захтевају обавезно приписивање детерминатора посесору. Примером *Одећа **плаве** боје указује на пријатну и поверења вредну особу* (КМФ) потврђује се обележје ове семантичке групе. Изостављањем експлицитног детерминатора добила би се неграматична конструкција: **Одећа боје указује на пријатну и поверења вредну особу*. И пример: *Био је **високог** раста, коса му је била црна, мало коврџава, поглед бистар и продоран, али истовремено благ и привлачан* (КМФ) указује на карактеристично својство и стални облик испољавања нечије висине. Испуштањем детерминатора такође се добија неграматична структура: **Био је раста, коса му је била црна, мало коврџава, поглед бистар и продоран, али истовремено благ и привлачан*.

Милош Ковачевић (1992, стр. 18) уочава да је за случајеве беспредлошког квалитативног генитива неопходан експлицитни обавезни детерминатор, јер је карактеристична појединост уједно и иманентна црта, али остали типови могу обележавати и неиманентне карактеристичне појединости, па обавезни детерминатор није нужно навести (*човек од угледа, жена са кофером, пегла на пару, човек на штакама, човек у оделу*).

У примеру: *Њега су сматрали „лењим и **лоше** нарави“, али је управник био склон „попустљивости“, како извештава школски инспектор* (КМФ) испољава се општи психолошки ентитет – нарав. А у примеру: *Иако је, службено, окорели криминалац, јавност му поклања симпатије – као шампиону **лепог** понашања* (КМФ) испољава се нечије понашање као психолошка страна људске природе. Брисањем експлицитног детерминатора добила би се неграматична конструкција: **њега су сматрали лењим и нарави; *као шампиону понашања*. Све ово указује да се психолошке особине не могу отуђити, тј. да су оне инхерентна својства посесора.

Када се говори о експлицитним детерминаторима, не може се изоставити и употреба заменица у тој функцији. Наиме, у примеру

попут: *Рекао је да се **то** вече заљубио у њу и да је још увек заљубљен, али твоје му име одзвања у ушима све време* (КМФ) изостављањем детерминатора *то* добила би се неграматична конструкција **Рекао је да се вече заљубио у њу и да је још увек заљубљен, али твоје му име одзвања у ушима све време*. Како Милка Ивић наводи (2000а, стр. 249), „с детерминатором се такође од давнина обавезно повезује акузатив без предлога када означава време (*то вече га је болела глава* и сл., никако **вече га је болела глава* и сл.) и меру времена (*спавао је цео дан* и сл., никако **спавао је дан* и сл.)“.

Постоје примери у којима једна иста лексичка јединица може бити искоришћена за исказивање исте синтаксичке функције у два различита граматичка вида, од којих само један подразумева коришћене обавезне детерминације (Ивић, 2000а, стр. 251). Овакав случај карактеристичан је за употребу српских временских падежа – акузатив с предлогом у и генитив у конструкцији са обавезним детерминатором. У примеру *Све ће бити готово у суботу увече – рече Хермиона, али то нимало не умири Рона* (КМФ) темпоралном акузативу можемо додати лексему *идућа*: *Све ће бити готово у **идућу** суботу увече – рече Хермиона, али то нимало не умири Рона*, а да обе конструкције буду граматичне. Када је у питању темпорални генитив, егземплификација попут *Реализација пројекта уз помоћ француске владе креће већ овог пролећа* (КМФ) указује на то да ће се изостављањем експлицитног детерминатора добити неграматична структура: **Реализација пројекта уз помоћ француске владе креће већ пролећа*.

Споменуто је да позицију обавезног детерминатора може, осим придева, заузети и именица, тачније, да службу квалификативног детерминатора обавља именица. У примеру *Човек **са наочарима** такође посматра овога који се ослања на лопату* (КМФ) присутна је детерминација типа могућност (Ивић, 2000б, стр. 255), јер нешто што људи не носе стално са собом може се, у одговарајућим приликама, искористити као карактеристично обележје по којем се изванредан човек одваја од осталих. Овакви квалификатори нису неотуђив, тј. интегрални део појаве, али исказују детаљ који некога у датој прилици издваја од других.

Експлицитни детерминатор не везује се само за номиналне конструкције, тј. оне конструкције у којима је позицију обавезно експлицитно детерминисаног конституента заузимала именица, већ и за вербалне конструкције, односно, за оне случајеве када се глагол јави у позицији обавезно непосредно детерминисаног конституента

конструкције (Радовановић, 1990, стр. 94).

У примерима попут: *Хоћу да вечерам са вама и рано да легнем – говорила му је подругљиво. – Сутра одлазим у двор* (КМФ), глагол (одлазим) детерминисан је прилогом за време. Присуство детерминатора у оваквим случајевима је обавезно јер би се његовим брисањем добила конструкција са суштинском променом граматичког значења. *Сутра одлазим → Одлазим*. Изостављањем детерминатора, овде у виду прилога са временским значењем, футурско значење глагола *одлазити* прелази у презентско. Овакве конструкције могу се представити следећом формулом: $D + X \rightarrow \emptyset + X = Y$.

Испуштање обавезног детерминатора у споју са глаголом може резултирати и неграматичну структуру $D + X \rightarrow * \emptyset + X$. У примеру: *Обед у његовом стану био је врло једноставан, и у два сата они се кретоше → *Обед у његовом стану био је врло једноставан, и они се кретоше* испуштањем експлицитног детерминатора добила би се неграматична конструкција. „Обавезност детерминатора је, у оваквом случају, дакле, граматикализована“ наводи Радовановић (1990, стр. 94).

У вези са експлицитним детерминатором јесте и избегавање таутолошких конструкција са глаголима тима спавати, сањати, корачати. Како не би дошло до граматички неисправне конструкције попут **спавати сном, *корачати кораком*, „уз дату зависну именицу морамо ставити прикладну одредбу“ (Ивић, 2000б, стр. 259). То потврђује пример: *Сигурним кораком корачају и у новинарству и на писти: Соња Шегрт, Јасмина Антонијевић, Јелена Гајшек и Ивон Јафа* (КМФ). Испуштањем детерминатора добила би се таутолошка и неграматична конструкција: **Кораком корачају и у новинарству и на писти: Соња Шегрт, Јасмина Антонијевић, Јелена Гајшек и Ивон Јафа*.

Када је у питању исказивање адвербијалне одредбе пропратне околности, за то може послужити „генитив с обавезним детерминатором уз глагол у функцији квалификативног детерминатора“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 159). Пример: *Дејвид може да хода уздигнуте главе због свега што је пружио репрезентацији* (КМФ) потврђује да се „квалификативна детерминација предикације по правилу остварује преко квалификације именског појма у својству посесума у односу на субјекат предикације који је у функцији посесора и уз импликацију значења пропратне околности (именичка синтагма са генитивом представља кондензовану клаузу с везником и при том и значењем

пропратне околности)“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 159).

Закључак

У овом раду било је речи о конструкцијама са експлицитним детерминатором и о начину на који се такве конструкције граде. Грађа за овај рад ексцерпирана је из Корпуса савременог српског језика Математичког факултета у Београду.

Како је наведено, експлицирани обавезни детерминатор своју непосредну лексичку интерпретацију добија на површинској структури. Радовановић наводи да је детерминатор обавезно експлицитно присутан у конструкцији типа $D + X \rightarrow * \emptyset + X$: *У Америци је довољно да се на улици неопрезно, мало упадљивије окренете за паром **лених** ногу, или, сачувај боже, да зазвиждите можете доживети да дотична, или боље речено недотична, дама...* У оваквој конструкцији испуштање детерминатора са површинске структуре условило би неграматичну структуру. Примери показују да је детерминатор обавезно присутан и у конструкцијама које се могу представити формулом $D + X \rightarrow \emptyset + X = Y$: *Чекао је **цело** пролеће*. Његовим изостављањем не добија се неграматична структура, већ суштинска промена граматичког значења дате конструкције. Формулом $D (+X) \rightarrow * \emptyset (+X)$ представљају се конструкције које сведоче о језичкој економији јер до редукције долази само на површинском нивоу.

У језику је присутна и употреба експлицитног детерминатора са инхерентним ентитетима. Како је поткрепљено примерима, изостављањем експлицитног детерминатора из оваквих конструкција добија се неграматична структура или конструкција која не би носила информацију која јој је предодређена.

Уочено је да о обавезном детерминатору можемо говорити и када је у питању верблана конструкција, тј. у оним случајевима када се глагол јави у позицији обавезно непосредно детерминисаног конституента конструкције. Испуштањем експлицитног детерминатора може се добити неграматична конструкција или конструкција са суштински измењеним значењем.

Експлицитни детерминатор присутан је у конструкцијама за исказивање пропратне околности, али и у оним конструкцијама које служе за избегавање таутологије типа *корачати кораком, *спавати сном: ***Сигурним** кораком корачају и у новинарству и на писти: Соња Шегрт, Јасмина Антонијевић, Јелена Гајшек и Ивон Јафа.*

Конструкције са експлицитним детерминатором могу се представити и на другачији начин – подробнијом анализом падежног система и њиховог семантичког поља, где би посебно место заузеле конструкције које указују на квалификативну употребу одређеног падежа у функцији детерминатора; али и компаративном анализом у оквиру сваког језика појединачно како би се документовали извесни универзални закони семантичко-синтаксичког устројства реченице.

Литература

- Вујаклија М. (2002): *Лексикон страних речи и израза*. Просвета. Београд.
- Ивић М. (2000а): *О словенским обавезним детерминаторима*. У: Ивић М., (ур.), *Лингвистички огледи*. Треће издање. Чигоја штамппа. Београд, 246–253.
- Ивић М. (2000б): *О семантичким околностима од којих зависи обавезна детерминација квалификативног типа*. У: Ивић М., (ур.), *Лингвистички огледи*. Треће издање. Чигоја штамппа. Београд, 254–260.
- Ковачевић М. (1992): *Kroz sintagme i rečenice*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Sarajevo.
- Пипер П. и сарадници (2005): *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. Београдска књига. Београд.
- Радовановић М. (1990): *Списи из синтаксе и семантике*. Добра вест. Нови Сад.

CONSTRUCTIONS WITH EXPLICIT DETERMINERS

Sandra Savic
Faculty of Philosophy in Nis
University of Nis

Abstract

This paper presents constructions with an explicit determiner in the Serbian language. The analysis is based on a semantic study of explicit determination and is supported by examples from the Corpus of Serbian Language from the Faculty of Mathematics in Belgrade. The aim of this paper is to show constructions with an obligatory determiner in the Serbian language, the way in which such constructions are built, and their frequency of use. The analysis should present the theoretical definition of the terms *determination* and *explicit determiner*, in particular, but also the cases in which the explicit determiner appears. Obligatory determiners also exist in verbal constructions, i.e. in those cases where the verb appears in the position of an obligatory directly determined constituent of the structure. The use of an explicit determiner with inherent entities is also present in the language, for example, with words referring to body parts of living beings, elements of non-living objects, permanent characteristics of species. Constructions with an explicit determiner can also be presented in a different way – through a more detailed analysis of the case system and its semantic field, where constructions that indicate the qualitative use of a particular case in the function of a determiner take special place.

Keywords: determination, explicit determiner, non-grammatical structure, nominal constructions, verbal constructions.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

3(082)

НАУЧНО-стручна конференција Студенти у сусрет науци (11 ;
2018 ; Бања Лука)

Humanističke nauke : Postidentiteti : zbornik radova / 11.
Naučno-stručna konferencija Studenti u susret nauci - StES 2018,
Banja Luka 2018. = Humanities : Post-identity : Proceedings / 11th
scientific conference Students encountering science - StES 2018 ;
[urednici Aleksandar Vučković, Aleksandra Savić, Miroslav Galić]. -
Banja Luka : Univerzitet u Banjoj Luci, 2018 (Banja Luka :
Komesgrafika). - 220 str. : ilustr. ; 21 cm

Radovi na srp. i engl. jeziku. - Tekst lat. i ćir. - Tiraž 100. -
Bibliografija uz radove. - Abstracts.

ISBN 978-99976-673-8-0

COBISS.RS-ID 7817240